

ÇANAKKALE'DE EĞİTİM

VE

EĞİTİM KURUMLARI

(1839-1915)

(Yüksek Lisans Tezi)

Nurhan ACAR AZKIN

2012

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

ÇANAKKALE'DE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI (1839-1915)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Nurhan ACAR AZKIN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Çanakkale – 2012

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Çanakkale’de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1839-1915)”adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış kaynak olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

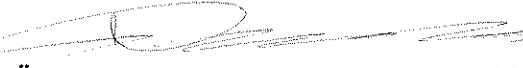
Tarih

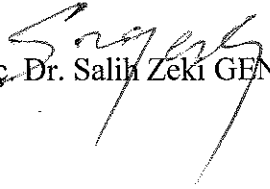
20/ 01/ 2012

Nurhan ACAR AZKIN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼'ne
Nurhan ACAR AZKIN'a Ait Çanakkale'de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1839-1915)" adlı
Çalışma, j¼rimiz tarafından Orta ğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı,Tarih Eğitimi
Bilim Dalında Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

¼ye Yrd. Doç. Dr. şerif KORKMAZ
(Danışman)

¼ye Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA

¼ye Doç. Dr. Salih Zeki GENÇ

Tez No : 225907
Tez Savunma Tarihi : 17.02.2012

ONAY

Doç. Dr. Aziz KILINÇ
Enstit¼ M¼d¼r¼
..../..../20....

ÖZET

“Çanakkale’de Eğitim ve Eğitim Kurumları” konulu çalışma İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi ağırlıklı malzemeden oluşur. Genel olarak Osmanlı döneminde Tanzimat öncesi eğitimin yapısı, Tanzimat’ın eğitime getirdiği yeniliklerin uygulamadaki durumu, Çanakkale Savaşları’na kadar uğradığı değişimlerden bahsedilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı’da 19.yüzyılda başlayan modernleşme hareketinin önemli alanlarından birisi de eğitimidir. 19.yüzyıl başında eğitim alanında eski-yeni anlayış ve uygulamaları vardır. Tanzimat öncesinde faaliyet gösteren Osmanlı eğitim kurumlarından Enderun hariç sıbyan mektepleri, medrese, tekke ve zaviyeler ile diğer eğitim kurumları faaliyetlerine devam etmiştir. II. Mahmud döneminden itibaren klasik Osmanlı eğitim kurumlarının faaliyetlerine dokunulmadan Batı tarzı okullar açılmıştır. Batı tarzı okulların ders programlarında sosyal ve teknik bilimler öne çıkmaktadır. Klasik çağdan gelen ve faaliyetleri devam eden eğitim kurumları ise daha çok dinî ağırlıklı bir program takip etmiştir.

Reformlarının güvencesi olarak gelecek nesilleri gören, eğitim reformlarını amme hizmeti olarak kabul eden ve bu doğrultuda bağınazlığa ve cehalete savaş açan II. Mahmud Osmanlı devletinde modern eğitimin temellerini atmıştır. Tanzimat dönemi eğitim reformları, ‘Devlet ve hükümetin önemli bir görevi’ olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu ıslahatlar, Avrupa devletlerinin baskısını engellemek ve Avrupa kamuoyunu kazanmak amacıyla yapılmıştır. Askeri okulların yanı sıra sivil eğitim kurumlarının açılmasına devam edilmiştir.

II.Abdülhamid döneminde yerli ve yabancı özel öğretim kurumları büyük gelişme göstermiştir. Nicelik bakımından gözlenen başarılar eğitimin niteliğini yükseltmek gibi bir amaçla beraber yürütülmemiştir. Bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipi, Sultan II. Abdülhamid’e sadakat, vb. özellikleri güçlendirilmeye çalışılan ‘İslamcılık’ siyasetine bağlı bir insan tipidir. Eğitim etkinliklerinin temel amacı, ‘devlet ve millet için eğitim’dir. İlköğretimde sisteme bağlı, uyumlu iyi-çalışkan vatandaşlar, ortaöğretimde taşra teşkilatında

görevlendirilecek memurları yetiştirme rolü üstlenilmiştir. Yükseköğretimde ise amaç, sistemi yönetecek elit sınıfı yetiştirmektir.

II. Meşrutiyet dönemi, Türk Eğitim Tarihi bakımından önemli bir devredir. Çünkü bu dönem Türkiye tarihinde eğitim üzerinde en çok yazıların yazıldığı, eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan bir dönem olmuştur. Gerek Batıdan gelen süreli yayınlar, gerekse Avrupa'ya giden öğrenci ve araştırmacılar, çağdaş pedagojiyi Türkiye'de en iyi şekilde yansıtmaya çalışmışlardır. Balkan Savaşları ve felaketleri ile beraber "Osmanlılık" tan vazgeçilerek "Türkçülük" idealine yönelinmiş, öğrenciler bu doğrultuda yetiştirilmiştir. Ne yazık ki II. Meşrutiyet dönemi, eğitimde büyük girişimler dönemi olamamıştır.

Tanzimat'tan sonra devlette yeni eğitim kurumları tesis edilmiştir. İlköğretimde ders programı ve müfredatı ıslah edilen, sıbyan mektepleri ve orta öğretimde rüşdiye, idâdiye ve sultâniye, yüksek öğretimde Dârülfünûn, yeni okullardır. II. Abdülhamid'i eğitim alanında gerçekleştirdiği reformlarla ilgili olarak nasıl değerlendirdikleri hususları incelenmiştir. Gayrimüslimlere ait olan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde faaliyetlerine başlayan eğitim kurumları, Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlamasıyla denetimden uzak çoğalmaya ve siyasi çalışmalar içerisinde olmaya başlamışlardır. Ancak o dönem için bu okulları denetim altına almak isteyen Osmanlı Devleti çıkardığı yasalara ve bu yasaların uygulanması için gösterdiği çabaya rağmen çeşitli nedenlerle başarılı olamamıştır.

Tezde öncelikle Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın kısa tarihçesi ve idari yapısı, çalışmanın amacı, yöntemi, önemi, sınırlılıklar ve varsayımlar verilmiştir. Devamında Çanakkale sancağı ve kazalarındaki okullar, öğrenci sayıları, öğretmenler ve okutulan derslerden yola çıkılarak Çanakkale'deki eğitim durumu ve eğitim kurumları hakkında bilgi verilmiştir. Yeni kurulan okullarının teşkilat ve idare yapısı, öğretmen ve öğrenci keyfiyeti, eğitim – öğretimin niteliği, bina, ders araç – gereç özellikleri üçüncü bölümün konusu olmuştur.

Tezde Çanakkale ve ilçelerindeki sıbyan, medrese, ibtidai, rüşdiye ve idadi mektepleriyle gayrimüslim ve yabancıların açmış oldukları okullar ele alınmıştır. Ayrıca kütüphaneler de incelenmiştir. Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'ndaki 1839-1915 yılları arasında Cezair Bahr-i Sefid ve Edirne Vilayeti Salnâmeleri, Osmanlı Devlet Salnâmeleri ve Maarif Salnâmeleri ve arşiv belgeleri ışığında Çanakkale'de eğitimle ilgili istatistikî veriler, okul sayıları, öğrenci isimleri mekteplerin kuruluş yılları, tamirleri, öğretmen sayıları, tayinler de ele alınmıştır. En sonda alanda yapılması gereken çalışmalar hakkında bazı önerilerde

bulunmaktadır. Bu yönüyle çalışma Türk Eğitim Tarihi'ne yerel düzeyde katkı sağlaması bakımından önemlidir. Osmanlı modernleşmesinde büyük etkiye sahip yeni okullar Çanakkale'de önemli gelişmeler sağlamıştır. Yapılan tüm reformlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine engel olamamış ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin aydın geleceğinin ortaya çıkmasını da engellememiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Eğitim, Salnâme, sıbyan, rüşdiye, idadi, medrese, gayrimüslim.

ABSTRACT

“Çanakkale’de Education and Training Institutions” the Prime Ministry Ottoman Archive in Istanbul comprised mainly consists on working on. My study “Education in Çanakkale from Tanzimat to Çanakkale War” generally mentions education conditions in Ottoman Empire before Tanzimat, practical situations of education reformations that Tanzimat brought and transition period of education until Çanakkale War Informations had given about Education conditions and foundations in Çanakkale by stating Schools in Sanjak of Çanakkale and its districts, student numbers, teachers and taught subjects.

One of the important fields of modernization movement started in the 19th century in the Ottoman Empire is education. This new age, which was going to comprise not only the educational system but also all ranks of the state can be named as 'Westernization' or 'Modernization'. As a consequence of Tanzimat, new institutions of education had been established. Lastly Sıbyan Schools (primary level) of which the lesson programme and the syllabus had been improved and Rüşdiye, Idadiye, Sultaniye (high school level), these new schools were Daru'l-fünun (university level). Abdülhamit II thought about education and how current historians of education evaluate Abdülhamit II on his reforms were examined.

At the beginning of 19th century, there was a “old-new” understanding and practice in education. Except Enderun – special school in the otoman Palace- primary schools, medrese- Moslem theological- Islamic monasteries were active before Tanzimat reform era. Dating from Mahmut II Western-style schools were opened without giving end to the others. In western-style schools , social and technical sciences were prominent. The educational institutions which were on the act since classical periods were applying religious curriculum. Mahmud II who thought new generations as the guarantee of his reforms and saw educational reforms as public service started modern education of Ottoman State. By this act, he fought against bigotry and ignorance as well.

Educational reforms of Tanzimat Era were accepted as the most important missions of the state and the government. They were also applied in order to prevent European pressures and gain the public opinion of them. Besides military schools, civil school openings were

continued. Local and foreign private schools which were established in Abdulhamit II Era made a big progress. The success which was observed in quantity hadn't been carried out so as to improve educational quality. In this era, people were trained in order to be loyal to Abdulhamit and Pan-Islamist acts. The main aim of educational activities was the education for the state and the nation. At elementary level, students were trained to be people who were loyal to the system, meek and mild, hardworking. At secondary level, they trained officers to be employed for provincial organisation. And the goal of the third level education was to train the elite class to govern the system.

Constitutional Monarchy Period (II. Meşrutiyet) was significant in terms of Turkish Educational History. Because in this period, the problems of education were dealt in a detailed way and written about. Not only the periodicals that were arriving from Europe, but also the students and researchers reflected the contemporary pedagogy in Turkey in a perfect way. Along with Balkan wars and disasters, Ottomanism was abandoned and the ideals of Turkism were adopted, and students were trained in that direction. Unfortunately, constitutional period couldn't achieve to be the " Great Attempts" period in respect to education.

Yearbooks are arranged to set events happened in a year. Yearbooks of Maarif are the most important sources of Ottoman Educational History. A good number of information can be get from those yearbooks about schools and the system of education. In addition to this, archival documents illuminate that period's organisations of education. In this study, the information about education in Çanakkale is given with the help of Maarif yearbooks, State Yearbooks and prime Ministry-Ottoman archival documents.

Educational institutions, which belonged to non-Muslims and started their operations during Ottoman Empire period, increased in number rapidly as they were exempt from control of state and they started engaging into political activities. Ottoman State who tried to keep these schools under control by the help of the laws that they enacted during the period was unable to succeed despite their effort to enforce those laws.

Initially, the brief history and administrative structure of Kal'a-ı Sultaniye District are mentioned. The aim, method, margin, and the hypothesis of the study are given as well. Then, information about the schools, the number of pupils and teachers, the syllabus followed

in and around Çanakkale province are given. And the topic of the third section is that; administrative structure of newly established schools, the state of the teachers and students, the quality of education performed, premises and educational tools.

In this study, we used the statistical data of the years between 1839 and 1915 within the yearbooks of the Cezair Bahr-i Sefid and Edirne Cities including various information about the Çanakkale Province, State Yearbooks and Educational Yearbooks of the Otoman Empire. With the help of these documents, the number of schools student names, the years when these schools were set up, when they were fixed, the number of the educators and also appointments of them are dealt. The schools that established by Non-Muslims and foreigners are also handled. Some advice about studies that need to be done in the field at the end has been calculated. This aspect of the work at the local level, in terms of contribution to the Turkish Education is important to provide. The new schools with large Otoman modernizing impact on important developments in the Çanakkale. All the reforms made to the subversion of the Otoman state, they interfere with the process of the Republic of Turkey as well as its future laid of aydın.

Key Words: Çanakkale, education, annual, primary school, middle school, high school, non- moslem,

ÖNSÖZ

Eğitim, yeni kuşakların, sosyalleşmeleri için gereken bilgi, beceri ve anlayışları kazanmalarına ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmek etkinliğidir. Eğitimin amacı, yeni kuşaklara bir kültür birikimini aktarmak, gençlerin davranışlarını yetişkinlerin hayat tarzı yönünde biçimlendirmektir. Beşikten mezara kadar hayatın her alanını ve anını kapsayan eğitimin, tarihi gelişimi incelenerek geleceğe yönelik tahminler yapılabilir. Her toplum, geçmişten gelen sosyal mirasını sürdürmek, toplumsal süreklilik ve istikrarı sağlamak için çeşitli eğitim kurumları oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler bir süre toplumun ihtiyaçlarını karşılamış, fakat 16.yüzyıldan itibaren değişen dünya şartlarına ayak uyduramamıştır. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan yenilgiler Osmanlı Devleti'ni askeri eğitim alanındaki ıslahatlara yöneltmiş ve III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerinde yapılan ıslahatların çoğu da askerî amaçla yapılmıştır. II. Mahmut'la beraber ilköğretim zorunlu hale gelmiş ve Avrupaî tarzda rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır. Bu çağdaş okulların yanı sıra medreseler, eğitim teşkilat ve programlarını da bozdukları için toplumun ilerlemesini engellemişlerdir. Bu durum karşısında, medrese sistemine dayanan bu eski eğitim kurumlarının yanında rüşdiye ve idadiler gibi modern eğitim kurumlarının açılması bir ihtiyaç halini almıştır. 19.yüzyıl modern eğitim kurumları, eğitim politikalarıyla ve yetiştirdikleri aydın bireyler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin geleceğine yön vermişlerdir. Bu doğrultuda Çanakkale'deki modern eğitim kurumlarının araştırılıp incelenmesi, Osmanlı vilayetlerindeki eğitimin yapılanma sürecini göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın eğitim tarihi ile ilgili bugüne değin birkaç tane değerli çalışma yapılmıştır. Bunlar, Şerif Korkmaz'ın "Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Eğitim Kurumları (1859-1924)" Selçuk Uygun'un *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839-2009)* ile "Çanakkale'de Azınlık Okullarının Tarihsel Gelişimi", Ahmet Esenkaya'nın, "85 Yıllık Kayıt/Kütük Defteri (Çanakkale Cumhuriyet İlköğretim Okulu 'İlk Erkek Mektebi Sicil-i Umumi Defteri 1925-1930)", "Fatma Kaya'nın "Ka'la-i Sultaniye (Çanakkale) Sancağı'nda Eğitim Kurumları" adlı çalışmalarıdır. Araştırmada ana kaynak olarak Devlet Salnameleri ile Cezair-i Bahr-i Sefid, Edirne ve Karasi Vilayetleri Salnameleri ve Maarif Salnameleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri

kullanılmıştır. Konu derinlemesine incelendiğinden çalışma bu yönü ile eğitim tarihine büyük katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, ilköğretim kurumlarından yükseköğretim kurumlarına kadar eğitim sürecindeki değişim ve gelişimin yerel düzeyde örgütlenmesine ışık tutmaktır. Bu amaca uygun olarak çalışmada öncelikle Çanakkale'nin tarihi ve idari yapılanma süreci değerlendirilmiştir. Ardından Tanzimat dönemi (1839) ile Çanakkale Savaşları (1915) arasında Çanakkale'de eğitim ve okulların tarihi, idari yapısı, öğretmen sayısı ve okulların eğitim cetvelleri, müfredatı, eğitim araç-gereçleri, öğrenci istatistikleri ile öğretmenlerin özlük hakları tarihi gelişim süreci içinde ele alınmıştır.

Tez altı bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Modernleşme Sürecinde Eğitim, İkinci Bölümde Çanakkale Sancağı'ndaki Sıbyan ve İbtidai Mektepler, Üçüncü Bölümde Çanakkale'deki Medreseler, Dördüncü Bölümde Çanakkale'deki Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mektepleri, Beşinci Bölümde Çanakkale Sancağı'ndaki Gayrimüslim Mektepleri ve son bölümde de Çanakkale'deki Kütüphaneler incelenmiştir. Öte yandan bu çalışmanın, Çanakkale Deniz ve Kara Savaşı ile sonlandırılmasının nedeni, sancaktaki başlıca eğitim kurumlarının savaştan etkilenmesidir.

Çalışmam esnasında maddi ve manevi varlıklarını hep yanında hissettiğim, her konuda bana destek olan aileme, eşim Ramazan Azkın'a, yöntem-metot bakımından bana yol gösteren, karşılaştığım problemleri doğru tespitleriyle çözmeme yardımcı olan değerli hocam ve danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şerif Korkmaz'a, Prof. Dr. Cem Behar'a, değerli hocalarım Doç. Dr. Salih Zeki Genç'e, Doç. Dr. Çavuş Şahin'e, Doç. Dr. Selçuk Uygun'a, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Esenkaya'ya, Yrd. Doç. Dr. Mithat Atabay'a, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Şimşek'e, özellikle lisans ve yüksek lisans eğitimim sürecinde emeği geçen diğer değerli hocalarıma, arşiv çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, literatür taramalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi çalışanlarına, tezimin biçim ayarları konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli öğretmen arkadaşım Ulaş Arlı'ya ve değerli öğrencilerime teşekkürü bir borç bilirim.

Nurhan ACAR AZKIN

Çanakkale- 2012

ÇANAKKALE (1839-1915)

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xii
GRAFİK VE TABLOLAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	
Çanakkale Tarihi.....	1
Problem	17
Amaç.....	18
Önem.....	18
Varsayımlar.....	18
Kapsam Ve Sınırlılıklar.....	19
Tanımlar.....	19
YÖNTEM	
Araştırmanın Modeli.....	20
Bilgi Toplama Kaynakları.....	21
Evren Örnekleme.....	21
Veri Toplama Teknikleri.....	21

BÖLÜM I: MODERNLEŞME SÜRECİNDE EĞİTİM

1.1. II. Mahmut Döneminde Eğitim.....	22
1.2. Tanzimat Dönemi Eğitimi.....	27
1.3. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim.....	32
1.4. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim.....	39

BÖLÜM II. ÇANAKKALE SANCAĞINDAKİ MEDRESELER

2.1. Osmanlı Medreseleri.....	49
2.2. Gelibolu Kazası.....	52
2.3. Çanakkale Merkezi.....	54
2.4. Biga Kazası.....	56
2.5. Ezine Kazası.....	57
2.6. Ayvacık Kazası.....	58

BÖLÜM III: ÇANAKKALE SANCAĞINDA BULUNAN SİBYAN VE İBTİDÂİ MEKTEPLERİ

3.1. Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri.....	59
3.2. Çanakkale Merkezi Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri.....	66
3.3. Ayvacık Kazası Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri.....	78
3.4. Biga Kazası Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri.....	78
3.5. Gelibolu Kazası Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri.....	81

BÖLÜM IV. ÇANAKKALE'DEKİ RÜŞDİYE, İDADİ VE SULTANİ MEKTEPLERİ

4.1. Rüşdiyeler.....	84
4.1.1. Çanakkale Merkezi.....	92
4.1.2. Ayvacık Kazası.....	104
4.1.3. Bozcaada Kazası.....	105
4.1.4. Biga Kazası.....	108
4.1.5. Gelibolu Kazası.....	113
4.1.6. Ezine Kazası.....	115

4.1.7. Lapseki Kazası.....	116
4.2. İdadiler.....	117
4.2.1. Çanakkale Merkezi.....	121
4.2.2. Gelibolu Kazası.....	136
4.3. Çanakkale Sultanisi.....	139

BÖLÜM V: ÇANAKKALE SANCAĞINDAKİ GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ VE YABANCI OKULLARI

5.1. Çanakkale Sancağı'nda Gayrimüslim Okulları.....	146
5.1.1. Rum Okulları.....	148
5.1.2. Çanakkale Merkezi.....	150
5.1.3. Biga Kazası.....	156
5.1.4. Gelibolu Kazası.....	157
5.1.5. Bozcaada Kazası.....	159
5.2. Ermeni Okulları.....	159
5.2.1. Çanakkale Merkezi.....	160
5.2.2. Gelibolu Kazası.....	163
5.2.3. Biga Kazası.....	164
5.3. Çanakkale Şehri Yahudi Okulu.....	165
5.4. Çanakkale Şehri Latin Katolik Okulu.....	169

BÖLÜM VI: ÇANAKKALE SANCAĞINDAKİ KÜTÜPHANELER.....172

SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA.....	185
EKLER.....	198

KISALTMALAR

AAMD. : Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Ans. : Ansiklopedisi

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

a.g.t. Adı geçen tez

A.MKT. MVL. : Sadâret Meclis-i Vâlâ

A.MKT. NZD. : Bab-1 Ali Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemî, Nezaret ve Devair

BEO. : Bâb-1 Âlî Evrak Odası

Bkz.: Bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

ÇŞŞ. : Çanakkale Şer'iyeye Sicilleri

DH. EUM. AYŞ.: Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş

Kalemî

DH. İD: Dahiliye Kalemî İdare Kısmı

DH.MUİ.:Dâhiliye Nezâreti Muhâberât i Umûmiyye Dairesi

DH. UMUM: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti

DH. UMVM. : Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Evrakı.

DİA. : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİE. : Devlet İstatistik Enstitüsü

DMRİDMT. : Dersaâdet Mekâtib-i Rüştiye'sinin İdâre-i Dâhiliyesine Mahsus Talimat

H. : Hicri

İ.AZN. : İrade Adliye ve Mezahib

İ.DH. : İrade Dâhiliye

İ.MF. : İrade Maârif

İ.MVL. : İrade Meclis-i Vâlâ

İ.ŞD. : İrade Şurâ-yı Devlet

İ.TAL. : İrade Taliye

KVMS. : Karasi Vilayetine Mahsus Salname

m. : metre

M. : Miladi

M.E.B.: Milli Eğitim Bakanlığı

MF. ALY. : Tedrisat-ı Aliye Dairesi

MF. HTF. : Maarif Nezareti Heyet-i Teftişiyeye Kalemi

MF.İBT.: Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi

MF. İST. : Maarif Nezareti İstatistik Kalemi

MF.VRK. : Maarif Nezareti Evrak Odası

ML. VRD. TMT. Maliye Vâridât Muhasebesi Temettuat Defterleri

MUN. : Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi

OTAM. : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

R.: Rumi

s.: sayfa

S. : Sayı

SDAO. : Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye

SNMU. : Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye

SVCBS. :Salnâme-i Vilâyet-i Cezair-i Bahr-i Sefid

ŞD. : Şura-yı Devlet

ŞD. MF. : Şurâ-yı Devlet Maarifi

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

TMRİDMT. : Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesi'nin İdâre-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimat

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

v.b. : Ve Benzeri

vrk. : varak

v.s. : Vesaire

Y.A.Hus. : Yıldız Ayniyât Husûsî Evrakı

Y.A.Res. : Yıldız Ayniyât Resmî Evrakı

Y.EE. : Yıldız Esas Evrakı

Yay. : Yayınları

y.y. : yüzyıl

GRAFİK VE TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1. Biga Sancağında Müslüman Nüfusun Yıllara Göre Dağılım Oranı.....	15
Grafik 2. Biga Sancağında Gayrimüslim Nüfusun Yıllara Göre Dağılım Oranı.....	16
Grafik 1. 1. İbtidaîlerin Yıllara Göre Gelişimi.....	34
Grafik 1. 2. Ülke Genelinde Rüşdiyelerin Gelişimi (1877-1913).....	36
Grafik 1. 3. Ülke Genelinde Okul Sayılarındaki Birikimli Artış (1876-1908).....	38
Grafik 1. 4. Ülke Genelinde Rüşdiyelerin Gelişimi (1838-1914).....	41
Grafik 1. 5. Ülke Genelinde Kız Rüşdiyelerin Gelişimi (1838-1907).....	42
Grafik 1. 6. Ülke Genelinde İdadilerin Gelişimi (1838-1914).....	43
Grafik 1. 7. Ülke Genelinde Sultanilerin Gelişimi (1838-1914).....	45
Tablo. 2.1. 1896- 1901 Yıllarında Çanakkale Medreseleri.....	54
Grafik 3. 1. İbtidaîlerin Gelişimi.....	66
Grafik 4. 1. Tanzimat Döneminde Osmanlı Rüşdiyeleri.....	90
Grafik 4. 2. II. Abdülhamid Dönemi Kız Rüşdiyelerinin Gelişimi.....	91
Grafik 4. 3. 1887 Yılı Çanakkale Erkek Rüşdiyelerindeki Öğrenci Sayılarının Oranı.....	96
Grafik 4. 4. Genel Olarak İdadilerin Gelişimi.....	121
Grafik 4. 5. 19. yüzyıl sonlarında Çanakkale İdadisinin Öğrenci Sayısı.....	131
Grafik 4. 6. Rüşdiye, İdadi ve Sultanilerin Gelişimi.....	140
Grafik 4. 7. Genel Olarak Sultanilerin Gelişimi.....	142
Grafik 5. 1. 1891 yılı Çanakkale İbtidaî, Rüşdiye ve İdadi Mekteplerinin Osmanlı tebaasına göre dağılımı.....	163
Tablo.1. Çanakkale'nin İdari Yapısı.....	5
Tablo.2. 1293(1877) tarihli Cezair Bahr-i Sefid Vilayet Salnamesine Göre Çanakkale'nin Nüfus Yapısı.....	7

Tablo.3. 1881/1882-1893 Yılları Çanakkale ve Kazaları Nüfus Değerleri.....	7
Tablo.4. 1887'de Biga Sancağında Nüfus.....	10
Tablo.5. 19. Yüzyılda Çanakkale Nüfus Bilgileri.....	12
Tablo.6. 1906 Yılı Osmanlı Genel Nüfus Sayımı.....	12
Tablo.7. 1909'da Biga Sancağı'nda Nüfus.....	14
Tablo.3. 1. Çanakkale'de Sıbyan Mektepleri.....	67
Tablo.3. 2. 1898 Yılında Ezine, Ayvacık ve Lâpseki Kazasındaki İbtidaî Mektepleri.....	68
Tablo.3. 3. Maarif Salnamelerine Göre Çanakkale ve Kazalarında İbtidaî Okulları.....	69
Tablo.3. 4. II. Abdülhamid Döneminde Çanakkale İbtidaîleri.....	70
Tablo.3. 5. II. Meşrutiyet Döneminde Çanakkale İbtidaîleri.....	74
Tablo.3. 6. 1913-1914 Ders Yılında Çanakkale İbtidaîleri.....	75
Tablo.3. 7. 1913-1914 Eğitim Yılı Çanakkale'deki İbtidaî Mekteplerindeki Başarı Durumları ve Oranları.....	76
Tablo.4.1. 1895-1896 Eğitim Yılında Çanakkale Rüşdiyelerindeki Öğrencilerin Başarı Durumları.....	97
Tablo 4.2. 1895-1896 Eğitim Yılında Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Öğrencilerinin Başarı Durumları.....	124
Tablo. 4.3. Maarif Salnamesine Göre Kal'a-ı Sultaniye İdadisi (1900).....	130
Tablo. 4.4. Kal'a-ı Sultaniye İdadisi(1905).....	132
Tablo. 4.5. 1887-1888 Yıllarında Gelibolu İdadisi.....	136
Tablo. 4.6. 1895-1896 Eğitim Yılında Gelibolu İdadisi Öğrencilerinin Başarı Durumları.....	138
Tablo. 5. 1. 1895-1901 Tarihleri Arasında Rum Okulları.....	151
Tablo. 5. 2. Rum Okullarındaki Öğrenci Sayıları (1895-1901).....	153
Tablo. 5. 3. Ermeni Okulları.....	161
Tablo. 5. 4. Kal'a-ı Sultaniye Sancağındaki Musevi Mektebi.....	167
Tablo. 5. 5. Çanakkale Alliance İsrailite Okulu.....	168
Tablo. 6. 1. Kütüphaneler.....	175
Tablo. 6. 2. Çanakkale Evlerinde Bulunan Kitaplar.....	176

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulan Çanakkale, yerleşimi tarih öncesine dayanan XV. yüzyıl şehridir. Antikçağ'dan itibaren Çanakkale; Troas, Hellespont, Avido, Aveo, Dardanellos, Sultaniye ya da Çanak Kalesi gibi isimlerle anılmıştır.(Yurt Ansiklopedisi 1982:1816) Avrupalılar tarafından Boğaza verilen Dardanel adı ise, Troya hükümdarı Dardanos'a izafe edilen ve onun ismini taşıyan bir şehirden gelmektedir. Bu şehrin, kuzeyinde ve boğazın en dar yerinde, Türklerin inşa etmiş oldukları karşılıklı kalelerin ikisine birden Avrupalılarca Dardanellia / Dardanelles denilmiştir.(Darkot 1997: 445,447). Şehir, stratejik konumu ve ulaşım imkânları itibarı ile tarih boyunca değişik uygarlıklara beşiklik etmiştir. Akdeniz Havzası'nın dünyanın ana ilgi odağı olduğu dönemlerde bile kolay aşılabilen Çanakkale Boğazı, her zaman önemini korumuştur.(Bademli 2000:24).

Ticaret yollarına egemen olmak isteyen Akaların saldırısına uğrayan şehir, Troya (Truva) Savaşları'na sahne olmuştur. Homeros'un İlyada Destanına da konu alan bu savaşlardan sonra Yunanlılar (Akalar) buraya egemen olmuştur. Çanakkale Yunan egemenliğinden sonra Persler'in ve Makedonya Krallığı'nın Ortaçağ'da ise Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.(Yurt Ansiklopedisi 1983:1824,1826). Emeviler döneminde İstanbul kuşatmaları esnasında Emevi donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçmiştir. Anadolu Selçuklu sultanı Melikşah döneminde Türkmen akınları Çanakkale'ye kadar yapılmıştır. Ayrıca Köseadağ Savaşı'ndan sonra Karesioğulları Beyliği burada hâkimiyetini devam ettirmiştir.(Yurt Ansiklopedisi 1983:1824-1826). Boğazın Anadolu sahillerine hâkim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresinde, Çardak'tan karşı sahilde bulunan Çimpe'ye geçerek, kaleyi kolaylıkla ele geçirmişler böylece Akdeniz ülkeleri ile Bizans'ın başkenti İstanbul arasındaki tek su yolu da Türklerin kontrolü altına geçmiştir. I.Murat döneminde beylik toprakları Osmanlı Devleti'ne kesin olarak katılmış ve Çanakkale de Osmanlı toprağı haline gelmiştir.(Tekindağ 1993:343).

1463 yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında boğazın güvenliğini sağlamak ve Venedik akınlarından korunmak amacıyla yapılan ve Kal'a-i Sultaniye adı verilen bu kalenin etrafında zamanla gelişen bir şehir olmuştur. Başlangıçta muhafız askerlerinin ikamet ettiği kale zamanla, kalenin etrafında, zabitan ailelerine mahsus evler ve bir takım dükkânlar yapılarak, bir şehir haline gelmiştir.(Şemseddin Sami 1314:3685). Piri Reis Anadolu Çanakkale Boğazi'nda Anadolu yakasındaki kaleye Fatih'in oğlu Sultan Mustafa tarafından inşa ettirildiği için Sultaniye denildiğini Kitab-ı Bahriye adlı eserinde belirtmiştir.(Darkot 1997:443). 15 ve 16.yüzyılda hiçbir saldırıya maruz kalmadan gelişen Çanakkale, 17.yüzyılda Osmanlı Venedik Savaşları'nın en şiddetli mücadelesi 1654 yılında Kal'a-ı Sultaniye önlerinde yaşanmıştır. Bu yüzden 1680 yılında buradan geçen seyyah Grelot, şehirden şehir veya kasaba olarak bahsetmemekte, 3000 nüfuslu bir köy olarak söz etmektedir.(Yurt Ansiklopedisi 1983:1828).

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Ruslar'ın Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmasından sonra Çanakkale Boğazi'nı geçerek İstanbul'a saldırmalarını önlemek için boğazda güvenlik tedbirleri alınmıştır. 5 Ocak 1809 tarihli Kal'a-ı Sultaniye Antlaşması ile Osmanlı Devleti İngiltere'ye Boğazlar'ı diğer devletlere kapatmayı taahhüt etmiştir. Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Boğazlar Sorunu ilk defa ortaya çıkmıştır. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile İngiltere, Rusya'nın Boğazlar'a yerleşme olanağını tamamen yok etmiştir. I.Dünya Savaşı öncesinde İtilaf Devletleri Boğazlar'ı ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni kolaylıkla barışa razı etmeyi, Balkan uluslarını kendi yanlarına çekmeyi, Rusya'ya silah, cephane ve buğday sevki yapmayı hedeflemişlerdir. I.Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Boğazlar İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. (Yurt Ansiklopedisi 1983:1828,1831,1835,1836).

Çanakkale şehri, Osmanlı Devlet'inin ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti dâhilinde Biga sancağına bağlıydı.(Tuncel 1993:198). Daha sonra, Biga sancağı, merkezi Gelibolu olan ve yaklaşık 1533 yılında kurulmuş olan Cezâir-i Bahr-i Sefid vilayetinin içinde yer almıştır.(Şakiroğlu 1993:500-501). Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Vilâyet ve Sancak Taksimâtı'nda Gelibolu, Elviye-i Vilâyet-i Rum-ili olarak geçmektedir.(Çakar 2002:278). Gelibolu sancak beyi Benâm-ı Mustafa Bey

olarak gösterilmekte ve kendisinin has miktarı 605.000 akçe olarak belirtilmektedir. Elviye-i Vilâyet-i Anadolu içerisinde yer alan Biga sancak beyi Evrenos Bey'in oğlu Benâm-ı Hüseyin Bey'dir. Hüseyin Bey'e verilen has miktarı ise 283.000 akçe tutarındadır.¹

1840'ta Çanakkale'de dört Müslüman (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık) ve üç Gayrimüslim (Rumiyan, Ermiyan ve Yahudiyan) mahallesi olmak üzere, toplam yedi mahalle bulunuyordu.² Şeriyye sicili kayıtlarına göre, bunlara daha sonraki yıllarda Çay ve Aziziye adında iki mahalle daha eklenmiştir. Çay mahallesinde genellikle Kıptiler otururken Aziziye mahallesinde Tatar muhacirleri ikamet ediyordu.³ 1876'da şehirde beş Müslüman, üç gayrimüslim ve bir de Kıpti olmak üzere dokuz mahalle mevcuttu. Çanakkale'ye bağlı köy sayısı ise 36 idi.⁴

1839'da Tanzimat ve 1856'da Islahat fermanlarının ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik yapısında, gelişen iç ve dış siyasi olaylar sebebiyle pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklikler, bilhassa devletin merkez organlarının ve taşra birimlerinin yeniden yapılandırılmasına ve nüfus yapısının değişmesine neden olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yapılan göçler ise genelde Osmanlı Devleti'nin küçük vilayetlerin nüfusunun etnik ve dinî yapısını altüst etmiştir. Bu son gelişme taşra mülki taksimatını etkilediği gibi, idarî ve beledî örgütlenmede yeni kurum ve birimlerin ortaya çıkmasına da neden oldu.(Subaşı 2002:761).

Kırım Savaşı sırasında İngiltere'den alınan ilk borçtan sonra süregelen borçlanma Osmanlı'yı iflas ettirmiş, 1863 yılında kurulan Osmanlı Bankası'nda tahvil senetleri ve iç ve dış borçlanma senetleri Galata Bankerleri aracılığıyla ödenmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren gayrimüslim nüfusundaki artış, 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla çoğalmıştır. Çünkü Duyun-u Umumiye İdaresi'nde İngiltere, Fransa,

¹ BOA., TT.d..., 59-922; BOA., TT.d..., 535-982.

² BOA., ML. VRD. TMT., 5140, s. 87, 123, 184.

³ ÇSS. 152/ s. 15; ÇSS. 155/ s. 17; ÇSS. 1128/ s. 40, 64.

⁴ SVCBS., 1293, s. 127.

Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Bankası temsilcileri olup altyapı yatırımları ve ekonomik yaşam yabancıların eline geçmiştir. Bu süreçte Çanakkale ve Gelibolu'nun hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusunda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu yüksek artışın bir kısmını normal nüfus büyümesiyle, bir kısmını ekonomik imtiyazlar sonucu gayrimüslim nüfus göç dalgasıyla kalanını da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası ardı arkası kesilmeden bölgeye gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. Nitekim Biga Sancağı'nda 1848 yılından 1881 yılına kadar ortalama 20 haneli olmak üzere 21 tane Kafkas köyü kurulmuştur. Bu köyler, Ezine'de Osmaniye, Mahmudiye, Hamidiye, Küçük-Yeniköy, Biga'da Şevketiye, İslâhiye, Cihadiye, Şerefiye, İhvaniye, Fevziye, Lütfiye, Osmaniye, Maksudiye, Teşvikiye, Sinekçi, Fethiye, Sarı Cihanlar, İhsaniye, Göktepe, Mecidiye ve Hikmetiye'dir (İpek 1994:199).

1848–1867 yılları arasında ise Çanakkale, Hüdâvendigâr Eyaleti içerisinde Biga livâsına bağlı bir kaza merkezi idi.(Korkmaz 2005:111,113). Hüdavendigâr Eyaleti ilk kurulan Osmanlı sancaklarından biri olup, uzun süre Anadolu Beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra sınırları genişletilerek XIX. yüzyıldan önce eyalet, ardından vilayet adı altında teşkilatlandırılmıştır. Sancağın adı I. Murad'ın lakabından gelmektedir.(Emecen 1998:285). 1864 Tarihli Vilâyet Nizamnâmesine" göre, Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin merkezi Kal'a-i Sultaniye olmuş⁵ ve Biga Sancağı vilayete tekrar bağlanarak 1868 yılından 1877 yılına kadar Midilli, Sakız ve Rodos⁶ sancaklarının yanında vilayete sonradan katılan Kıbrıs ve İstanköy sancakları ile birlikte idare edilmiştir.⁷

Biga Sancağı, 1868'de "Kal'a-ı Sultaniye, Ayvacık, Ezine, Biga, Lâpseki kazaları ve Çan, Güvercinlik, Bayramiç, Kumkale nahiyeleriyle, Bozcada, İmroz, Semadirek Limni adalarından" oluşuyordu.⁸ Edirne vilayetine bağlı olan Eceabat nahiyesi, Mayıs 1869'da, Kal'a-ı Sultaniye'ye ilhak edilmiştir. Yeni düzenlemede, Çanakkale merkezine bağlı olan Çan ve Güvercinlik kazaları merkeze uzak olmalarından dolayı nahiye derecesine

⁵ ÇŞS. 155/ s. 12.; ÇŞS. 154/ s. 11.

⁶ SDAO., 1285, s. 176-177.

⁷ SDAO., 1286, s. 197,198.; SDAO., 1287, s. 217,218.; SDAO., 1291, s. 249.; SDAO., 1294, s. 454.

⁸ SDAO., 1285, s. 176; SDAO., 1286, s. 197.

indirilerek Karabiga Kaymakamlığına dâhil edilmiştir.⁹ 1877-1880 yılları arasındaki üç senelik kısa bir dönemde Çanakkale, İstanbul Şehremaneti idaresine bağlanmıştır. Devlet Salnamelerinde, Biga sancağı “doğrudan doğruya şehremanetiyle muhabere eden mülhak kaim makamlıklar ve mutasarrıflıklar” arasında gösterilmektedir. Biga sancağında, “Kal’a-ı Sultaniye, Ezine, Lâpseki, Ayvacık, Eceabad, Erenköy, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka/Güvercinlik, Çan, Bozcada ve Limni bulunuyordu.”¹⁰

Tablo.1. Çanakkale'nin İdari Yapısı

Eyaletlere bağlı olduğu sancak/eyalet olduğu yıllar	Çanakkale'nin bu yıllarda İdari birim olarak durumu	Bağlı olduğu sancak/eyalet sancak Adı	Eyalet/ Vilayet Adı
1848-1867 ¹¹	Kaza	Biga	Hüdâvendigâr Eyaleti
1868-1877 ¹²	Kaza/Sancak	Biga	Cezair-i Bahr-i Sefid
1878-1880 ¹³	Kaza	Biga	İstanbul Şehremaneti
1881-1887 ¹⁴	Kaza	Biga	Karasi
1888-1910 ¹⁵	Müstakil Sancak	Biga/ Kal'a-ı Sultaniye	Müstakil

19.yüzyıl başında Çanakkale kentinin nüfusu 10.000 iken, 19. yy sonunda ise 11.062 olmuştur.(Cuinet 1894:746). Sancağın nüfus artışı % 10 oranında olmuştur. Bu durum Çanakkale Boğazı kıyılarının stratejik konumunun nüfusu etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

⁹ ÇŞS. 155/ s. 3, 8.

¹⁰ SDAO., 1295, s. 317-319; SDAO., 1296, s. 145-146; SDAO., 1297, s. 196-198; SDAO., 1298, s. 52. Bu dönemde Bozcada ve Limni sadece 1878 salnamesinde Biga'ya dâhil görülmektedir

¹¹ SDAO., 1265, s. 77; SDAO., 1266, s. 73; SDAO., 1270, s. 79; SDAO., 1272, s. 86; SDAO., 1273, s. 83; SDAO., 1274, s. 100-101; SDAO., 1276, s. 72; SDAO., 1277, s. 135-136; SDAO., 1278, s. 137; SDAO., 1279, s. 168; SDAO., 1281, s. 144; SDAO., 1282, s. 160; SDAO., 1283, s. 161; SDAO., 1284, s. 172.

¹² SDAO., 1285, s. 176-177; SDAO., 1287, 25. Defa, s. 217-217; SDAO., 1288, 26. Defa, s. 239; SDAO., 1289, 27. Defa, s. 247; SDAO., 1296, s. 197; SDAO., 1291, 29. Defa, s. 249; SDAO., 1292, 30. Defa, s. 247; SDAO., 1293, 31. Defa, s. 247; SDAO., 1294, s. 452-454. ÇŞS. 154/ s. 11.

¹³ SDAO., 1295, s. 317-319; SDAO., 1296, 34. Defa, s. 145-146; SDAO., 1297, 35. Defa, s. 186-189; SDAO., 1298, s. 52.

¹⁴ SDAO., 1299, 37. Defa, s. 60; SDAO., 1300, 38. Defa, s. 286, 287; SDAO., 1302, 40. Defa, s. 515, 513; SDAO., 1303, 41. Defa, s. 439; SDAO., 1305, 43. Defa, s. 42-43, 312.

¹⁵ SDAO., 1306, s. 712-714; SDAO., 1328, s. 897-899.

1831 yılında Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımında erkek nüfus sayılmıştır. Ayrıca cizye ve bedel-i askeriye tabii Gayrimüslim nüfus da reaya; Ermeni, Yahudi ve Kıpti olarak sınıflandırılmıştır. Bu sayıma göre Osmanlı Devleti idarî açıdan yirmi dokuz eyalete ayrılmıştır.(Shaw 1994:76-77). Gelibolu, XIX. yüzyıla kadar Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetinin merkezi iken 1849 yılında yapılan idari taksimata göre vilayetin dışında kalmıştır. Gelibolu Edirne Vilayeti'ne bağlı bir sancak olmuştur.(Emecen 1993:5). 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre Gelibolu kazasında 18.469 Müslüman, 48.804 reaya olmak üzere toplam 67.273 kişi yaşamaktadır. Biga Sancağı'nda ise 27.311 Müslüman, 9433 reaya olmak üzere toplam 36.744 kişi yaşamaktadır.(Behar 1996:23). Biga sancağı olarak isimlendirilen sayım bölgesi; Kal'a-ı Sultaniye, Kumkale, Ezine, Kazdağı, Bayramiç, Çan, Ünye, Balya, Güvercinlik, Biga, Lâpseki, Yörükler, Bozcaada, İmroz, Reaya (yabancılar), sürgünler (Bozcaada ve Kumkale'de), Konsolosluk personeli Paşa Limanı, Marmara Adası ve İmralı'dan oluşmaktadır. Bu sayımda "İmroz Ceziresi sağır ve kebir reayası 2.505 neferandır" şeklinde belirtilmektedir.(Karal 1997:16,21,156).

1844 yılında bazı vilayetlerde nüfus sayımı yapılmıştır. Gelibolu'da yapılan sayıma göre sancakta 16.000 kişi yaşamaktadır.(Behar 1996:26). 1876 yılında Biga sancağı, 36.693 Müslüman, 14.451 Rum, 667 Ermeni, Yahudi 544, Kıpti 632 olmak üzere toplam 52.987 erkek nüfustur.¹⁶ Bu sırada Gelibolu sancağı Edirne Vilâyetine bağlı bulunmaktadır.¹⁷ Nüfusun yapısı incelendiğinde Rumların Çanakkale, Biga, Ayvacık, Ezine Kazdağı, Lâpseki, Bayramiç, Güvercinlik, Çan, Erenköy, Kumkale, Bozcaada ve Gökçeada'da buldukları görülmektedir. En fazla Rum 3.072 nüfusla Gökçeada'da yaşamaktadır. Ermeniler Çanakkale, Biga, Ezine Kazdağı ve Bozcaada'da yaşarken Yahudiler sadece Çanakkale merkezdedir. Kıptiler, Erenköy haricinde tüm yerleşim birimlerinde bulunmakta olup en fazla Ayvacık'ta daha sonra da Çanakkale merkezde yaşamaktadırlar. Toplam nüfusları tüm Biga sancağında 632 erkek nüfustur. Yahudi ve Ermeni nüfusunun 1831 ilk nüfus sayımından sonra Çanakkale'de artması; Avrupa'daki sömürgecilik yarışından dolayı Çanakkale Boğazı'nın stratejik konumunun artmasından,

¹⁶ SVCBS., 1293, s.127-128.

¹⁷ Gelibolu sancağı, Evreşe, Anoz (Enez), Şarköy, Keşan, Gümülcine ve Gelibolu merkez kazalarından oluşuyordu. Toplam 58.561 erkek nüfustan ibarettir. Gelibolu merkez kazasının nüfusu salnamede ayrı şekilde verilmemiştir. SVE., 1295, s.135-136.

bilhassa Yahudilerin ticaret, zanaat, kültür ve başka amaçlarla gelip buraya yerleşmeleri veya yerleştirilmelerinden kaynaklanmaktadır.1877 yılında Çanakkale’de Müslüman ve gayrimüslimlerin nüfus değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:¹⁸

Tablo. 2. 1293(1877) tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayet Salnamesine Göre Çanakkale’nin Nüfus Yapısı

Yerleşim Birimi	Müslim tebaa	Rumlar	Ermeniler	Yahudiler	Kıptiler
Kal’a-ı Sultaniye	3.357	934	356	544	113
Erenköy Nahiyesi	-	1.181	-	-	-
Eceabat Nahiyesi	2.060	2.046	-	-	62
Lâpseki Kazası	4.073	219	-	-	75
Biga Kazası	2.990	1.357	119	-	42
Çan Nahiyesi	2.122	199	-	-	51
Ezine Kazası	4.774	997	192	-	58
Bayramiç Nahiyesi	6.222	220	-	-	84
Kumkale Nahiyesi	529	889	-	-	9
Ayvacık Kazası	7.506	429	-	-	110
Bozcaada Kazası	580	1.428	-	-	7
Toplam	34.213	9.899	667	544	611

Tabloda görüldüğü gibi Çanakkale’de Cumhuriyet’ten önceki dönemlerde gayrimüslim tebaadan en çok Rumlar yaşamaktadır. Çanakkale’nin şu anki idarî yapısında yer alan Gökçeada, Gelibolu ve Yenice ilçelerinin nüfus dağılımları verilmemiştir. Gökçeada’da daha yakın zamana kadar yoğun bir Rum nüfusunun yaşadığını bilinen bir gerçektir. Diğer yerleşim birimlerinde de İslâm nüfusu yanında azımsanmayacak kadar Rum ve diğer azınlıklar yer

¹⁸ SVCBS., 1293, s. 45-46.

almaktadır. Yahudilerin yalnız Kal'a-ı Sultaniye'de yaşadıkları görülmektedir. Gayrimüslim nüfusun içerisinde Rumlar, tüm yerleşim birimlerinde İslâm nüfusundan sonra önemli sayıda bir topluluk teşkil etmektedir. Bazı yerleşim birimlerinde (Örneğin Erenköy-İntepe gibi) yalnız Rum nüfusu yer almaktadır.

1881 yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra 1881/1882-1893 Osmanlı genel nüfus sayımına göre Çanakkale'ye ait nüfus verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3. 1881/1882-1893 Yılları Çanakkale ve Kazaları Nüfus Değerleri (Karpaz 2003: 164-171)

	Müslüman		Rum		Ermeni		Bulgar		Yahudi		Protestan		Yabancı		Toplam	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Gelibolu kazası	12.239	13.366	28.250	30.903	524	556	805	869	790	814	-	-	25	88	42.633	46.596
Çanakkale kazası	4.093	4.225	2.532	2.407	432	532	-	-	-	-	-	-	125	167	7.967	8.087
Ezine kazası	13.826	14.693	1.094	2.332	195	274	-	-	-	-	-	-	-	-	16.229	17.425
Ayvacak kazası	7.668	8.634	612	1.059	-	-	-	-	766	729	19	27	8	22	8.288	9.718
Biga kazası	16.735	19.807	1.447	1.713	144	136	-	-	114	126	-	-	-	-	18.326	21.656
Lâpseki kazası	4.707	5.080	335	570	8	20	180	222	-	3	-	-	-	-	5.230	5.909
Bozcaada	629	618	1.163	1.316	3	3	-	-	-	-	-	-	62	103	2.160	2.511
İmroz	46	53	4.603	4.754	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.519	9.864

1881 yılında gerek Biga sancağı, gerek Gelibolu sancağı, gerekse Limni sancağına bağlı Gökçeada ve Bozcaada'da erkek nüfusun kadın nüfusa göre fazla olmasının sebebi özellikle bu bölgelere çalışmak için dışarıdan pek çok insanın gelmesidir. 1888 yılında geldiğinde Biga sancağında en kalabalık nüfusa sahip yerleşim birimi Biga merkez kazasıdır¹⁹. Bunu Ezine, Ayvacık, Kal'a-i Sultaniye ve Lâpseki izlemektedir. Biga'nın toplam nüfusu 42.006 iken, Ezine'nin 34.438, Ayvacık'ın 17.579, Çanakkale'nin 14.584 ve Lâpseki'nin 10.412'dir. 1888 yılında Biga sancağında Rumların toplam nüfusu 14.588 olup 4.513 kişiyle en kalabalık Ezine'de bulunmaktadır. İkinci sırada Yahudiler olup sancak genelinde toplam nüfusları 1.628'dir. Büyük çoğunluğu ki, 1.354 kişiyle Çanakkale'de yaşamaktadırlar. Ermeniler ise 1.596 nüfusa sahip olup nüfusun yarıya yakını Çanakkale merkezde diğerleri Ezine, Biga ve Lâpseki'de bulunmaktadır. Özellikle Ezine'nin nüfusunun artmasının sebebi tarıma dayalı bir durumdur. Biga sancağının toplam nüfusu 119.019'dur. Ezine'de görülen nüfus artışının sebebi; meşe palamutu, pamuk gibi ürünlerin toplanması için pek çok gayrimüslim işçinin Ezine ve köylerine gelerek yerleşmesidir. Bu sırada Bozcaada, Gökçeada yine Cezair-i Bahr-ı Sefid Vilayeti'ne, Eceabat ise Edirne Vilâyeti Gelibolu sancağına bağlıdır. 1887 yılında ise 10 mahallede 14.584 nüfus vardı. Aşağıdaki tabloda 1887 senesinde Biga sancağının genel nüfusu verilmiştir.²⁰

Tablo.4. 1887'de Biga Sancağında Nüfus

Yeri	İslam		Rum		Ermeni		Yahudi	Protestan	Yabancı Katolik	Ecnebi	Toplam nüfus
	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı					
Kal'a-ı Sultaniye	7.144	395	4.470	56	820	30	1.354	44	72	199	14.584
Biga	38.503	-	3.144	-	277	-				82	42.006
Ezine	29.290	-	4.513	-	463	-	253				34.519
Ayvacık	15.875	-	1.671	-	-	-	3			30	17.579
Lâpseki	9.546	-	790	-	36	-	18			22	10.412
Toplam	100.358	395	14.588	56	1.596	30	1.628	44	72	333	119.100

¹⁹ KVMS., 1305, s.134, 138, 141, 145, 148.

²⁰ KVMS., 1305, 1. Defa, s. 134, 138, 141, 145.

1891 yılında Çanakkale’de 11.062, Biga’da 10.000, Lâpseki’de 2.000, Ezine’de ise 1.750 kişi yaşamaktadır.(Behar 1996:44). 1894 yılındaki nüfus verilerine göre Lâpseki’de 402 Bulgar nüfusuna rastlanılması ilk defa görülen bir durumdur. Yabancı uyrukluları ticaret için gelenler, konsolosluk çalışanları ve diğer görevliler oluşturmaktadır. Nüfusun genel yapısına bakıldığında Müslümanlardan 23.419, Rumlardan 8.560, Gregoryan Ermenilerden 1.636, Protestan Ermenilerden 52, Yahudilerden 2.012 kişinin kasabalarda geri kalanların köylerde yaşadığı tespit edilmektedir. Biga sancağının tüm nüfusu dikkate alındığında nüfusun üçte biri kasabalarda üçte ikisi köylerde hayatını sürdürmektedir.

1894-1895 yılında Biga vilayetinde 1 kilometrekareye 58.500 erkek, 65.000 kadın düşmektedir.1895 yılı verilerine göre erkek nüfus, kadın nüfustan fazladır. 1896 yılında toplam nüfus bir önceki nüfus ile karşılaştırıldığında 309 kişilik bir artış vardır. Yahudi nüfusunda azalma varken, Rum, Ermeni ve Protestan nüfusunda artış görülmektedir. 1897 yılı verilerine göre yabancı uyruklar haricinde tüm diğer nüfuslarda artış görülmektedir. En çok artış 3.345 kişi ile Müslümanlarda olurken, bunu 518 kişiyle Rumlar ve 286 kişiyle Yahudiler izlemektedir. 1897 yılı Girit Bunalımı nedeniyle göçün olduğu bir dönemdir. Müslüman nüfus oranında görülen artışın sebebinin Girit’ten Çanakkale’ye göç edenler oluşturmaktadır.1899 yılında Kal’a-ı Sultaniye özel sancağında 1 sancak, 5 kaza, 8 nahiye mevcuttur. Sancağın toplam nüfusu 144.157 kişidir.(Karpaz 2003:244-245). 1900 yılı vilayet salnamesine göre Kal’a-ı Sultaniye özel sancak statüsündedir. Sancağa ait 5 kaza, 8 nahiye, 498 köy bulunmaktadır. 19.yüzyılın sonlarında Osmanlı genel nüfus sayımına göre Çanakkale’ye ait nüfus verileri aşağıda verilmiştir.(Karpaz 2003:191-199).

Tablo.5. 19. Yüzyılda Çanakkale Nüfus Bilgileri (Karpat 2003: 192-199)

Biga Kazası	Müslüman		Rum		Ermeni		Bulgar		Yahudi		Protestan		Yabancı		Latin		Keldani		Toplam
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	
1894	52.439	47.029	8.081	7.020	955	776	222	180	875	880	26	19	189	133	-	-	-	-	118.824
1895	56.598	61.284	8.259	8.622	884	878	261	309	1.061	1.041	22	35	98	156	-	-	-	-	139.508
1896	56.638	61.344	8.328	8.735	886	882	269	301	1.094	1.083	23	36	98	160	-	-	-	-	139.877
1897	63.011	58.316	9.011	8.670	910	932	318	294	1.182	1.191	29	-	-	-	45	3	517	12	187.385

Tablo.6. 1906 Yılı Osmanlı Genel Nüfus Sayımı (Karpat 2003: 204-205)

Kaza	Müslüman		Rum		Ermeni		Bulgar		Rum Katolik		Protestan		Yahudi		Yabancı		Toplam
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
Gelibolu Kazası	13.374	12.581	33.239	31.365	550	583	869	805	-	-	-	-	1.241	1.095	74	46	95.822
Ezine Kazası	8.064	7.370	2.760	2.630	336	285	-	-	-	-	-	-	89	76	-	-	21.610
Ayvacık Kazası	10.110	9.328	9.328	8.778	5	3	-	-	766	729	19	27	1	-	3	-	37.556
Biga Kazası	6.154	5.944	3.994	3.717	645	615	3	3	2	8	30	26	1.435	1.394	408	404	24.782
Biga Ve Lapseki Kazası	38.150	35.215	3.175	2.939	220	202	376	350	-	3	-	-	76	63	14	8	80.788
Bayramiç	10.230	10.206	569	401	12	13	1	-	-	-	2	6	134	117	18	10	21.719

II. Meşrutiyet öncesine gelindiğinde 1906 yılında en kalabalık yer Biga kazasıdır. (Karpat 2003:198,199; Behar 1996:55). Biga kazasını Ayvacık, Çanakkale, Ezine ve Bayramiç izlemektedir. Bozcaada ve Gökçeada hala Limni sancağına bağlıdır. Rum nüfusunda oldukça fazla bir artışın olduğu görülür. Bunun sebebi Yunanistan'ın "megali idea" politikasını hayata geçirerek özellikle Batı Anadolu sahillerine bilinçli şekilde Rum nüfus göndermesi ve bunların bu bölgelerde toprak edinmesidir. Çanakkale bölgesi de Yunanistan'ın genel yayılma alanı olarak görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Çanakkale'de azınlık demografik yapısı hususunda değişimler olmuştur. Bu dönemde bilhassa Rum nüfusunda azalma görülmektedir. Bunun nedeni Balkan Savaşları'nın etkisiyle ortaya çıkan kargaşa ve şehirden Balkan topraklarına yapılan göçlerdir.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra Girit tamamen elden çıkmış, Balkan Savaşları ile Rumeli'deki topraklar ve Ege adaları kaybedilmiştir. Bu sırada yaşanan göçlerde Çanakkale'ye 3.691 nüfus Balkanlardan, 353 kişi de Kars yöresinden göçmen olarak gelmiş ve burada iskân edilmiştir.(Atabay 2008:822). II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 1909 yılında Çanakkale'deki nüfus değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²¹

---

²¹ BOA., Y..EE.. 33-35.

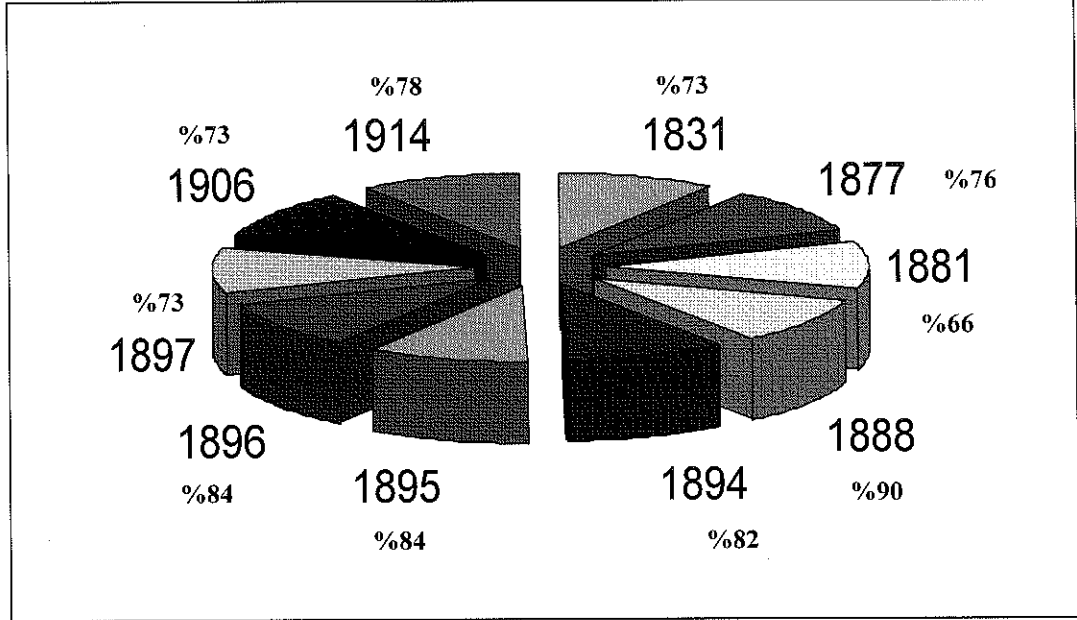
Tablo.7. 1909'da Biga Sancağında Nüfus

Kaza	Müslim nüfus	Gayrimüslim nüfus	Toplam
Kal'a-ı Sultaniye	1.100	554	1.654
Lâpseki	1.310	91	1.401
Biga	493	231	724
Ezine Kazdağı	1.288	377	1.665
Kumkale	314	264	578
Çan	887	26	913
Bayramiç	1.577	48	1.625
Ayvacık	2.689	0	2.689

I.Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılı nüfus verilerine göre (Karpaz 2003: 208-209, 224-225). Gökçeada ve Bozcaada hariç olmak üzere bugünkü Çanakkale vilâyeti sınırları içerisinde bulunan yerleşim birimlerinin nüfusu 211.650'dir. Gelibolu ve Eceabat hâlâ Edirne vilâyetine bağlı idi. Bunların nüfusu çıkarıldığında Biga sancağının toplam nüfusu 165.815'tür. Bugünkü Çanakkale vilâyeti sınırları düşünülüğünde 165.514 Müslüman, 34.970 Rum, 6.221 Yahudi, 3.669 Ermeni, 1.097 Bulgar, 67 Protestan, 82 Ulah, dokuz Rum Katolik yaşamaktadır. Rumların 16.137'si Gelibolu'da, 10.292'si Eceabat'ta, 4.358'i Çanakkale'de, 2.243'ü Biga'da, 1.164'ü Lâpseki'de, 486'ı Ezine'de 290'ı Bayramiç'te bulunmaktadır. Yahudilerin 2.961'i Çanakkale'de 2.576'sı Gelibolu'da, 269'u Bayramiç'te, 256'sı Ezine'de, 103'ü Biga'da 52'si Lâpseki'de, üçü Eceabat'ta ve biri de Ayvacık'tadır. Ermenilerin 1.269'u Çanakkale'de 1.190'ı Gelibolu'da, 700'ü Ezine'de, 409'u Biga'da, 48'i Bayramiç'te, 43'ü Lâpseki'de, beşer kişi de Eceabat ve Ayvacık'ta yaşamaktadır. Bu sırada dikkate değer bir durum Lâpseki'de 1.096 kişilik bir Bulgar nüfusun bulunmasıdır.

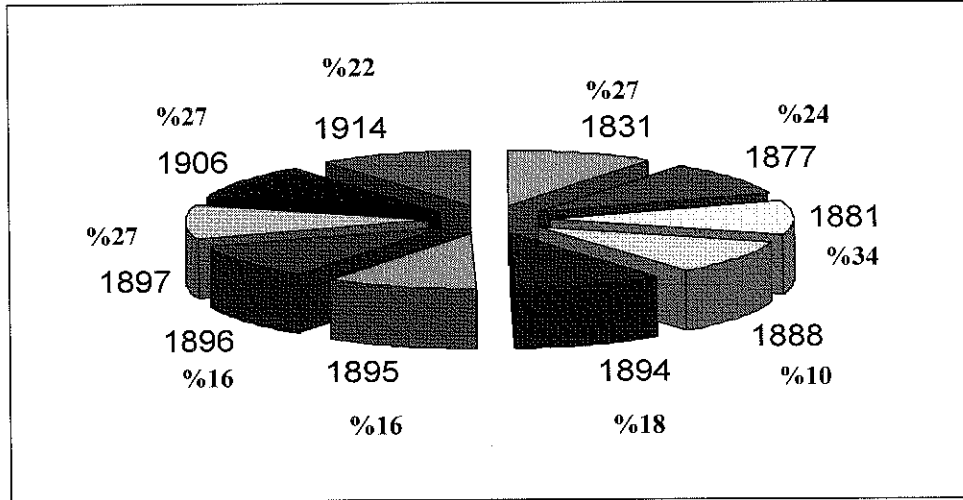
Biga Sancağı'nda Müslüman nüfusun 1831-1914 yılları arası dağılım oranı ortalama değerlerle aşağıdaki grafikte verilmiştir.(Karpaz 2003: 170,194,195,196,204,205,224).

Grafik 1. Biga Sancağında Müslüman Nüfusun Yıllara Göre Dağılım Oranı

Savaşın hemen öncesinde bugünkü Çanakkale vilâyeti sınırları dikkate alındığında nüfusun 1/3 gayrimüslim 2/3'si Müslim unsurlardan oluşmaktadır. Gelibolu Gayrimüslim nüfus toplamı 19.903 iken, Müslim nüfus 8.220'dir. Eceabat'ta ise 10.321 Gayrimüslim nüfusa karşılık 7.391 Müslim nüfus bulunmaktadır. Her iki yerleşim biriminde de gayrimüslim nüfus fazladır. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladığında Rumların önemli bir kısmı Balıkesir ve daha iç bölgelere gönderilmiş, Ermeniler ise güvenlik nedeniyle tehcir'e tabi tutulmuşlardır. Biga Sancağı'nda gayrimüslim nüfusun 1831-1914 yılları arası dağılım oranı ortalama değerlerle aşağıdaki grafikte verilmiştir.(Karpuz 2003:170,194,195,196, 204,205,224).

Grafik 2. Biga Sancağında Gayrimüslim Nüfusun Yıllara Göre Dağılım Oranı

I.Dünya Savaşı'nın deniz ve kara harekâtının en zorlu çarpışmaları Çanakkale Cephesi'nde gerçekleşmiştir. Çanakkale Kara Muharebeleri'nde ordunun zabıt (subay) ihtiyacını karşılamak için Osmanlı memleketlerindeki muallimler de seferberlik gereği silâh altına alınmıştır. 1914 yılında Kal'a-ı Sultaniye ve Ayvacık ibtidaî mektepleri muallimleri olup silâh altına alınan Sabri ve Yakub Sabri Efendilerin askerliklerinin kısa dönem olmasından dolayı, hak edip alamadıkları maaşlarının düyûna kalmaması gereği (sonraki yıllarda ödenmemesi) mutasarrıf tarafından Dâhiliye Nezareti'ne belirtilmiştir.²² Osmanlı Devleti savaşta 100.000'den fazla öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli ve Türk ocaklarında yetişmiş okumuş ve aydınını da kaybetmiştir. Hiç şüphesiz bu aydınlardan bir kısmı Çanakkaleli'dir. 1917 yılına gelindiğinde büyük ölçüde bölgede Gayrimüslim unsur bulunmamaktadır. Bu sırada sadece Bulgar ve Yahudi grupların varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. 1919 yılında yapılan nüfus sayımında Biga'da 175.000 kişi yaşarken, 1927 yılında Çanakkale'de 181.735 kişi yaşamaktadır.(Behar 1996: 61-63).

²² BOA., DH. UMVM, 47-23.

Problem

Araştırma konumuzu oluşturan Kal'a-ı Sultaniye Sancağı, Osmanlı Devleti'nin eyalet yapılanması içinde özel statüye sahip sancak niteliğindedir. Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın Eğitim Kurumları ile ilgili çalışmalarda derinlemesine inceleme olmamıştır. Bu nedenle vilayetin eğitim kurumları ile yapılanma süreçleri araştırıp incelenecektir. Ayrıca Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'ndaki eğitim sistemi ve eğitim kurumları ile ilgili araştırmamızda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Türk eğitim tarihinde ilköğretim ve ortaöğretimin tarihî süreci nasıldır?
2. Bu süreç içerisinde meydana gelen değişimler ve yasal düzenlemeler nelerdir?
3. Türk eğitim tarihinde yükseköğretimin tarihi süreci nasıldır?
4. Bu süreç içerisinde meydana gelen değişimler ve yasal düzenlemeler nelerdir?
5. Osmanlı Devleti için yeniden yapılanma ve dağılma dönemlerinde 1839-1915 yılları arası Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'ndaki eğitim ve eğitim kurumları nelerdir?
6. Kal'a-ı Sultaniye Sancağı ve kazalarında var olan mektep, medrese ve gayrimüslim okullarının yapılış tarihleri, mevcutları ve sancağa dağılımı nasıldır?
7. Mevcut eğitim kurumlarının öğretmen ve diğer memur kadrosu ile öğrenci sayıları hakkındaki bilgiler nelerdir?
8. Sancak ve kazalardaki eğitim-öğretim faaliyetleri, muallim tayinleri, ders araç gereçleri vb. eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili gelişmeler nasıl olmuştur?
9. Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'ndaki eğitim kurumları ile ülke genelindeki diğer okullarda yapılanma aynı olmuş mudur?
10. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitimde yapılan reformlar Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda ne derece uygulanmıştır?

Amaç

Toplumların modernleşme sürecinde etkisi yadsınamaz bir gerçek olan eğitimin, içinde yaşadığımız topluma ait tarihsel seyri ve gelişimi, bünyesinde barındırdığı problemleri, çözümleri ve doğurduğu sonuçları, genel olarak devletin bütünü, özel olarak ise araştırmamızı etkilemektedir. Bu araştırmanın amacı 1839-1915 yılları arasında Kal'a-ı Sultaniye Sancağı (Çanakkale) ve kazalarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Arşiv Kütüphanesi'nden belge ve maarif, devlet ve vilâyet salnameleri ışığında incelemektir. Eğitimin ve eğitim kurumlarının söz konusu yıllar arasında geçirdiği değişimin, Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'na ne ölçüde yansıdığı ve Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın bu süreçteki yeri ve önemini incelemek de amaçlarımız arasındadır. Bu amaç doğrultusunda H.1265-1325/M.1848-1908 tarihleri arasında yayınlanan Devlet Sâlnâmeleri ve 1310-1321 yıllarında yayınlanan maarif salnamelerinden esas alınarak Kal'a-i Sultaniye Sancağı'nda bulunan mevcut eğitim kurumları ile ilgili elde edilen bilgiler tasnif edilmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ile ikinci el kaynaklar da değerlendirilmiştir.

Önem

Türk Eğitim Tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok genel nitelikli olup özellikle bölge ya da şehir eğitim tarihine dair yapılan çalışmalar çok sınırlı sayıdadır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ile maarif, devlet ve vilâyet salnamelerinden faydalanılarak yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışma, daha çok ayrıntılı bilgi verebilmek için Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın eğitim-öğretim faaliyetlerini arşiv kaynaklı incelediğinden, eğitim tarihimize katkısı olacağı için önem taşımaktadır.

Varsayımlar

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ardından topraklarına katılan ilk beylik, Karesioğulları Beyliği'dir. Beylik toprakları içerisinde olan Çanakkale, jeopolitik konumu itibarıyla Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde de çok büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devlet anlayışının şekillenmeye başladığı kuruluş döneminden itibaren devlet Osmanlılık siyasetini ön plana almıştır. Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda, incelediğimiz dönem içerisinde

yapılan tüm ıslahlara rağmen geleneksel eğitim kurumlarının, modern eğitim kurumlarından sayıca daha fazla ve daha yaygın olduğu düşüncesindeyiz.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma alanımız 1839-1915 yılları arasında Kal'a-ı Sultaniye Sancağı merkezi ile Biga, Gelibolu, Ayvacık, Bayramiç, Bozcaada kazalarını kapsamaktadır. Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'na ait belgeler ışığında sancağın eğitim yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı bir sancak durumunda olan Çanakkale için, çalışmamızın ana kaynağını Devlet Salnâmeleri ile Cezair-i Bahr-i Sefid, Edirne Vilâyeti ile Karesi Vilayetine Mahsus Salnâmeler oluşturmaktadır. Salnâmelerden elde edilen veriler doğrultusunda bu tarihler arasında Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda mevcut eğitim, eğitim kurumları ve kadroları tasnif edilecektir.

Tanımlar

Sâlnâme: Yıllık, belirli konulara dair yıldan yıla çıkarılan dergi, kitap (Develioğlu, 2006: 917).

Sıbyan Mektebi: Beş-altı yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik derslerini veren ilköğretim kurumlarıdır. (Kazıcı, 2004: 86).

Rüşdiye: İlk zamanlarda sıbyan mektebi üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip eğitim-öğretim kurumudur. (Kodaman, 1991: 91).

İdâdî: Kelime anlamı olarak hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri olarak kullanılır. Rüşdiye denilen ortaokuldan sonra yüksek okullara hazırlayıcı okuldur. (Develioğlu, 2006: 409).

Medrese: Arapça'da "Derese" kökünden gelen "Medrese" kelimesi, öğrencinin ders okuyup, ilim öğrendiği yer manasına gelmekle beraber, daha çok sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseselerini ifade etmektedir (Kazıcı, 2004: 50).

Sancak: Tarihi terim olarak ülkenin idari taksimatından birine verilen isimdir. Liva olarak da bilinir.(Pakalın C.III., 1995:116).

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımları olup araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Karasar 2010:78). Bu nedenle literatürde eğitim tarihi ile ilgili kaynaklar taranmış ve 1839-1915 yılları arası Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın belgelerine ulaşılmış ve elde edilen veriler Çanakkale'deki eğitim kurumlarının yapısı araştırmanın alt amaçları doğrultusunda betimleyecek şekilde sentezlenmiştir. Çanakkale Sancağı'ndaki sıbyan, rüşdiye, idadi ve sultani mektepleri ile medrese ve kütüphaneler araştırılırken "benzer örnekler, benzer sonuçlar verir" düşüncesiyle ülke genelindeki vilayet ve sancaklarda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Böylece Çanakkale'deki okullar ile diğer istatistikî veriler ilişkilendirilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Tarama modelinde tarihsel yöntem kullanılarak yapılan bu araştırmada nitel araştırma metotlarından olan döküman incelemesinden de yararlanılmıştır Döküman incelemesi kapsamında o dönemle ilgili salname kayıtları ve arşiv belgeleri incelenmiştir. Bu nedenle İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Arşiv Kütüphanesi'nden belge ve maarif, devlet ve vilâyet salnamelerinden, Boğaziçi Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Kütüphanelerinde bulunan eğitim tarihi ile ilgili telif eserlerden faydalanılmıştır.

Bilgi Toplama Kaynakları

Çalışmamızın temel kaynağı olan Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti ve Edirne Vilayeti Salnameleri incelediğimiz dönem olan 1839-1915 yılları esas alınarak sınırlandırılmıştır. Konumuz ile ilgili olarak faydalanılabilecek birincil-ikincil kaynaklar, kitap, makale, sözlük gibi kaynakların tespiti yapılarak kaynaklardan elde edilen kuramsal bulgulara ve araştırma bulgularına dayalı bilgiler bir araya getirilerek verilerin tasnifinden sonra Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'ndaki eğitim kurumları ile ilgili somut bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Evren Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Osmanlı döneminde 1839-1915 yılları arasında eğitimde yaşanan gelişmeler, Müslüman ve gayrimüslim eğitim kurumları ve yapıları, örneklemini ise 1839-1915 yılları arasında Kal'a-ı Sultaniye Sancağı dâhilinde eğitimde yaşanan gelişmeler, Müslüman ve gayrimüslim eğitim kurumları ve yapıları oluşturmaktadır.

Veri Toplama Teknikleri

Çalışmamız, araştırma alanımız olan Kal'a-ı Sultaniye Sancağı ve kazalarının belirlenmesi ve araştıracağımız dönemin sınırlandırılması ile başlamıştır. Çalışmanın bütününde tarama yöntemi, belgesel tarama ve bilgi tarama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın tarihsel boyutunu ve yakın tarihteki uygulamaları aydınlatmak, güncel uygulamalarla karşılaştırmak ve belgesel tarama yöntemini desteklemek amacıyla; arşiv belgeleri, salnameler incelenmiştir. Literatür taraması veri toplama tekniği yardımı ile de çalışmanın konusuna giren birincil ve ikincil kaynaklar taranarak çalışma konusuna en yakın veriler toplanmaya çalışılmıştır. Literatür taramasında geleneksel bilgi kaynakları olan kitap, danışma kaynakları ve süreli yayınlara da başvurulmuştur. Ayrıca akıl yürütme metotlarından biri olan tümdengelim yöntemi ile Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden eğitim alanındaki gelişme ve yenileşme hareketleri hakkındaki genel bilgiler incelenmiş ve bu bilgilerden hareketle, bu gelişmelerin Çanakkale Sancağı ve kazalarındaki mevcut eğitim kurumları üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamızı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren kaynaklar araştırılarak, derlenmiş ve sentezlenmiştir.

BÖLÜM I

MODERNLEŞME SURECİNDE EĞİTİM

1.1. II. Mahmud Döneminde Eğitim

II. Mahmud'un yeniliklerinin en göze çarpan noktasını eğitime yönelik yapmış olduğu reformlar oluşturur. II. Mahmud dönemi yenileşme hareketleri önceki dönem ıslahatlarına oranla daha sistemli ve kararlı olmuştur. Bu reformlar sayesinde Osmanlı Devleti'nde ufku geniş aydın bir neslin yetişmesi sağlanmıştır. Padişah, yapmakta olduğu reformların teminatının, bu reformların önemini kavrayacak ve bunları koruyup geliştirecek nesillerin yetiştirilmesiyle mümkün olacağını biliyordu. Bunun tek çıkar yolu ise ciddi bir şekilde eğitim ve öğretim sahasında yeni reformlar yapmaktı. Aydınlanma felsefesi sonucu oluşan "Öğretmek medenileştirmektir" prensibiyle hareket eden Batılı aydınlara ve Avrupa eğitim düşüncesine düşman olan medreseler, devletin kalkınması için yeterli değildi. Ancak devletin yapısı gereği din devletin temelini oluşturduğu için, medreseleri tamamen kaldırarak yerlerine Avrupa tarzı okulların açmak imkânsızdı. Bu yüzden medreselere hiç dokunulmadan batı tarzı eğitim kurumları açılmıştır.(Şahin 2009: 166-167).

Padişah, idari, askeri, sosyal ve eğitim alanında yaptığı ıslahatların güvencesi olarak gelecek nesilleri görmüştür. Bu doğrultuda eğitim reformlarını amme hizmeti olarak kabul etmiştir.(Hayta; Ünal 2003:109) Bu doğrultuda bağnazlığa ve cehalete savaş açmıştır. Medreseleri kaldırmanın devrin şartları gereği mümkün olmayacağı düşüncesiyle ilmiye kurumlarının ve ulemanın hatırını okşayarak ıslahat yapma yoluna gitmiştir.(Çabuk 1991: 42).

II. Mahmud 1824 yılında bir ferman yayınlamak suretiyle, ana babaların evlatlarını 5 - 6 yaşında usta yanına verdiği, çırakların cehalet içinde yetiştiğini belirtmiştir. Padişah, herkesin çocuğunu okula göndermesini istemiş, esnafın yanına çırak alırken

çocuğun ilk mektep tezkeresi olup olmadığını sorması gerekliliğini belirtmiştir.(Bilim 1984:3). Kısaca fermana, çocukların ergenlik çağına gelmeden önce sıbyan mektebine gitmeleri şart koşularken esnafın bu çocukları çırak almamaları gereği belirtilmiştir.(Kafadar 1997: 81).

Ayrıca “ilköğretimin her yurttaş için zorunlu hale getirildiğini, okuma ve yazma öğrenimi ile birlikte dini bilgilerin de öğretilmesi gerekliliğini” halka ilan etmiştir. Fermandaki ifade biçiminden bu reformun sadece İstanbul’u kapsadığı anlaşılacakla birlikte ferman eğitim tarihimizde büyük önem taşır.(Hayta; Unal 2003:109). 30 Ocak 1839 (14 Zilkade 1254) tarihli bir fermanla İstanbul’un selâtin camileri bulunan büyük mahalle mekteplerinde Kur’an hatmedilmesine ilaveten yeterli düzeyde Osmanlıca okuma ve yazma derslerinin de verilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu mektep hocalarının maaşları Evkaf-ı Hümayun hazinesinden ödenecektir.(Akyıldız 1993:226-227).

İlköğretim zorunluluğu yasasından sonra Mekteb-i Sıbyan adıyla İstanbul çoğunlukta olmak üzere Osmanlı ülkesinde sıbyan mektepleri açılmıştır. Ancak bu okullarda "Talim-i Sıbyan Hakkında Ferman" gereği öncelikle dini bilgilerin öğretilmesi zaruri görülmüş ve muallimlerden çocuklara Kur’an talimi, tecvid ve ilmihal okutması istenmiştir.(Baltacı 2000:6). 1838 yılında padişah, sıbyan mekteplerinin programı ve muallimleri hakkında yeni bir proje hazırlamış ama program uygulanamamıştır. İlköğretim reformları, başlangıçta Yeniçeri Ocağı’nın ve medrese ulemasının, ocağın kaldırılmasından sonra ise ulemanın muhalefeti nedeniyle pek etkili olmamıştır.(Bilim 1984: 3).

1826 yılında Vak’a-yı Hayriye ile Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Ordudaki asker ve subayların okuma yazma bilmeleri gerekliliğinden dolayı okul hizmeti vermesi için Talimhane kurulmuştur. Burada okuma-yazma eğitiminin yanı sıra dini bilgiler ve savaş teknikleri de öğretilmiştir. 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuş ve nezaret vasıtasıyla o zamana kadar ilmiye sınıfının büyük ölçüde yararlandığı vakıf gelirleri, devlet bütçesine aktarılmıştır. Bu uygulamadan vakıf gelirleriyle idare edilen medreseler zarar görmüştür. II. Mahmud dönemi, medreseler açısından kaynakların elinden alınıp yenilenme ve gelişme adına hiçbir

ciddî teşebbüsün yapılmadığı, bilakis medreselerin kendi haline terk edilerek Batı usulü eğitimin ön plana alındığı bir devir olmuştur (İpşirli, 1999:277-278).

1773 yılından itibaren kurulmaya başlanılan askeri okullar ile sıbyan mektepleri arasında yüksek okullara öğrenci yetiştirmek üzere rüşdiye okullarının kurulması gündeme gelmiştir. Rüşdiyeler ara eğitim kademesi olarak askeri okulların ihtiyacını karşılamaya yönelik planlanmıştır. II. Mahmud, çocukların rüşd yaşına (14) kadar devam edeceklerini düşündüğünden, bu okullara ‘rüşdiye’ adını vermiştir. Süresi o zamanlar iki yıl olan bu okullara sıbyan mektebini bitirenlerle, tanınmış kimselerin veya devlet hizmetinde bulunanların çocukları seçilerek alınacaktır. Çocukların sıralarda oturup, sıbyan mekteplerindeki gibi teker teker değil, sınıf sınıf ders yapmaları öngörülmüştür. “Rüşdiye” adı 1923 yılına kadar kullanılmış ancak o tarihten itibaren bu isim, ilk mektebe dönüştürülmüştür.(Hayta; Unal 2003: 109,110).

Bu dönemde yüksek öğretim problemini çözmek için batı düşüncesini benimseyen tarzda Harbiye ile Tıbbiye Mektepleri açılmıştır. Bu okullar çalışma ve programları itibariyle batıdaki okullara çok yakındı. Elçilik için Avrupa’ya giden Namık Kemal Paşa, oradaki harp okullarını görerek takdir etmişti. Bu nedenle Beşiktaş civarında “Mekteb-i Harbiye” adındaki okulu kurmak için gayret göstermiştir. Ancak okulun önemi ilk zamanlarda anlayamamıştır. Zenginler çocuklarını Harbiye’ye vermekten çekindiklerinden devlet çareyi, sokaklarda dolaşan kimsesiz ve yoksul çocukları Harbiye’ye almakta bulmuştur. Okulda hem öğretmen hem de öğrenci sıkıntısı çekilmiştir. II. Mahmud devrinde Harbiye’nin en değerli muallimi Elhac Hafız Ishak Efendi’dir. Türk öğretmenlerin yanı sıra Batıdan ve en çok Prusya’dan öğretmenler getirilmiştir. Bu öğretmenler tercümanlar aracılığıyla okullarda ders vermişlerdir.(Karal 1983:164).

Sultan Mahmud tercüme faaliyetlerine önem vererek devletin dış ülkelerle olan resmî yazışmalarını yürütmek yanında yabancı dil, özellikle Fransızca bilen memurlar yetiştirmek için 1833 yılında Bâb-ı Ali’de bir “Tercüme Odası” açtırmıştır. Modern devlet anlayışına en yakın, batı hakkında fikir sahibi olan bürokratlar bu odadan yetişmiştir. (Hayta; Unal 2003: 112). Tercüme odası sayesinde sadece diplomatik düzeyde değil,

hemen hemen her kademedede etkin roller üstlenen memurların yetişmesi sağlanmıştır.(Yıldırım 2006: 70).

Bu dönemde ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için Tıphane-i Amire ve operatör doktor ihtiyacını karşılamak için Cerrahhane-i Mamure açılmıştır. Sultan Mahmud 1838’de Tıp Okulu’nun yeni binasının açılış töreninde, öğrencilere hitaben şunları söylemiştir: “Burada Fransızca olarak fenn-i tıbbi tahsil edeceksiniz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenn-i tıbbi öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır. Hocalarınızdan ilm-i tababeti tahsile çalışın ve tedricen Türkçeye alıp lisanımız üzere tedavülüne sây eyleyin.” (Lewis 1998: 86). II. Mahmud, Tıbhâne ve Cerrahhâne Okulları’nın kuruluşundan sonra Sadrazama göndermiş olduğu şu ferman ile bu okulun geleceği hakkında iyi ümitler beslediğini ifade etmiştir. “Bu bir lâzime-i fenn-i celileden olmakla bay ve gedanın buna ihtiyacı derkâr ve aşikârdır. İnşallah müddet-i kalilede yetiştirilip ahar milletten olan etıbbaya pek de hacet kalmaz”. Okulda öğretim, hazırlık ve doktorluk bölümü olmak üzere önce iki safhaya ayrılmıştır. Hazırlık bölümünde öğrencilere Arapça, din dersleri ve Fransızca öğretilirken doktorluk bölümünde ise Arapçaya devam edilmekle birlikte doktorluğun gerektirdiği her türlü özel dersler de öğretilmektedir. Okulda dört yıl gibi kısa bir sürede müfredat programının verilmesi çok güç olduğundan Viyana’dan getirilen Prof. Bernard ile hekimbaşı Abdülhak Molla, Tıbbiye’de yeni bir düzenleme yapmışlardır. Tıbhâne ve Cerrahhâne yerine Dâr ül-Ulûm-ı Hikemiyye-i Osmanîyye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Aliyye-i Şahâne isimleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu okullarda öğretim süresi altı yıla çıkarılırken eğitim dili Fransızca olarak devam etmiştir. Ancak Arapça ve Din dersleri programdan kaldırılmış ve kütüphanelerinin gelişmesi için büyük çaba harcanmıştır.(Karal 1983:160).

Bu dönemde sayıları gittikçe artan sivil okulların ders kitaplarını sağlamak için matbaaların sayısı artırılmış ve kitap basımına hız verilmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra 1834 yılında Fransız örneğine uygun olarak Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye Maçka Kışlasında açılmıştır. Genellikle Fransızca olmak üzere yabancı bir dil bilmek, bütün öğretimin ilk ihtiyacı ve ön şartı olup okulun bir hazırlık bölümü de mevcuttur.(Lewis, 1998: 85). 1834 yılından itibaren Viyana, Paris ve özellikle Londra’ya gittikçe artan sayıda askerî öğrenci ve genç subay gönderilmiş, Avrupa’dan da çok sayıda

öğretmen subaylar, teknik elemanlar Osmanlı ülkesine getirtilmiştir. Bu kurumlarda yabancı uzmanlara görev verilerek, ilk kez Batı dilleri (Fransızca, İngilizce) programlara dâhil edilmiştir.(Akyüz 2010:134). Sultan Mahmud, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adlı yeni ve modern orduya bağlı olarak, ülkeye batı musikisini de getirmek istemiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına bağlı olarak Mehterhâne kaldırılmıştır. Mızıkâ-i Hümayun Mektebi, asker bir milletin kahramanlık duygularını ve ordu ihtiyacını karşılamak üzere Avrupa'dan getirilen ünlü bestekâr Donizetti'nin ağabeyi Donizetti Paşa tarafından kurulmuştur.(Lewis 1998:85). Mızıkâ-i Hümayun'u Yeni askerî talim, yürüyüş ve kıyafetler için mehterhâne müziği uygun olmadığından Osmanlılar, modern ordu dolayısıyla yeni musiki teşkilatı kurarken batı müziğine de alışmış oldular. (Hayta; Unal 2003: 109-111). Bu okulda öğrencilere önce din, dil kurallarına ait bilgileri kapsayan dersler verilmiş ve çeşitli sazlarla doğu ve batı musikisi öğretilmeye başlanmıştır.(Kara 1983:165).

Ozellikle 1830'lu yıllarda oluşturulmaya başlanan yeni bir mülkiye bürokrasisi ve kapsamlı bir idari modernizasyon süreci dolayısıyla asgari seviyede temel eğitime sahip memurlar yetiştirmek için rüşdiye düzeyinde Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye açılmıştır. Özellikle sivil memur yetiştirmeyi amaçlayan Mekteb-i Maarif-i Adliye, II. Mahmud'un mahlası adlı olduğu için bu adı almış olup hukuk eğitimiyle bir ilişkisi yoktur. Öğretim süresi üç yıl olan bu kurumun açılışından önce Bab-ı Ali ve Defterdârlık bürolarında işe başlayanların da derslere devam ederek yetiştirilmesi sağlanmıştır. Osmanlı halkından memur olacıklara yanlış yazı yazabilme, bir konuyu kaleme alabilme becerisi kazandırmak amacıyla 1839 yılında da Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye açılmıştır. Öğrenciler 18 yaşlarına kadar okulda kalabilecek ve kabiliyetlerine göre değişen miktarda bir aylık (burs) alabilecektir. Ders programları büyük ölçüde geleneksel olup Fransızca ve modern konuların öğretilmesi de sağlanmıştır. Askerî okullarda olduğu gibi, bu okulların öğrencileri de devlet veya vakıf fonlarından desteklenmiştir.(Lewis 1998: 85). İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye, İstanbul'da Sultanahmet ve Süleymaniye Camilerinde açılmıştır.

Eğitim sistemimizi dzenlemek için gevli ilk organ olan Meclis-i Umur-u Nafia, 1838 yılında açılmıştır. Bu meclisin yayınladığı eğitimle ilgili raporda ilk ve orta sivil eğitim sorunu da ele alınmıştır.(Erdoğan 2002:3). 1838 yılında batı tarzında günümüz ilköğretim ikinci kademe(ortaokul) düzeyindeki rüşdiyeler kurulmuştur. Rüşdiyeler başlangıçta askeri okulların ğrenci ihtiyacını karşılamaya yönelik planlanmış zamanla sivil idare için uygun elemanlar yetiştirilen okullar olmuşlardır. Aynı yıl, Mekteb-i Maarif-i Adliye adıyla memur yetiştiren bir okul açılmıştır.(Ergin 1977:407).

II. Mahmud dönemi eğitiminin bazı temel özellikleri şunlardır:

1. Eğitim, bilhassa ağdaş devlete hizmet verebilecek düzeyde eğitilmiş insan kaynağındaki eksiklik, II. Mahmud'un acilen gidermeye çalıştığı bir konu olmuştur.
2. Dönemin hâkim dili olan Fransızca'nın öğrenilmesi için Bâb-ı Ali'de bir Tercüme Odası açtırmıştır.
3. Yurtdişına ilk defa ğrenci göndermiştir.
4. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun sağlık durumu ile uğraşacak doktorların yetişmesi amacıyla Tıbbiye, subay ihtiyacının karşılanması amacıyla Harbiye mektepleri kurulmuştur.
5. Mekteplerde eğitim dili Fransızca olarak ağırlık kazanmıştır.
6. İlköğretim zorunlu hale getirilmiştir.
7. Sıbyan ve rüşdiye mektepleri ile Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm- Edebiyye adlarıyla okullar açılmıştır.
8. Öğretmen ve okul sayısı yeterli olmasa II. Mahmud döneminde Osmanlı devletinde modern eğitimin temelleri atılmıştır.(Yıldırım 2006: 71).

1.2. Tanzimat Dönemi Eğitimi

Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri karşısında alınan yenilgilerden dolayı 19. yüzyıla kadar askeri eğitimi devlet politikası haline getirmiştir. Bu dönemde ilköğretim, askeri okullar ve memur okullarının yanında hep ikinci planda kalmıştır. Nitekim 1845 yılında

vilâyetlerde devlet okullarının açılmasına askerî idadilerle başlanmıştır. Askerî amaçla açılan okullar için yeni ve çağdaş binalar yapılmışken, sivil okullar için kiralanmış veya bakımsızlıktan harap olmuş eski binalar kullanılmıştır.(Sakaoğlu 2003:80,81).1838 yılında kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia okul binalarının yapımı, onarımı ve gerekli eğitim planlamalarının yapılması amacıyla açılmıştır.(İhsanoğlu 1992:361,362).

Islahat Fermanı'ndan sonra Meclis-i Maârif-i Umûmiye, eğitimi üç sınıfa ayırmıştır. Sıbyan mektepleri ilk kademeyi oluşturmuştur ve okullarda temel hedef her cemaate kendi ana dilini öğretmektir. Eğitimdeki ikinci kademe olan rüşdiyelerde Osmanlıca öğretimi esastır. Temel hedef, mezunların devlet dairelerinde görevlendirilmelerini sağlamaktır. Üçüncüsü ise, değişik sanat ve fenlerin öğretildiği meslek okullarıdır. Rüşdiye ile meslek okullarında Müslim ve gayrimüslim çocuklara eğitim verilmesi kabul edilmiştir. Bu bağlamda Meclis-i Maârif-i Umûmiye, rüşdiye okullarındaki niteliğin yükseltilmesi amacıyla programına pozitif bilimlerin giriş derslerini ilâve ederek rüşdiye ile meslek okulu öğrencilerinin üniforma giymeleri zorunluluğunu getirmiştir.(Akyıldız 1993: 247,248). Meclis-i Maârif-i Umumiye'nin bu maddelerle eğitimde "Osmanlıcı" bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Tanzimat dönemi devlet adamları Batı tarzı bu okulları açmakla Avrupa'da tutunmaya çalışmışlardır.(Koçer 1991:239).

Tanzimat döneminde ilk kez kızların öğretimiyle ilgili reformlar yapılmış ve 1858 yılında inâs rüşdiyeleri açılmaya başlanmıştır. Kız çocuklarının eğitimine yönelik böyle bir uygulamanın nedeni, 1861 yılındaki Takvim-i Vekâyi gazetesinde yayımlanan bir makalede açıklanmıştır. Makaleye göre kızların eğitimi, hem ileride annelik sıfatıyla erkek çocuklarını yetiştirmeleri, hem evin içersinde eşlerinin rahatlarını sağlamak suretiyle bir düzen ortamı kurmaları ve hem de kendi namus ve iffetlerinin koruyucuları olmaları açısından kaçınılmaz bir durumdur.(Ergin 1977: 458).

1860'lı yıllarda Osmanlı vilayetlerinin tümünde 408 erkek ve 17 kız rüşdiyesi, 8 erkek idadisi, 1 erkek sultanisi ve 6 tane Dârümuallimîn ile 1 tane Dârümuallimât bulunmaktaydı.(Alkan 1996:140).

1869 yılında kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile okullar, “umumi” ve “hususî” olarak ikiye ayrılmıştır. Umumi mektepler, ilköğretim kurumlarını oluşturan sıbyan mektepleri, ortaöğretim kurumları olan rüşdiye, idadi ve sultani mektepleri ile yükseköğretim kurumları olan Darülmuallimat, Darülmuallimin ve Darülfünun’dur. Hususî mektepler ise Müslim, Gayrimüslim ve yabancıların açtığı okullardır.(Bilim 1984:35).

1870 yılında açılan Darülfünun aynı zamanda, modern eğitim alanında medrese ulemasına yönelik ilk açıktan meydan okuma gibidir. Öğretim kadrosu içinde Cemalettin Afgani gibi dönemin tanınmış İslam bilginlerinin olması, öğrencilerinin ağırlıklı olarak medrese öğrencilerinden oluşması, ulemanın gözünde bu meydan okuyuşun üstünü örtmeye yetmemiştir. İlk üniversite kurma girişiminin şeyhülislamın ve medrese çevrelerinin baskısı sonucu başarısızlığa uğraması, 1870’li yıllarda ulemanın sistem içinde hala önemli bir ağırlığının olduğunu gösterir. Medrese ulemasının etkinliğinin azalması ancak II. Meşrutiyet yıllarında olacak Emrullah Efendi’nin eğitim alanındaki çabaları ile Darülfünun yeniden hizmete girecektir.(Ülken 1994:177).

Osmanlı ilköğretim modernleşmesinde 1838 – 1869 dönemindeki reformlar genel anlamda kişisel insiyatiflere bağlı, kalıcı olmayan ve kurumsal – ekonomik altyapısı dikkate alınmaksızın yapılan girişimler olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat dönemi eğitiminin bazı temel özellikleri şunlardır:

1. Tanzimat döneminde, başlıca üç nedenle, eğitim alanında yenileşmelere ve yeni düzenlemelere girişilmiştir:
  - a. Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yenilikler gerekli bir ihtiyaç olduğu ve ~~bu~~ eğitimi “Devlet ve hükümetin önemli bir görevi” olarak görüldüğü için,
  - b. Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla,
  - c. Avrupa devletlerinin baskısı nedeniyle,

2. Eğitimin geliştirilmesi, Devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitimin böyle bir siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğu fark edilmesi, eğitim tarihimizde çok önemli bir teşhistir ve o zamandan beri değerini korumuştur.
3. Eğitimciler ve yazarlar, ailenin ve devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlamışlardır.
4. Eğitim, bir bilim olarak görülmeye ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır.
5. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir.
6. Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren birçok okul kurulmuştur.
7. Yayınlandığı 1 Eylül 1869 tarihinden itibaren birçok hükmü uzun süre yürürlükte kalan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, medrese dışındaki örgün eğitimi ilk kez en geniş biçimde düzenleme ve geliştirme amacını güden bir yasal belgedir. Bu belgede örgün eğitimin merkez ve taşra yönetim kademeleri gösterilmiş, örgün eğitim ilk kez ilk, orta, yüksek şeklinde derecelendirilmiş, üniversite, erkek ve kız öğretmen okulları, özel okullar ve tüm okulların ders programları v.s. belirtilmiş, öğretmenlik mesleği düzenlenmeye çalışılmış, eğitimin mali yönü ele alınmıştır. Böylece, Türk eğitim tarihinde eğitimde düzenleme ve geliştirmeye, en kapsamlı biçimde, ilk kez Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gidilmiştir. Örgün eğitimin kurulup geliştirilme çabaları mantıki bir sıra izlememiş, ilköğretime pek el atılmadan orta ve yüksek öğretimde düzenlemelere gidilmiştir.
8. Örgün eğitimde mantıki sıra izlemeyen girişimler, esas olarak, medreselilerin tepkisinden kaçınmak, medreseler ve geleneksel sıbyan mektepleri dışında yeni okullar açmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat medrese zihniyeti, eğitimdeki yenileşmeleri kolay benimsememiştir.
9. Medreselerin düzeltilmesine gidilmemiş, bazı meslek medreseleri açılmıştır.

10. Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için, uzun yıllar, “medrese”, “Tanzimat mektepleri”, “askeri mektepler”, “azınlık”, ve “yabancı mektepler” ... gibi çeşitli kaynaklardan çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar yetişmiştir. Bu zıtlıkların toplumda olumsuz sonuçları görülmüştür.
11. Eğitimde yenileşmeler, bir avuç yönetici, aydın ve öğretmen tarafından başlatılmıştır.
12. Avrupa’daki gelişmelerin topluma tanıtılmasında ve eğitimdeki yenileşmelerde Avrupa’da görev yapan Osmanlı elçilerinin ve öğrenim gören aydınların önemli katkıları olmuştur.
13. Eğitimdeki yenileşmeler, hemen her zaman, eski malzeme ile yeni bir şey yapmak biçiminde gerçekleştiği için, medrese, böylece, yeni okullarda şu yollarla kısmen sürdürmüştür: Öğretmen, öğrenciler, programlar, yöntemler, vb.
14. Tanzimat döneminde, siyasi gelişmelerin sonucu olarak, çeşitli din, dil ve kültürlerden oluşan ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla “Osmanlılık” ideali ortaya çıkmış ve bir “Osmanlı insan tipi” meydana getirmek için eğitimden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak azınlıklar, esasta ayrılıkçı ve milli emellerinden vazgeçmemişlerdir.
15. Azınlık ve yabancı okulları çok büyük gelişmeler göstermiş, Devlet için bir tehlike haline gelmeye başlamışlardır.
16. Açılan yeni okulların programlarına hayata dönük dersler konulmuştur.
17. Programlarda doğal olarak bir gelişme gözlenmekle beraber, uzun süre, çeşitli okulların programları birbirlerine çok yakın bir özellik göstermişlerdir.
18. Tanzimat’ın kökleşmesi için aydınlar ve memurlar yetiştirilmesi gerekli görülmüş, bu nedenle sivil okullara ve memur yetiştirmeye fazla önem verilmiştir.
19. Medrese dışındaki okullarda, Osmanlıca denen Türkçe öğretim dili olarak benimsenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)’nin gerekçesinde “bir milleti eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur” denilmesi çok önemlidir. Bu dönemde, dilin öğretimdeki önemi yanında, sadeleşmesi de gerektiği anlaşılmaya başlanmıştır.

20. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmaya başlanmıştır.
21. İlk kez, öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır.
22. İlk kez, kızlar için, orta dereceli okullar açılmıştır.
23. Öğrenci ve öğretmenlerin kıyafetleri belirlenip düzenlenmeye başlanmıştır.
24. Disiplin aracı olarak falaka –yasal olarak- kaldırılmıştır.
25. Az zamanda çok iş yapmak düşüncesi v.s. nedeniyle, sivil okulların pek çoğu için uygun binalar yapılmamış, bunlar eğreti binalarda öğretimlerini sürdürmüşlerdir. Askeri okullar bu açıdan daha şanslıdır.
26. Halk eğitiminin önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmış, bu alanda gelişmeler görülmüştür.(Akyüz 2010: 157,158,159).

1.3. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim

Sultan II. Abdülhamid'in 13 Şubat 1878'de Parlamentoyu süresiz tatil etmesiyle başlayıp 23 Temmuz 1908'e kadar geçen döneme Mutlakiyet Dönemi denir. II. Abdülhamid dönemi eğitim alanında birçok yeniliklerin yaşandığı bir dönemdir.(Tekeli; İlkin 1999:76-83).

II. Abdülhamid dönemini, bazı araştırmacılar ve tarihçiler despotik bir yorumla açıklama gayreti güderken, bazıları da farklı bir modernleşme düşüncesi olarak düşünmektedirler. Bununla birlikte bu dönemin; 'despotik olmayıp, modernite ile geleneksellik öğelerini kendi içinde birleştiren, kendi içinden çelişkili ve bu çelişkiye sonunda yenik düşen bir dönem olduğu' vurgusu yapılabilir.(Mardin 2002:51). Bu dönemde eğitim, Osmanlı eğitim girişimleri giderek zayıf düşen devletin bir dizi tehlike tarafından kuşatma altında olduğu fikrinin büyük etkisi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti bir yandan "modern çağın gereklerine" ulaşmak istemiş diğer yandan askeri, diplomatik, ekonomik, ideolojik ve kültürel mücadelelerden geçmek zorunda kalmıştır.(Fortna 2005: 72)

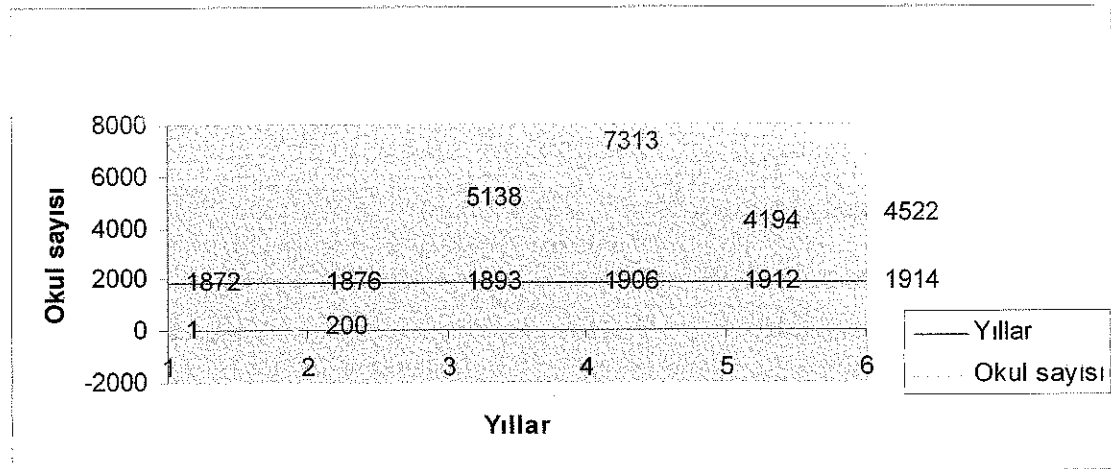
II. Abdülhamid'in saltanatı süresince yaptığı eğitim reformları ülkenin geleceğini korumaya çalışmaktan başka bir şey değildi. Sultan Abdülhamid'in ilk yıllarında ülke mali bunalımda olduğundan eğitime pek yatırım yapılamamıştır. Ancak 1883 yılında aşar vergisi üzerinden alınan iane vergisinin oranı % 1'den % 39'a yükseltince ortaya finansal bir kaynak çıkmıştır. Bu meblağın 2/3'si tarımsal harcamalar için ayrılmış kalan 1/3'ü ise maarif hisse-i ianesi adıyla yeni devlet okullarının yapılması için ayrılmıştır.(Shaw 1994:303) Eğitime büyük önem veren II. Abdülhamid, "Ben tahta çıktığımdan beri, ilk mekteplerin sayısı on misline çıkmıştır. Bu adet maalesef hala azdır ve halka kâfi gelmemektedir. Liselerimizin seviyesi gayet yüksektir. Mükemmel oldukları herkes tarafından kabul edilir. Ancak daha fazla lise kurmamak bunların yerine mühendis, mimar gibi fen adamları yetiştiren müesseselere talebe hazırlayacak rüştiyeler açmak daha yerinde olur. Memleketimizde kâfi derecede asker ve memur vardır. Ulemamızın ifrat derecede muhafazakâr olmasından dolayı da, yüksek mekteplerimizi modern hâle getirmek çok güçtür. Kahire'deki El Ezher İlahiyat Fakültesi'nin, talebelerimizi çekmesinin yegâne sebebi de zamanın icaplarına uymanın elzem olduğunu anlamış olmalarındandır. İstanbul Dârülfunun'unu Kahire'dekinin dînunda kalmaya mahkûmdur."(Eraslan 1995: 235). Bu doğrultuda padişah mülkiye, hukuk, lisan, ticaret, ziraat, güzel sanatlar, kız ve erkek sanayi okulları kurdurmuş, Beyrut, Şam, Bağdat, Selanik, Konya'da yüksek okullar açmıştır. (Gülsoy 1996:25). 1868-1909 yılları arasında Osmanlı Devletinin nüfusunda okuma yazma bilenlerin sayısı artmıştır.(Turhan 2003:181).

II. Abdülhamid döneminde eğitimden beklenen "öteki imparatorluklarda olduğu gibi, itaatkar ama aynı zamanda merkezin değerlerini kendisinininki gibi kabul edecek şekilde eğitilmiş bir nüfusun yaratılmasıdır.(Deringil 2002:102).Onun döneminde eğitim kurumları, arzu edilsin veya edilmesin pozitivist/materyalist düşünüşün yaygınlaşmasına da katkı sağlamış, taşranın en uzak köşelerine kadar götürülmüştür.(Ülken 1994:49). Eğitimin alt yapısının kurulması ve yaygınlaştırılması bu dönemde olmuştur. II. Abdülhamid'in Maarif Nezareti'nde merkez ve taşra teşkilatında yaptığı reformlar Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarına kaynaklık etmiştir.(Alkan 2005:195). Kaza ve kasaba merkezlerinde yaptırılan ilkokullarda, Müslümanların yanı sıra gayrimüslim çocukların da eğitilmesine önem verilmiş, böylelikle diğer dinlere mensup vatandaşlar arasında yakınlık sağlanmaya çalışılmıştır. İlköğretim Kanun-u Esasi'nin 114. maddesiyle zorunlu hale getirilmiştir.(Kodaman 1991:67). Maarif nezareti bünyesinde "Mekâtib-i Sıbyaniye"

dairesinin kurulması ilköğretime verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. İlköğretim üzerinde durulmasının nedeni; genç beyinleri yabancı okullara gitmekten kurtarmak, aynı zamanda, orta ve yüksek dereceli okullara gidecek öğrenci sayısını arttırmaktır.(Gülsoy 1996:25).

Tanzimatçılar rüşdiye okullarını sıbyan ve iptidailere tercih etmişlerdir. Hâlbuki II. Abdülhamid döneminde daha olumlu ilköğretim siyasetinin takip edildiği görülmektedir. Burada amaç ilköğretim hizmetlerini vilayetlere götürerek Müslüman halkı cehaletten kurtarmaktır.(Kodaman 1991:77). Bu dönemde ilköğretim sorunu anayasa da yer almıştır. Böylece kız ve erkek öğrenciler için eşit öğretim hakkı hukuken mümkün kılınmıştır.(Dulum 2006:45). Bu dönemde ilköğretim iki kısma ayrılmıştır: Birinci kısım “Mekâtib-i Sıbyaniye” olup bu okullar usul-u atika denilen geleneksel yöntemle eğitim verilirken, “Mekâtib-i İbtidâiye” denilen diğer ilköğretim kurumları usul-i cedide denilen modern yöntemlerle öğretim yapmıştır. İlk kez 1872’de açılan “İbtidâî Numune Mektebi” ile ilköğretimde ikilik ortaya çıkmış ve 1882 yılında Maarif Nezareti yaptığı düzenleme ile bu ikiliği ortadan kaldırmak için ağırlığı ibtidaî okullarına kaydırmaya başlamıştır.(Kodaman 1991:81). II.Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti’nde ibtidaî mekteplerinin okullaşma sayılarının yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.(Alkan 1996:183).

Grafik 1. 1. İbtidailerin Yıllara Göre Gelişimi

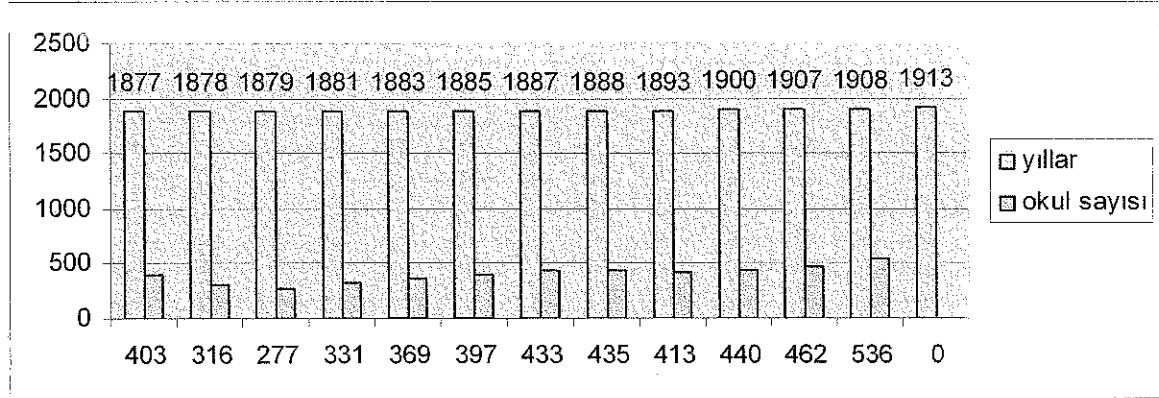
Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderen II. Abdülhamid, yüksek öğrenime öğrenci hazırlayacak rüşdiye mekteplerinin(ortaokulların) sayılarının artırılmasına çalışmıştır. 1878'de 300 olan rüşdiye mektebi sayısı kısa sürede 400'e çıkarılmış, yeni okul binaları yapılmıştır. 1903'te kızlar için 12 tane inâs rüşdiye mektebi yapılarak 1908 yılında rüşdiye adedi askeri rüşdiyelerle beraber 76'ya çıkarılmıştır.(Gülsoy 1996: 26). Bu dönemde Tanzimatçıların merkezi eğitimcilik anlayışı terk edilerek taşra eğitimciliği ön plana çıkarılmıştır.

1876 yılında dört yüksek okul, 253 rüşdiye, 18.940 sıbyan ve ibtidaî mektebi ile bir özel okul mevcutken ve (hiç idadi yok iken), dönemin sonlarına doğru ülkede 74'ü kız rüşdiyesi olmak üzere 619 rüşdiye mektebi ve 109 tane idadi mektebi bulunmaktadır. Ayrıca Darülmualiminler 4'ten 32'ye, ibtidaîler 200'den 5000 civarına yükselirken, 10.000'e yakın okul da usul-i cedid eğitimine geçmiştir.¹ Okullaşma oranını % 7'lik rakama ulaşmıştır. Yüksek öğretime çok önem verilmiştir. Çünkü II. Abdülhamid toplum ve ülke kalkınmasının temel aracı olarak eğitimi görmüştür. Ayrıca II. Abdülhamid ideolojik fikirlerin toplumlara benimsetilmesinin en önemli aracının eğitim olduğunun farkındadır. İslamcılık siyasetini okullarda öğrencilere benimseterek aydın bir İslamcı kuşak yetişmesini sağlamış olacaktır.(Alkan 1996:172).Keza dönemin ders kitaplarında en büyük padişah olarak Kanuni Sultan Süleyman değil, Yavuz Sultan Selim gösterilmiştir.(Gündüz 2008:267). Okul yapımının en üst seviyede olduğu dönem bu dönemdir. Cami yapımından çok okul yapımına önem veren padişah, yaptırdığı camilerle değil açtığı okullarla övünmektedir.(Alkan 1996:172). Nicelik bakımından gözlenen başarılar eğitimin niteliğini yükseltmek gibi bir amaçla birlikte yürütülememiştir.

II. Abdülhamid ve Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mekteplerinin okullaşma sayılarının yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.(Alkan 1996:183).

¹ SDAO. 1293 Defa 31, s.141.

Grafik 1. 2. Ülke Genelinde Rüşdiyelerin Gelişimi (1877-1913)

1876 ile 1891 yılları arasında okullarda laik eğitim programı benimsenmişken, 1891 yılından 1908 yılına kadar okul ders programlarında din ve ahlak derslerinin saat sayıları arttırılmıştır. Okullarda pozitif bilimlerin yerini dini ve ahlaki ilimler almış, eğitim dinselleştirilmiştir.(Tekeli 1985:470). Din “itaat” hususunda temel değer olduğundan dolayı devlet eliyle öğretilmeye başlanmıştır. Böylece medrese ulemasının eğitim sistemi üzerindeki etkisi kırılarak merkezîyetçilik güçlendirilmiştir. Ders müfredat programı Tarih, Din, Ahlâk, Kıraat dersleri hem öğrencilere İslimi bir kimlik vermeye hem de ülke içi birliği sağlamaya yönelik olarak İslamcılık politikası çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Ancak sistem dışına atılan ulema yerine, padişaha bağlı ve devlet dinin bir din adamı sınıfı yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Darülfünûn’daki ‘ulûm-ı diniyye’ bölümünü kurmuştur. Eğitimde merkezîyetçilik esas iken yine de Müslim-Gayrimüslim ikiliğinin yaşanması engellenememiştir. Okullarda II. Abdülhamid’e dini bağlarla bağlı ancak “mütefennin” yani ufku açık bireyler yetiştirilmek amaçlanmıştır. Ama uyguladığı eğitim sistemindeki tezat, meşrutiyet rejimini yeniden isteyen ve kendisini tahttan indiren kuşağı yetiştirmesinden kaynaklanır.(Alkan 1996:173). Bu durum II.Abdülhamid’in, kendisine bağlı sadık bir kuşak “ubudiyet gösteren bendegân/élite” yetiştirme amacının gerçekleşmediğini göstermektedir.(Berkes 1978:204).

Meşrutiyet döneminde resmi dairelerin ihtiyacına göre okullara öğrenci alınmıştır. Ticaret, sanayi ve ziraat ile ilgili derslerin öğretimi için ayrı sınıflar oluşturulmuştur. Köy ve kasabadaki ilkokullarda çiftçiliğe yönelik dersler konulmuş, böylece eğitimin günlük hayata uyarlanması düşünülmüştür.(Engin 1999:50). Bu dönemde Maarif Nezareti

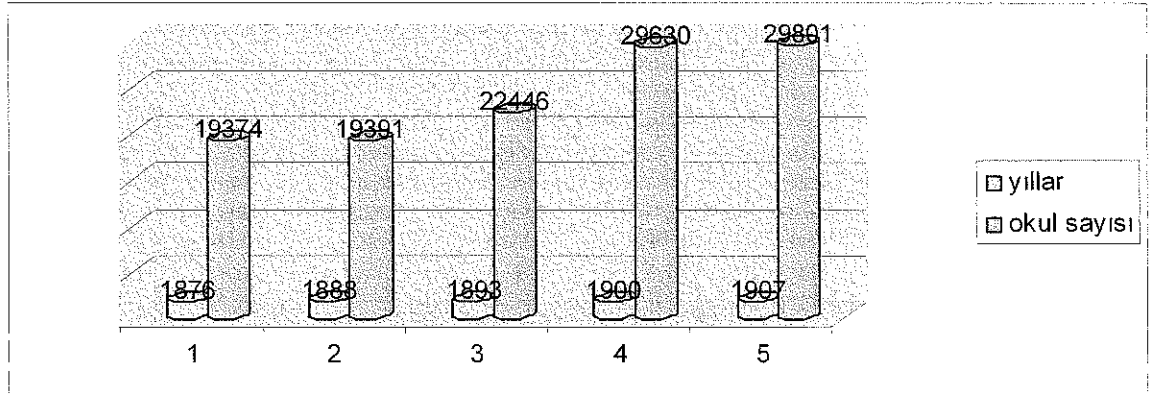
bünyesinde; genel müdürlükler, müfettişlikler ile rüşdiye ve idadi müdürlükleri, vilayet merkezlerinde ise maarif müdürlükleri ve meclisleri oluşturulmuştur. Sancak ve kazalarda ise Maarif Meclisi şubeleri açılmış ve ayrıca vilayetlerde müfettiş kadroları arttırılmıştır. Öğretim basamaklarına göre ayarlanmış maarif merkez teşkilatının esası, 1879 yılında belirlenmiştir. Diğer yandan gayrimüslim ve yabancı okulların zararlı faaliyetlerine engel olma ve bunları devamlı denetleme isteği bu teşkilatın olumlu girişimlerindedir.(Kodaman 1991:93-129).

1873 yılından itibaren yönetim mekanizmalarını işletecek bilgi ve beceriye sahip memurlar yetiştirmek üzere Mülkiye Mektepleri ve yüksek öğretim kurumlarına öğrenci yetiştirmek amacıyla idadiler kurulmuştur. Galatasaray Sultanisi bu dönemde açılmış ve sultaniler bu tarihten sonra vilayet merkezlerinde yaygınlaşmıştır. Öğretmenliğin meslekleşmesine ilişkin kâğıt üzerinde de olsa bazı önemli hukuki düzenlemelere gidilmiş ve 1878'de öğretmen yetiştirmek amacıyla Dâru'l-muallimîn kurulmuştur. 1892 yılından sonra Arap, Arnavut ve Kürt aşiret çocuklarının eğitimi için ilk defa Aşiret Mektepleri kurulmuştur. Ancak bu devirde yeni askeri okullar açılmamış, var olan okullarda bir takım değişiklikler yapılmıştır.(Koçer 1991:62,132).

Bu dönemde muallimlere emeklilik maaşlarını ödemek için Tekaüd Sandığı diye bilinen Emekli Sandığı kurulmuştur. Memurun maaşıyla ilgili süreç memurun eşi ve çocuğu başta olmak üzere yakınlarından birinin dilekçesiyle başlayıp, dilekçenin nezarete incelenip komisyonun maaş bağlanmasını uygun görmesi veya reddetmesiyle neticeleniyordu. Duruma göre emeklilik hakkı kazanamadan ölen memurun eşine, kızına, küçük yaştaki oğluna, dul gelinine, yetim torununa, kimsesiz ve bakıma muhtaç anne, baba ve kız kardeşine maaş bağlanabiliyor; hatta bazen hepsine toplu bir meblağ tahsis edilebiliyordu.(Bölükbaşı 2005:119).

II. Abdülhamid dönemi ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde okullaşma oranı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:(Alkan 1996:186)

Grafik 1. 3. Ülke Genelinde Okul Sayılarındaki Birikimli Artış (1876-1908)

II. Abdülhamid dönemi eğitiminin temel özellikleri şunlardır:

1. Birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır.
2. İlk kez özel eğitim alanında bir girişim olmuş, sağır, dilsiz ve körler için bir okul açılmıştır.
3. Yerli ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir. Genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Rejimin ilk yılları içinde, bu alandaki çabaların daha yoğun olduğu görülür.
4. Nicelik bakımından gözlenen başarılar eğitimin niteliğini yükseltmek gibi bir amaçla beraber yürütülmemiştir. Aksine, okullar, öğretmenler, programlar, kitaplar, basın sıkı bir denetim altına alınmış, yeni düşünceler engellenmeye çalışılmıştır. Eğitimdeki sayısal gelişmeler yanında niteliğin yükselmesi, gelişmesi yolunda da çaba gösterilmiş olsaydı, eğitim tarihimizde bu dönemin yeri başka olurdu.
5. Bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipi, Tanzimat'ın "Osmanlılık" idealine bağlı, dindarlık, itaatkârlık, Sultan II. Abdülhamid'e sadakat, vb. özellikleri güçlendirilmeye çalışılan bir insan tipidir. Eğitimin amaçları, ders kitapları, programlarda buna özen gösterilmiştir. Ancak, azınlıklar ve yabancılar milli, dini, siyasi, ayrılıkçı emellerini yine de eğitim yoluyla sürdürmektedirler.

6. Programlardan hayata dönük ve bazı başka dersler çıkarılmış, Din ve Ahlâk derslerinin saatleri artırılmıştır.
7. Öğretmenliğin meslekleşmesine ilişkin – kâğıt üzerinde kalsa da – bazı önemli hukuki düzenlemelere başlandığı görülür.
8. Maarif Nezareti, 1894 – 1895’ten itibaren, ilk kez ülke çapında eğitim istatistikleri yayınlamaya başlamış ve yine ilk kez, 1898 – 1904 yılları içinde Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye adıyla, ülke çapında önemli eğitim, öğretim yıllıkları yayınlanmıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve topluca gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılabilir ve değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.
9. Eğitim düşüncesi içinde eğitim etkinliklerine yön veren temel ilke, “devlet ve millet için eğitim”dir. Bu ilke devleti bölünmekten ya da dağılmaktan kurtaracak, toplumsal yapıyı çağdaş medeniyet düzeyine yükseltecek elit, seçkin, münevver, kurtarıcı kadrolar (asker-sivil bürokrat kadrolar) yetiştirme yolu ile yaşama geçirilmeye çalışılacaktır.
10. Eğitim düşüncesi içinde yükseköğretime seçilmişleri, sistemi yönetecek eliti yetiştirme rolü yüklenirken; ortaöğretime esas olarak yükseköğretim için öğrenci hazırlama, devletin taşra teşkilatında görevlendireceği memurları yetiştirme rolü biçilmiştir. İlköğretime ise sisteme bağlı, uyumlu çevresini ve devletini kalkındırmak için her fedakârlığı göze alabilecek iyi-çalışkan vatandaşlar yetiştirme rolü yüklenmiştir.(Akyüz 2010:225, 226).

1.4. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim

24 Temmuz 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Kanun-i Esasi II. Abdülhamid’e kabul ettirilerek siyasi anlamda günümüz Türkiye’sini yaratan ideolojik, siyasi ve ekonomik düşünce sistemi ortaya konmuştur. II. Meşrutiyet döneminde siyasi hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, yaygın özgürlüğüne kavuşma yanında, özellikle Balkan Savaşları’nın etkisiyle aydınlar; toplumsal sorunları acımasız bir şekilde ortaya koymaya başlamıştır. Eğitim açısından bu dönem Batı’daki büyük eğitimcilerin tanındığı,

eğitim anlayışında eskiye göre bilimsel bir anlayışın görülmeye başladığı dönem olmuştur.(Akyüz 2010:240).

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910’da gazetelerde “yalnızca okuma-yazma bilenlere bile öğretmenlik ehliyeti verileceğini, bu kişilerin ğretmen olabileceklerini” ilan vererek duyurmuştur.(Akyüz 2010:260). Böylece birçok kişinin ğretmen olabilme isteklerinin önündeki engel de kalkmıştır. Erkek ve Kız Sanayi Mektepleri geliştirilmeye çalışılmış, nitelikli ve çok sayıda ğretmen yetiştirilmesi düşüncesi önem kazanmıştır. Öğretmenler ilk kez yasal bir güvenceye kavuşup, meslek örgütlerini kurabilmişlerdir. Kadınların eğitimin tüm aşamalarından yararlanma olanağı buldukları, eğitim ve öğretime yönelik yayınların diğer yayınlara göre arttığı, ğretim birliği düşüncesinin ortaya çıktığı, ders kitabı, yöntem, ğretmen kavramının topluma mal edildiği dönem II. Meşrutiyet dönemi dir. Bu dönemin iç ve dış eğitim dinamikleri, usul-i atika ve usul-i cedide hareketinden doğan çelişkileri, Cumhuriyet’in çözüme kavuşturacağı bir miras olarak bırakmıştır.(Sakaoğlu 2003:148,149).

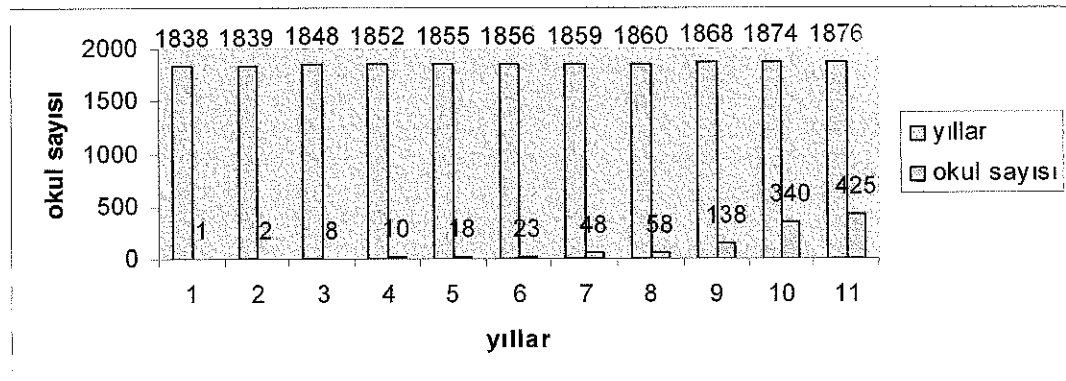
1912’den sonra, bilhassa Balkan Savaşı’nın ağır yenilgisi sonrası milli eğitim gündeme gelmiş, Osmanlı halkı kurtuluşu eğitimde grmştir.(Sakaoğlu 2003:135). Dönemin Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi tarafından Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu, 22 Eylül 1913’te yürürlüğe konulmuştur. Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu ile ilköğretim; “Ana Mektepleri ve sıbyan sınıfları, İbtidaiye Mektepleri, El işleri ve İhtirâf (yeniden keşfetme) Mektepleri olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.”(Batır 2007:101).

Bu dönem Türk eğitiminde ilköğretim problemlerinin kendisini iyice hissettirdiği bir dönemdir. Bu dönemde bakanlıkça ğretmen, yetiştirme sorunları ve yasalar ele alınıp düzenlenmeye çalışılmıştır. Geleneksel “mahalle (sıbyan) mektepleri” 1870’lerden itibaren giderek azalmış ve yerlerini usûl-i cedid yönetimlerine göre ğretim yapan “ibtidai mekteplere” bırakılmış olsalar da hala bu dönemde varlıklarını sürdürmektedirler.(Akyüz 2010:269). Ayrıca bu dönem eğitim tarihi açısından çeşitli nazariyelerin ve akımların ortaya çıktığı bir dönemdir.(Ergün 1991:41). Bu nazariyelerden en çok dikkat çekeni Emrullah Efendi’nin “Tuba Ağacı Nazariyesi”dir. Emrullah Efendi’ye göre, eğitimin

ıslahına ve teşkilatlanmasına ilköğretimden değil, Dârülfünun'dan başlanmalıdır. Bu nazariyenin tam tersini savunan Satı Bey ise, eğitimin ıslahına ve teşkilatlanmasına ilköğretimle başlanması gerektiğini söylemektedir.(Koçer 1991:170-175). II. Abdülhamid döneminde kadınlar ebe, hemşire, muallim olabilmişken bu devirde memuriyet hayatına atılmışlar, savaş zamanlarında erkeklerin yerlerini almışlardır. Bu dönem siyasi hayatın canlı olduğu, toplumun eğitime olan ilgisinin arttığı, kızlar için ilk kez bir yüksek öğretim kurumunun kurulduğu, medreselerin ıslahı için düşüncelerin arttığı bir dönem olmuştur. (Akyüz 2002:7).

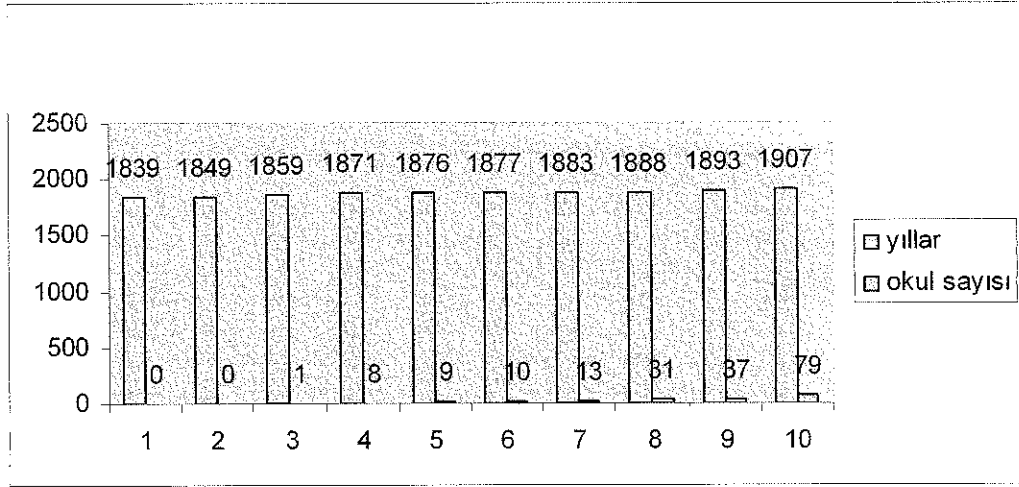
Eğitimde düzenleme ve geliştirme çalışmaları açısından bakılırsa, Meşrutiyet döneminin, kısa bir dönem olmasına rağmen, özellikle ortaya atılan fikirler bakımından çok verimli ve yenilikçi bir dönem olduğu görülür. Bu dönem esas olarak, Cumhuriyet dönemi eğitimindeki düzenleme ve geliştirmelerin bir çeşit hazırlık aşamasını teşkil etmiştir. Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine değin Osmanlı Devleti'nde rüşdiye düzeyinde okullaşma sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir:(Alkan 1996:181)

Grafik 1. 4. Ülke Geneline Rüşdiyelerin Gelişimi (1838-1914)

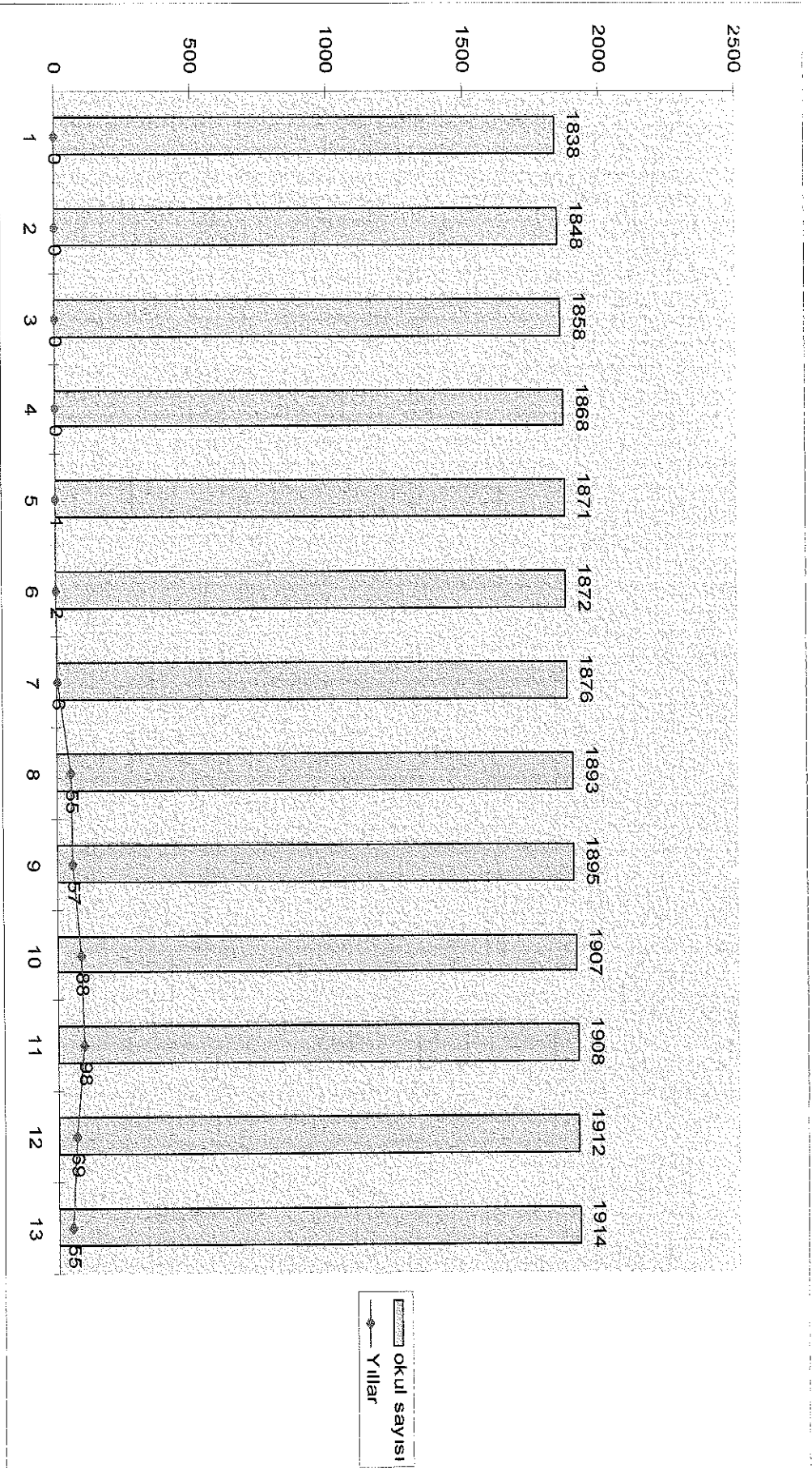

Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine değin Osmanlı Devleti'nde kız rüşdiyelerinin okullaşma sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir:(Alkan 1996:181).

Grafik 1. 5. Ülke Geneline Kız Rüşdiyelerin Gelişimi (1838-1907)

Grafik 1. 6. Üke Genelinde İdadilerin Gelişimi (1838-1914)

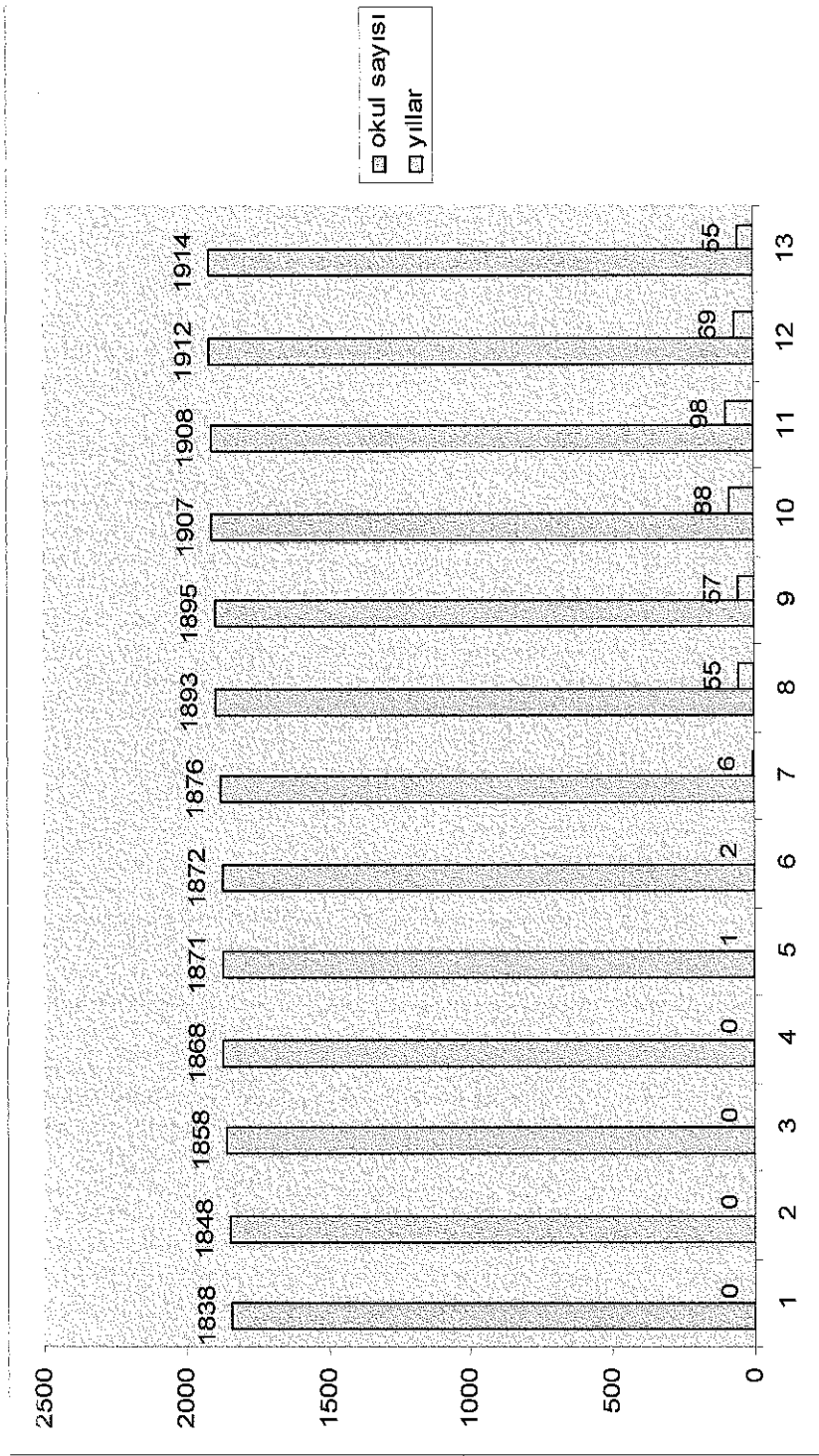
II. Meşrutiyet'in orta eğitim konusunda yaptığı ilk uygulama Emrullah Efendi'nin Nazırlığı döneminde, ilki İstanbul'da olmak üzere vilâyet merkezlerindeki on İdadi'nin Sultani'ye çevrilmesi olmuştur. 1909 yılında Osmanlı ülkesinde 20 yatılı ("leyli"), 72 de gündüzlü ("neharî") olmak üzere toplam 92 idadi mevcuttur. Bu okulların öğretmenleri okuttuğu dersin adına göre değişik maaş almıştır. Buna bir de tensikat sırasında yapılan karışıklıklar eklenmiştir. İdadi öğretmenleri sorunu Emrullah Efendi'den önce "seyyar öğretmenlik" kurularak çözümlenmeye başlamıştır. O ise, maaş sistemini ders adına göre değil de öğretmenin mezun olduğu okula göre düzenlemiş, daha çok para vererek daha kaliteli öğretmen bulma ve yetiştirme yoluna gitmiştir. Öteden beri var olan "idadi öğrencilerinin yeknesak elbise giymeleri" kararı yine uygulanmıştır.

Emrullah Efendi, yüze yakın idadideki öğretim düzeyinin yükseltilebilmesi için vilayet idadilerinden 10 tanesini sultani haline getirmek gerektiğini söylemiş ve uygulamıştır. Bakanın tasarısına göre bu yeni sultaniler yüksek öğretime öğrenci hazırlayıp, kalan idadiler ise ameli adamlar yetiştirecektir. Yeni Sultaniler 1910 Eylül'ünde açılmıştır. İlk açılışa bunlara "lise" denilmiştir. Daha sonra yapılan düzenlemelerle idadiler, altı yıllık yeni ilkokullara dayanarak farklı bir program takip etmiştir. Üç yıllık eğitimin son iki yılı genel tarım, ticaret ve sanat kollarına ayrılmıştır. 1913'te bu uygulamanın alanı daha da geliştirilerek, toplam eğitim süresi 12 yıl olan 'Sultaniler', tüm vilâyet merkezlerinde idadilerin yerini almıştır. Ancak savaş koşulları içerisinde bu düşünceler yaşama geçirilememiştir. İdadiler ülke genelinde Sultanilere öğrenci hazırlayan bir okul olarak kalmıştır. (Tekeli; İkin, 1999: 86-87).

Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine değin Osmanlı Devleti'nde idadi ve sultani düzeyinde okullaşma sayıları aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.(Alkan 1996: 183,184)

Grafik 1. 7. Ülke Genelinde Sultanilerin Gelişimi (1838-1914)

II. Meşrutiyet dönemi eğitiminin temel özellikleri şunlardır:

1. Siyasi hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, yayın özgürlüğüne kavuşma yanında, özellikle Balkan Savaşları, aydınları toplumsal sorunları ve dertleri acımasız bir dille ortaya koymaya itmiştir. Eğitim sorunları da, üzerinde önemle durulan bir alan olmuştur.
2. Dönemin başında, Meşrutiyetin ilanı ile beraber aşırı hürriyetçi bir hava ortaya çıkmış, bu okullara da yansımıştır. Bu nedenle, önceleri okullara “hürriyetçi mektepler” dendiği olmuştur. Fakat bu terimle aslında okulların içinde bulunduğu disiplinsizlik ve başıboşluk anlatılmak istenmiştir. 31 Mart olayı bastırıldıktan sonra, okullarda da disiplin sağlanmıştır.
3. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra, toplumda eğitim konularına ilgi artmıştır. Ancak Balkan Savaşları felaketlerinden çıkarılan “toplum olarak uyuşukluktan silkinip, çalışıp çaba harcayarak toparlanma gerektiği, yoksa devletin daha büyük felaketlerle karşılaşacağı” gibi dersler, düşünceler ve özeleştiriler ne yazık ki çabuk unutulmuştur.
4. Balkan Savaşları ve felaketlerinden sonra toplumda, “çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır” şeklinde bir görüş benimsenmiştir. Fakat bu genellikle bir slogan görünümünden öteye gitmemiştir.
5. Özellikle Balkan Savaşlarına kadar taassup nedeniyle kızların eğitimi konusunda verimli çalışılmamış, fakat Balkan felaketlerinden sonra taassup azalmış, daha cesurca ve etkili çalışmalar yapılabilmıştır.
6. Kızlar için ilk kez bir yüksek öğretim kurumu açılmıştır.
7. Dönemin sonuna doğru geleneksel sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmıştır.
8. Okul öncesi eğitimde ilk ciddi adımlar atılmıştır.
9. Medreselerin ıslahı için fikirler ve teşebbüsler yaygınlaşmıştır.
10. Öğretmen yetiştirilmesinde yenilikler yapılmış, önemli adımlar atılmıştır.
11. Öğretmenler ilk kez bu dönemde mesleki örgütler kurmuşlardır.

12. Eğitimde niceliğe, yani okul, öğrenci ve öğretmenleri sayıca artırmaya öncelik verilmiş, niteliğin önemi konusunda bazı görüşler ve uygulamalar görülse bile, nitelik hemen her zaman ikinci planda kalmıştır.
13. Programlara sosyal, siyasal muhtevalı, hayata dönük bazı dersler girmiştir.
14. Eğitimin bilim olarak işlenmesinde ciddi gelişmeler sağlanmış, Batının önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri çok daha iyi tanınmaya başlanmıştır. Pedagoji ve eğitim, eğitimcilerde ve toplumda gittikçe saygı ve ilgi uyandıran bilimler olarak görülmüştür.
15. Daha önce öğretimde öğretmen, kitap, hafıza çok önemli idi. Meşrutiyet Döneminde bunların yerine tabiat, eşya, olay, deney getirildi. Bu, o dönem için “ihtilalcı bir pedagoji” demektir. Başka deyişle, eğitim ve öğretim yöntemlerinde kitap ve öğretmenden eşyaya yönelen, gözleme ve öğrencinin kendisinin araştırıp bulmasına dayanan bir yola gidilmeye başlandı. Bu şekilde, okullarda, öğrencilerin fiziki ve sosyal çevrelerini tanımaları için gözlem ve inceleme gezileri düzenlendi. Fakat bu yeni yöntemler pek yaygınlaşmadı.
16. Eğitim Bakanlığı ilk kez ülkenin renkli eğitim haritalarını yayınlamıştır.
17. Meşrutiyet Dönemi eğitiminde özellikle yöntem ve tekniklere ilişkin yenilikler görülmekle beraber, Baltacıoğlu'na göre, eğitime ortak ve kesin bir amaç gösterilmemiştir. Her alanda ortaya çıkan düşünce ve davranış çeşitliliği ve farklılığı, eğitim için böyle ortak ve kesin bir amaç belirlenmesini engellemiştir. Ancak yine de eğitimin amacına ilişkin genel bir eğilimden söz edilmesi bize mümkün görünüyor. Öyle ki; dönemin başından Balkan Savaşlarına kadar, Tanzimatın “Osmanlılık” ideali ve Osmanlı insanı tipi ülke insanlarını bir arada tutacak, siyasi birliği sürdürebilecek bir unsur olarak görülmüş, bu düşünce eğitimde de geçerliliğini korumuştur. Ancak bu insan tipi Meşrutiyet yanlısıdır ve II. Abdülhamid'e karşıdır. Fakat Balkan Savaşları ve felaketleri ile beraber “Osmanlılık” tan vazgeçilerek “Türkçülük” idealine yönelinmiştir. Meşrutiyet dönemi, eğitimde büyük girişimler dönemi olamamıştır. Baltacıoğlu'na göre, “Mutlakiyet döneminde esaslı yeniliklere engel olan Sultanın istibdadı idi. Meşrutiyet döneminde yeniliklere engel ise birçok ferdin kararsızlığı idi. Sanki sosyal hayat bütün gücüyle ortaya çıkacağı tek bir vücut bulamayıp, parça parça kanaatler taşıyan zayıf bireyler arasında dağılıp kalmıştı.

18. Eğitimde yeterli girişim ve atılımlar yapılamamışsa da, eğitim ve öğretmen sorunları mesleki dergiler ve genel basında ilk kez geniş ölçüde tartışılmış, yeni ve orijinal görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaların tohumunu teşkil etmiştir (Köy Enstitüleri, vs.).
19. Balkan ve I.Dünya Savaşları ve bunların yol açtığı felaketler, Meşrutiyet dönemi eğitiminin gelişmesini önleyici temel nedenler arasında yer almıştır.
20. Balkan ve I.Dünya Savaşları ve bunların yol açtığı felaketler, Meşrutiyet dönemi eğitiminin gelişmesini önleyici temel nedenler arasında yer almıştır.(Akyüz 2010:265-267).

Bir yanda çoğunu azınlıkların oluşturduğu Batılı değerlere göre yapılandırılmış ve “Osmanlılık” idealini gerçekleştirmeye yönelik laik eğitim kurumları ile öte yanda medrese gibi İslamî değerlere dayalı ders programların uygulandığı eğitim kurumları, eğitim çıkmazının göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Bu yeni eğitimle amaçlanan, halkı tebaa olmaktan çıkarıp vatandaş konumuna getirmektir.

BÖLÜM II

ÇANAKKALE SANCAĞINDAKİ MEDRESELER

2.1. Osmanlı Medreseleri

Arapça “ders” kökünden gelen ve ders verilen yer anlamında kullanılan medreseler, İslamiyet’in yayılmasından sonra ortaya çıkan eğitim kurumlarıdır.(Sami C.V 1995: 1314). İslam Tarihinde, orta ve yüksek seviyelerdeki eğitim ve öğretim yapan örgün müesseselerin başında gelen medrese, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü veren ve elemanları yetiştiren bir eğitim ve öğretim kurumudur.(Baltacı 2002:447). Osmanlı Devleti’nde İstanbul’dan başka diğer şehir ve kasabalarda, hatta köylerde medreseler kurulmuş, ilmin yayılmasına çalışılmıştır. Devlet tarafından kurulan medreseler olduğu gibi, hayır sahiplerinin yardımlarıyla kurulan medreseler de vardı.(Pakalın 1995:599).

Medreseler yatılı olan ve derslane, imâret, kütüphane ve yatakhane gibi çeşitli ek kurumları içinde barındıran birer külliye şeklinde örgütlenen eğitim kurumlarıdır. Alt dereceli medreselerin talebelerine softa veya suhte ismi verilirken, öğretmen veya profesöre müderris denilirdi. Medreselere genellikle sıbyan mektebini bitiren veya başka bir yerde okuma yazma ile temel dinî bilgileri öğrenen çocuklar alınırdı. Medreseye alınmak için kesin hatları ile çizilmiş bir yaş sınırı yoktu.(Sarıkaya 1997:34-35).

İlk dönemlerden itibaren Osmanlı medrese ders müfredatında genellikle tefsir, hadis, fıkıh, akâ'id, kelâm ve mantık gibi dinî içerikli ve pratik fayda temin eden derslerin yanı sıra, bu derslerin çok daha iyi öğrenilmesinde anahtar rolü oynayan dil dersleri (Arapça sarf, nahiv, belâgat, vs.) de yer almaktadır.(Bilge 1984:45). Klâsik dönem içerisinde, talebenin her medresede ne kadar okuması gerektiği konusunda asgarî süreler belirlenmiştir. Örneğin; Kanuni döneminde, medrese öğretimi, 1526-1540 yılları arasında Sahn-ı Seman Medresesi'ne ulaşınca kadar 20 akçeli medreselerde iki, 30 akçeli

medreselerde iki, Kırklı medreselerde iki-üç, Ellili Dâhil ve Hâriç medreselerde birer olmak üzere toplam sekiz-dokuz eğitim yılını kapsamaktadır.(Baltacı 2005:42).

Osmanlılarda ilk medrese Orhan Gazi döneminde İznik'in 1330 yılında fethedilmesiyle kurulmuştur.(Halaçoğlu 1991:129,130). Bu medrese, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında açılmış olan medreselerin gerek bina gerek eğitim bakımından devami niteliğindedir.(Adıvar 1997:3). Osmanlı medreselerinin ilk dönemleri diğer bir deyişle İstanbul'un fethine kadar geçen zaman zarfı, bir ölçüde emekleme dönemi olarak nitelendirilebilir.(Unan 2002:441). Yıldırım Beyazıt devrinde, ilk defa medreseler bir düzenlemeye tâbi tutulmuştur.(Baltacı 2005:15). Ancak esas teşkilâtlanma faaliyetleri Fatih zamanında yapılmıştır. Osmanlı medrese teşkilâtındaki bir diğer önemli düzenlemeyi de 16. yüzyıl ortalarında Kanunî Sultan Süleyman yapmıştır. Bu teşkilât düzenlemeleri, her iki padişahın da kendi yaptırdıkları külliye esas alınarak yapılmıştır. Kanuni, medrese teşkilâtının en başına kendi Dârülhadîs'ini getirmiş, sisteme bir tıp medresesi eklemiş ve altmışlı medreselerin sayısını çoğaltmıştır. Kanuni'den sonra da, medreselerin üst kademesinde maaş esasına dayalı bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır.(Baltacı 2005:50).

Osmanlılarda eğitim ve öğretim cami ve mescidlerden dışarıya çıktığında önceleri medreseler tek bir kurum olarak tüm derslerin okutulduğu yerler olmuş, ancak sonradan ihtisas medreseleri olan Darü'l-hadisler ve Darü'l-kurralar ortaya çıkmıştır. Medreselerde Kur'a-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh, Kıraat, Akaid, Riyaziye (Matematik), Tıp, Heyet (Astronomi), Felsefe, Belagat (Retorik), Hesap, Hendese (Geometri), Lûgat, Tarih, Coğrafya, Nahiv (Edebiyat) ve Sarf (Gramer - Dilbilgisi) dersleri öğretilmiştir.(Bilge 1984: 41-43). Sarf ve Nahv dersleri, medreselerde Arapça'nın öğretilmesi için okutulan dilbilgisi kitaplarıdır.(Abdülaziz Bey 1995:492).

Medreselerde öğretim metodu olarak tüm dengelim(dedüktif) yöntemi kullanılmaktadır. Bu metodun uygulanması, ezber, tekrar, kavrama, müzakere (tartışma) ve defter (not alma) olmak üzere beş aşamada gerçekleştirilmekteydi. Medreselerde, eğitim dili Arapça'dır. Ancak derslerin işlenişi Türkçe yapılmaktadır. Derslerde okutulan kitaplar ve bunlara göre hazırlanmış olan müfredat Arapça olmakla birlikte anlatım Türkçe'dir.(Er 1999:27). Medreseler, Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilâtına üst dereceli devlet

memurlarını yetiştirmiştir.(Baltacı 2005:57). Müderris ve talebeler, üç aylarda çevre köy ve kasabalara dağılarak, Kur'an okuyup, vaaz vermek, dini öğütlerde bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik etmek suretiyle gördükleri hizmetlere karşılık halktan para, yiyecek ve giyecek alıyorlardı. Buna "cer" deniliyordu.(Pakalın 1995:136).

Gelibolulu Mustafa Ali, ünlü eseri Kühhü'l Ahbar'da, XVI. yüzyılda Osmanlı eğitim ve medrese sisteminin bozulmasını şöyle ifade etmektedir. "Müderrislikler ve kadılıklar rüşvet ile alınıp satılır hale gelmiş, bu makamlara geçmekten amaç "mal mülk biriktirmek, siyasi otoriteye hoş görünüp kendi çıkarlarını gerçekleştirmek olmuştur."(İnalçık 2003:184). Devlet, müderrislik görevini hakkı olana değil, rüşvet verene ve koruyucusu olanlara vermektedir. Bilenle bilmeyen, erdemli olanla olmayanlar ayırt edilmemekte, aksine, bilenler ve bilimsel bir makama getirilmesi gerekenler kıyıya köseye itilmektedir. Ayrıca ilim yolunun düzelmesi, bilenle bilmeyenlerin bir tutulmayıp, bilenlere ve hak edenlere eğitim ve öğretim görevlerinin verilmesi ile mümkündür.(Anameriç 2008:48).

Kanuni döneminden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen süre zarfında kendi hallerine bırakılan medreseler, (Yaltkaya 1999:466). Tanzimat döneminden sonra tüm sosyal hayata yayılmaya başlayan Batılılaşma ve yenileşme hareketlerinden olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Tanzimat sonrasında kurulan Batı tarzı eğitim kurumları, yavaş yavaş medreselerin yerini almışlardır. Tanzimata değin memur olmanın yolu medreselerden geçerken artık devletin kurduğu laik ve modern okullarda okuyarak memur olmak gerekiyordu. Bu okullar, medreselere göre çok daha geniş imkânlarla donatılmış, organize edilmiş ve finansal güvencelere kavuşmuştur.(Sarıkaya 1997:14-18).

Lâle devrinden sonra Batıyı örnek alan yenilik hareketleri yapılırken medreselere dokunulmamıştır. Bunun yanında yeni usule göre eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten mektepler açılarak "mektep-medrese" ikiliğine ortam hazırlanmıştır.(Hatemi 1985:82) Medreseler, 17.yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. Rüşvet ve iltimasla kanuna aykırı olarak, ehil olmayanlar ilmî mevkilere getirilmiş, eğitim-öğretimde belli kurallara uyulmamıştır.(Zengin 1993:72). Avrupa'da Rönesans'la birlikte dünyaya bakışta, sanat, edebiyat ve bilimde çok güçlü bir uyanış başlamıştır.(Şanal 2003:152). Ancak aynı

yıllarda medreselerde okutulan derslerin laik düşünceye temel sayılabilecek alanlara ilişkin olmaması her soruna dinsel bir pencereden bakmayı beraberinde getirmiştir.(Cihan 2007:31). Coğrafi Keşifler ile Reform hareketlerinin “dinsel otorite zihniyetini” yıkmaları, Ortaçağ İslam dünyasındaki ilmî çalışma temposunun yavaş olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır.(Zengin 1993:401).

Tanzimatın ilanından sonra başlatılan usûl-i cedide hareketi ile okullara resim, harita ve küre sokulmasını “gâvurluk” olarak nitelendiren yenilik taraftarı medreseliler çeşitli gerekçelerle bu duruma engel olmaya çalışmıştır.(Akyüz 2010:511). 1914’de İstanbul medreseleri Darü'l-Hilâfet-i Âliyye adı altında yeniden düzenlenmişse de modernleşmeyle toplum hayatındaki etkisini arttırdıkça ilmiye sınıf kenarda kalmış, II. Meşrutiyet’ten sonra eski önemini kaybetmiştir.(Ortaylı 2006:165). Nihayet kendilerini yenilemekte geç kalan bu yükseköğretim kurumları 1924’te kaldırılmıştır.(Akyüz 2010:274).

2.2. Gelibolu Kazası

Gelibolu kazasındaki medreseler Osmanlı klasik döneminde, Sultan I.Murat, II. Murad, Balaban Paşa, Saruca Paşa, Mesih Paşa gibi nüfuzlu devlet adamları, ağa, efendi diye anılan zenginler ve hayırsever mahalle, köy, nahiye halkı tarafından kurulmuştur.

Ahmed Ağa Medresesi: Kadıasker defterine göre 1587 yılında Gelibolu’da mevcut bulunan medresenin kurucusu Ahmet Ağa’dır. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1587 yılından önce yapılmış olmalıdır. Yirmili medresedir.(Baltacı 2005:161)

Derviş İbn Hasan Medresesi: Medrese ile ilgili ilk bilgilere 1587 yılı kadıasker defterinden ulaşılmıştır. Medresenin kurucusu, tesisi hakkında bilgi yoktur. Yirmili medresedir. Yirmili medresedir.(Baltacı 2005:180)

Hacı Ağa Medresesi: Medrese ile ilgili ilk bilgilere 1590 yılı kadıasker defterinden ulaşılmıştır. Medresenin kurucusu ve tesisi hakkında bilgi olmamakla birlikte Abdülaziz

Efendi ile Muslihiddin Efendi 16.yüzyılın sonlarında medresede müderris oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yirmili medresedir.(Baltacı 2005:193)

İmamiye Medresesi: Medrese ile ilgili ilk bilgilere 1589-1590 yılı kadıasker defterlerinden ulaşılmıştır. Medresenin kurucusu, tesisi hakkında bilgi yoktur. Yirmili medresedir.(Baltacı 2005:180)

Mehmed Paşa Medresesi: Medrese ile ilgili ilk bilgilere 1588 yılı kadıasker defterinden ulaşılmıştır. Medresenin kurucusu ve tesisi hakkında bilgi olmamakla birlikte Yunus, Nimetullah, Nasuh ve Sinan Efendiler ile 1652-1653 yıllarında Ali Efendi'nin medresede müderris oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yirmili medresedir.(Baltacı 2005:231)

Balaban Paşa Medresesi: 1442 yılında Balaban Paşa tarafından yapılan bu medrese otuzlu medreselerdendir.(Baltacı 2005:263)

Mesih Paşa Medresesi: Kurucusu Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Mesih Paşa'dır.1483'te yapıldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır.(Baltacı 2005:284)

Dağı Medresesi: Medrese ile ilgili ilk bilgilere 1598-1599 yılı Uşşakızade'nin kayıtlarından ulaşılmıştır. Medresenin kurucusu ve tesisi hakkında bilgi olmamakla birlikte Gelibolulu Şeyhî Efendi-zâde Mehmed Efendi'nin 16.yüzyılın sonlarında medresede müderris olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.(Baltacı 2005:404)

Saruca Paşa Medresesi: Kurucusu II. Murad'ın vezirlerinden Saruca Paşa'dır. Medrese 1443 yılında yapıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Ancak medresenin vakfiyesinde 1454 yılı yazılıdır Pâye bakımından medrese, aşağı pâyede olduğu gibi 1519'da yirmili, 1551'de önce otuzlu, 1581'den önce kırklı ve 1599'da ellili medreseler arasında bulunmaktaydı. Müderrisleri, Muslihiddin Mustafa Niksâri Efendi, Muhaşşi Sinan

Efendi, Surûrî Mustafa Efendi, Abdülvehhab-zâde Mehmed Efendi, Şeyhülislam Abdülkâdir Şeyhi Efendi, Tepegöz Hızır Efendi ve Baba-zâde Mehmed Efendiler'dir.(Baltacı 2005:673)

Mustafa Paşa Medresesi: Kurucusu Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Yalpak Mustafa Paşa'dır.(Baltacı 2005:855)

2.3. Çanakkale Merkezi

Ele aldığımız dönemde Cezair-i Bahr-i Sefid ve Edirne Vilâyeti Salnâmelerinde Kal'a-ı Sultaniye Sancağı medreselerine dair ayrıntılı bilgilere ulaşamamak da, Maârif Salnâmelerine göre XIX. yüzyılın sonunda mevcut eğitim ve öğretim kurumları incelendiğinde Çanakkale Sancağı'nda 10 tane medrese olduğu görülmektedir. H.1317-1321(1896-1901) yılları arasında Biga Kazası'nda 3, Ezine merkezinde 2, Ezine kazasına bağlı Bayramiç'te 2, Ezine kazasına bağlı Kumkale'de 1, Lâpseki kazasında 1, Ayvacık'ta 1 tane olmak üzere toplam 10 tane medrese mevcuttur. İlgili medreseler, buldukları yerler, müderrisleri, talebe sayıları ve kurucuları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:¹

¹ SNMU. 1317, s.1492-1493; SNMU. 1318, s. 1672-1673; SNMU. 1319, s. 982-983; SNMU. 1321, s. 738.

Tablo. 2.1. 1896- 1901 Yıllarında Çanakkale Medreseleri

Medresenin Adı	Bulunduğu Yer	Müdürrisi	Yıllara Göre Öğrenci Sayısı				Medresenin Kurucusu
			1896-1897	1897-1898	1898-1899	1900-1901	
Hatibzâde	Biga Hacı Ayvaz Mahallesi	Hacı Hüseyin Efendi	15	15	15	15	Hatibzâde
Hatibzâde	Biga Takyeci Mahallesi	Ahmet Efendi	15	15	15	15	Hatibzâde
Câmi-i Kebîr	Biga Câmi-i Kebîr mahallesi	Hacı Musa Efendi	14	14	14	14	Hacı Emin Ağa
Zeytinli Camii	Ezine Debbaglar Mahallesi	-	Belirsiz	Belirsiz	Belirsiz	Belirsiz	Mehmed Efendi
Tunuslu	Ezine Kumkale kasabası	-	Belirsiz	Belirsiz	Belirsiz	Belirsiz	Tunuslu Hacı Ali
Câmi-i Kebîr	Ezine Câmi-i Kebir	Müftü Hasan Fehmi Ef.	6	10	10	10	Abdurrahman Bey
Câmi-i Cedîd	Ezine Bayramîç nahiyesi C.Cedid M.	El-Hâc Abdülhalim Ef	20	20	20	20	Hadimizâde Hacı Osman Bey
Câmi-i Atik	Ezine Bayramîç nahiyesi C.Atik mah.	Elhâc Hafız Osman Efendi	18	18	18	18	Hacı Balı
Gazi Yakub Bey	Lâpseki Çardak kasabası Yakup Bey Câmiî bitişiğinde.	Ali Efendi	5	5	5	5	Gazi Yakub Bey
Hüdavendigar	Ayvacak Kızılca Tuzla Köyü	Hâfız Abdulmuttalib Efendi	55	55	55	50	Gazi Hüdavendigar Sultan Murad Han-ı Evvel Hazretleri
Toplam			148	152	152	147	

Tabloda da görüldüğü üzere belirtilen tarihlerde Çanakkale merkezinde medrese bulunmamaktadır. Fakat 18 Kasım 1839 tarihli bir şer'îye sicili belgesinde Kal'a-ı Sultaniye'de Câmi-i Kebîr yanında Müfessirzâde Faziletli Said Efendi adında bir medresenin açık olduğu kayıtlıdır.(Işık 2001: 153). Çanakkale gibi bir sancak merkezinde medreselerin olmaması düşünülemeyeceğinden ya medreseler çeşitli sebeplerle kapanmış olabilir ya da salnamelere kayıtlar geçmemiş olabilir.(Korkmaz 2004:168).

Medreselerin çoğunun camilerin çok yakınında kurulması, 18.yüzyıldan itibaren medrese ders programındaki dini bilimlere yönelişi açısından önemlidir. Medreselerde yalnız bir müderris bulunmakta ve genellikle din adamları(müftü, hacı, hafız) olmaktadır. Buradan medreselerin yükseköğretim kurumu olmaktan çok Kur'an Kursu işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Medreselerin büyüklüğü öğrenci sayılarından anlaşılabilir. Çanakkale'deki medreseler tablodan da anlaşılacağı üzere küçük medreselerdir.(Korkmaz 2004:168).

H.1321 yılı (1903) Maarif Salnamelerine göre Kal'a-ı Sultaniye'de 8 tane medrese mevcuttur. Bu medreselerde 142 talebe eğitim görmektedir. Buna göre; Gelibolu Mehmed Efendi Medresesi'nde 10 talebe, Biga Medresesi'nde 15, Biga Cami-i Kebir Medresesi'nde 14, Ezine Cami-i Kebir Medresesi'nde 10, Bayramiç Cami-i Cedid Medresesi'nde 18, Bayramiç Cami-i Atik Medresesi'nde 20, Lâpseki Yakup Bey Medresesi'nde 5 ve Ayvacık Hüdavendigâr Medresesi'nde 50 talebe bulunmaktadır.²

2.4. Biga Kazası

Biga'da 1876 yılı itibariyle medrese yoktur. Tophane-i Amire'de miri mal olarak birçok farklı kitap olduğundan, taşralara kitap almak isteyenler belli bir fiyatla, geliri mahalli mal sandığına kalmak üzere kitap alabileceklerdir. Ancak Biga sancağına bağlı kazalarda medrese ve dersane olmaması nedeniyle öğrenci bulunmadığından şimdilik o kitapların alınmasına ihtiyaç duyulmamıştır.³

Devlet tarafından Batı tarzında açılan okulların itibarının yükselmesi ile medreseler kendi öğrencilerine bir gelecek vaad edememiş, sosyal ve meslekî yükselişlerine vesile olamamıştır. Bu dönemlerde devlet memuru olmak çok büyük bir ayrıcalıktı. Ama memur olmanın yolu artık medreselerden geçmiyordu. Memur olup, itibarlı bir görev almak için devletin kurduğu okullarda okumak gerekiyordu. Bu okullar, medreselere göre çok daha geniş imkânlarla donatılmış, organize edilmiş ve finansiyel güvencelere kavuşmuştu. Artık halk çocuklarını medreselere değil, daha bakımlı olan ve istikbal vaat eden devlet okullarına göndermeyi tercih etmeye başlamıştı.(Sarıkaya 1997: 77). Ne hükümet bunları modernleştirmeye çalışmıştır; ne de ulema ve şeyhülislamlık böyle bir gereklilik görmüştür. Medrese öğrencilerinin yavaş yavaş modern okullara doğru ilgi göstermesi ve oraya kayma eğilimleri bu dönemde başlamıştır.(Berkes 1978:227).

Bu gelişmeler, Çanakkale'deki eğitim-öğretimi de etkilemiştir. Çanakkale'deki medreselere ve diğer modern okullara giden öğrenci sayılarına bakıldığında bu durum çok

² SNMU. 1321, s. 738.

³ BOA., A. MKT. UM., 258-70.

açık olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak 1896- 1901 tarihleri arasında Çanakkale’de faaliyette bulunan 7 medresede ortalama 18 öğrenci bulunurken aynı dönemde idadiye devam eden Müslüman öğrenci ortalaması 132 kişidir. Ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi, Çanakkale halkı da modern okullara rağbet etmekte idi.(Korkmaz 2004:168). 1867- 1903 tarihleri arasında Halep Vilayeti’ne bağlı Şanlıurfa kazasında da yükseköğretim verileri Çanakkale ile aynı durumdadır. Nitekim kaza merkezinde faaliyette bulunan 9 medresede ortalama 16 öğrenci bulunurken aynı dönemde Urfa İdadisi’ne devam eden 125’i Müslüman 15’i gayrimüslim toplam 140 öğrenci bulunmaktadır.(Öztürk 2006:55).

2.5. Ezine Kazası

1317-1321 yılları arasındaki Maarif Salnameleri’ne göre Ezine ile nahiye ve kasabalarında beş tane medrese bulunmaktadır. Ezine Câmî-i Kebir Medresesi, Abdurrahman Bey tarafından yapılmıştır. Müderrisi Müftü Hasan Fehmi Efendi olup 1896 yılında talebe sayısı 6 olup sonraki yıllarda 10’a yükselmiştir. Maarif Salnamesinde Ezine’de müderrisi ve talebesi olmayan iki medrese yer almaktadır. Bunlar, Ezine kazasında Debbağlar mahallesinde Mehmet Efendinin kurucusu olduğu Zeytinli Camii Medresesi, Ezine kazası Kumkale nahiyesinde Tunuslu Hacı Ali’nin kurucusu olduğu Tunuslu Medresesi’dir. Ancak daha sonraki (1318, 1319, 1321 yılı salnameleri) maarif salnamelerinde bu medreselerin adı geçmemektedir.⁴ Büyük olasılıkla daha sonraki yıllarda bu medreseler talebesi olmadığından kapanmıştır.

Ezine’ye bağlı Bayramiç nahiyesinde Câmî-i Cedîd Mahallesi’nde Hadim-izâde Hacı Osman Bey tarafından yapılan Câmî-i Cedîd Medresesi’nin müderrisi El-Hâc Abdülhalim Efendi’dir. 1896-1901 yılları arasında medresenin talebe sayısı değişmemiştir. Ezine’ye bağlı Bayramiç nahiyesinde Câmî-i Atik Medresesi bulunmaktadır. Hacı Balî Bey tarafından yapılan medresenin müderrisi Elhâc Hafız Osman Efendi’dir ve talebe sayısı 18’dir.

⁴ SNMU. 1317, s. 1492- 1493.

Medreseler genellikle camilere bitişik olarak düşünölmüş ve yapılmıştır. Bu yüzden medreselere yakınlarında bulunan camilerin isimleri verilmiştir. Ezine kaza merkezinde Zeytinli Câmî Medresesi ile Câmî-i Kebir Medresesi ve Ezine'ye bağılı Bayramiç nahiyesinde Câmî-i Atik ve Câmî-i Cedid Medreseleri bunlara örnek verilebilir.⁵ Medreseler buldukları köyün ismi ile ya da buldukları mahallenin ismi ile aynı adı taşımışlardır. Yine Tanzimat sonrası köy ile kaza arasında bir idari birim olarak düzenlenen nahiyelerde de medreseler yaptırılmıştır. Bu medreselere Ezine Bayramiç Nahiyesinde El-Hâc Abdülhalim Efendi Medresesi örnek verilebilir.⁶

1890 yılının ilk günlerinde Ezine kazasında harabe durumunda bir medrese bulunmaktadır. Bu medresenin rüşdiye mektebine dönüştürölerek eğitim-öğretim kurumlarına kazandırılması düşünölmüştür.⁷ 1895 yılında Ezine'de harabe durumunda bulunan medresenin rüşdiye mektebine çevrilemediğı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁸ Ancak Maarif Salnamelerinden 1895 yılından sonra Ezine ve Ayvacık'taki medreselerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütöldüğü anlaşılmaktadır.

2.6. Ayvacık Kazası

20.yüzyılın başlarında Ayvacık, Biga kazasına bağılıdır. Çanakkale'de en büyük medrese, Ayvacık kazasına bağılı Tuzla karyesindeki Hüdavendigâr Medresesi'dir ve 20'li medrese olduğı eğitim seviyesinden anlaşılmaktadır. 1896 yılından 1901 yılına kadar medrese talebe sayısındaki denge dikkat çekicidir.(Korkmaz 2004: 168).

Biga Sancağına bağılı Ayvacık kazasında önceden halkın ianesiyle yapılan Hüdavendigâr Medresesi, 50- 60 öğrenci için yeterli sınıf ve odaya sahip olmadığı için 1890 yılında medresenin rüşdiye mektebine dönüştürölerek, buraya muallim tayini Şura-yı Devlet'ten Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıyla belirtilmiştir.⁹

⁵ SNMU. 1318, s. 1672-1673.

⁶ SNMU. 1319, s. 982-983; SNMU. 1321, s. 738.

⁷ BOA., ŞD. 2340-7.

⁸ BOA., ŞD. 205-23.

⁹ BOA., ŞD.2340-7; BOA., ŞD.205-23.

BÖLÜM III

ÇANAKKALE SANCAĞINDA BULUNAN SIBYAN VE İBTİDÂİ MEKTEPLERİ

3.1. Sibyan ve İbtidaî Mektepleri

Abbasiler’de “küttab”, Karahanlı ve Selçuklu Devletlerinde “sibyan mektebi” Osmanlı Devleti’nde “mahalle mektebi, taş mektep, sibyan mektebi, mekteb-i ibtidaîyye” gibi isimlerle bilinen, “sabi” denilen beş altı taşındaki kız ve erkek çocukları okutmak amacıyla açılmış olan okullara denir.(Ergin 1977: 82,83). Okullar üzerinde devlet denetimi olmadığından isteyen istediği mahallede bir sibyan mektebi açabilirdi. Bu okullara “mahalle mektepleri” denilmesinin bir sebebi de budur.(Yılmaz 2009: 9,10).

Bu okullarda beş-altı, 11-12 yaşları arasındaki kız ve erkek çocukları, parasız, karma öğretim görmüşlerdir.(Akkutay 1984: 16). Bu ilköğretim kurumları devrinin yapısı gereği dinî kurallar disiplini çerçevesinde eğitim faaliyetlerini yürütmüştür.(Bilim 1998:3). Okullar, merkez vilayet olan İstanbul’da, padişahlar, valide sultanlar, önemli devlet adamları ve hayırsever kişiler tarafından, köylerde ve mahallelerde ise halkın elbirliği ile yapılmıştır.(Kodaman 1991:101). Fatih Sultan Mehmet döneminde ilk defa İstanbul’da açılan okullar, finansal anlamda çocukların haftalıklarıyla desteklenmiştir. Sosyal devlet anlayışına uygun olarak öğrenciler, okula ait olan imareten yemek yemişlerdir.(İnci 2007: 33).

Mekteplerde; muallim, halife (kalfa) mütevellî, nazır gibi asıl görevlilerin yanı sıra kâtipler, câbiler (gelirleri toplamak), bevvab (kapıcılar-çocukları evine götürüp getiren ve kavga etmelerinin önüne geçen görevli), ferraş (temizlikçiler), okuyucular diyebileceğimiz, Kuran’ın tamamını veya bir kısmı ile hadisleri ve bazı seçilmiş metinleri okuyan görevliler de vardır. (Pay 2002: 493,495). Talebelerine de “Suhte”, “Puser”, “Şâkirt” denilirdi. Kız

çocuklarına ait olan inâs ibtidaî kısmındaki öğretmenler ise Kur'an-ı Kerim bilen, Sübha-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbi Risaleleri'ni okumuş yaşlı kadınlardır.(Baltacı 2004:7).

Okullardaki görevlilerin maaşları yevmiye esasına göre verilirdi. Muallimler; 1-6 akçe, yardımcısı olan kalfalar, maaşının yanı sıra bu yardımlardan dolayı cüz tilavetinden de bir şeyler alırdı. Müteveli; bir-üç akçe arasında değişen yevmiye alırken nazır, bir-bir buçuk akçe civarında yevmiye alırdı.(Hızlı 1987:279,280). Mektep kayıtları ailelerin tayin ettiği zamanlarda yapılırdı. Öğrencilerinin okula başlama törenlerine “bed'i besmele cemiyeti” adı verilmiştir. Okunan ilahi ve dualar esnasında çocuklar “âmin” diye bağıştıklarından bu törene halk tarafından ‘âmin alayı’ denilmiştir. Eyüp Sultan’da edilen dualarla ardından sembolik ilk ders ile devam eden bu törenler, çocuğun ailesince hazırlanmış yemeklerin yenilmesi, hocaya, halifeye, ilahi okuyan ve âmin alayına katılan tüm çocuklara hediyeler ve harçlıklar dağıtılmasıyla sona ererdi.(Günyol 1983:658). Halide Edip Adivar, mektebe başlama hazırlıklarını “Babam beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat derhal evde bir mektebe başlama hazırlanması doğurdu. O günlerde mektebe başlama merasimi çok cazipti. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirilirdi, göğüslerine sırma işlemeli içlerinde elifba cüz'ü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak mektebin çocukları, arabanın arkasından gelir ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle: “Şol cennetin ırmakları / Akar Allah deyu deyu / Cennette huri kızları / Gezer Allah deyu deyu” diye çocukluğumuzun en meşhur ilahisini söylerler, her mısrasının arkasından küçükler de “âmin, âmin” diye alaya katılır ve gırtlaklarını patlatıncaya kadar bağırırıldardı” sözleriyle anlatır. (Hızlı 2008:95).

Dört yaşından itibaren başlandığı için aynı zamanda anaokulu karakterini de taşıyan bu okullarda, dini içerikli konular ezberci ve nakilci yöntem kullanılarak öğrenciye anlatılmıştır. Ayrıca öğrencilerin hocanın etrafında halkalar oluşturup yere oturmak suretiyle geleneksel heceleme yöntemiyle okuma-yazma öğrendiği bu okullarda öğretim, dördüncü yılsonunda yapılan okulu bitirme sınavı ile tamamlanırdı.(Koçer 1987:58). Bu okullarda önceleri sadece yazı öğretilirken, sonra temel İslâmî bilgiler de verilmeye başlanmıştır. Temel ders genellikle Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi idi. Öğrenci üç yılda Kurân'ı ezberler ya da Hatim ederdi. On yaşına kadar

Kurân'ı hatmeden çocuk, daha sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi.(Demirtaş 2007:182). Sıbyan mekteplerinde başlangıçta daha çok hilal ve balmumu araçları kullanılırken (Sağlam 1997:61). 1847 yılından itibaren yazı tahtası, divit, kalem, mürekkep ve hokkası ders araç gereçleri arasına girmiştir.¹ Mektep hocalarının bilgili ya da bilgisiz olmaları da öğrencilerin yetişmelerinde etkiliydi. Hoca bilgiliyse elinden geldiği kadar çocukların eğitimi ile uğraşır. Bilgili değilse talebeleri su getirmek, kahve pişirtmek gibi işlerde kullanırdı. Mektepleri teftiş eden olmadığından sekiz sene mektebe devam eden talebenin elifbayı bile öğrenememesi hocaya hiçbir sorumluluk yüklemeydi. Zira maarif memurları köylerdeki mektepleri teftiş gitmezlerdi.(Tutsak 2002:30).

Eğitim-öğretim süresi, 42 hafta olan bu okullar; Ekim ayı başından Kasım ayının 15'ine kadar açılırdı.(Aytekin 1991: 55). 20 Mart 1917 günlü maarif iradesine göre, ibtidaî mekteplerinde Cuma günü dışında her gün saat sekizden on altıya kadar toplam 6 saat ders yapılırdı. Okul dağılma saatlerinde kız ve erkek öğrencilerin karışmaması için kız okulları, erkek okullarından yarım saat önce kapanırdı.² 31 Mayıs 1914 günlü maarif iradesine göre, Salı ve Perşembe günleri öğleden sonra eğitim yapılmazdı. Salı günü hava şartlarına göre gezi, inceleme ve eğitici oyunlara, Perşembe günleri öğleden sonraları konferans ve törenlere ayrılırdı.³

1914 yılında okullarda eğitim parasız olduğu gibi, öğrencilere hem gündelik para, hem de yılda bir kere olmak üzere birer hazır elbise, fes, mintan, zıbın, kavuk, kuşak, mest pabuç vb. elbiseleri de verilirdi. Mektep eğer bir padişah tarafından yaptırılmış ise vakfiyelerinde yazdığı üzere öğrenciler her gün sabahları çorba içer, birer fodla alır, Perşembe günleri ise pilav-zerde yerlerdi. Ayrıca yine yılda bir kez olmak üzere mektep öğrencileri "Mektep Seyri" denilen civar mesire yerlerine geziye götürülürdü.(Ülkütaşır 1965: 595,596).

Sabahları temizlik ve yoklamadan sonra ders 8.30'ta başlar, öğretmen bir önceki konunun tekrarıyla derse başlar, konunun sade bir dille anlatımından sonra öğrencilere

¹ BOA., İ. MV. 21788.

² BOA., MF. İMF. 150-5.

³ BOA., MF. İMF. 35-116.

sorular yönelterek konunun anlaşılma düzeyini ölçerdi. Devre-i ulâda olan bir ve ikinci sınıflara ödev verilmesi yasaktı. Diğer sınıflara verilen ev ödevlerinin bir saati geçmemesi gerekiyordu. Sınavlar yarım saat süreyle yapılır, her ders yazılı ortalamaları yılsonu genel sınavı puanıyla toplanarak aritmetik ortalaması alınırdı. Yılsonu sınavları mümeyyizin önünde yazılı, sözlü, uygulamalı olarak 10 gün içinde bitirilirdi. Sınıf geçmek için yeterli notu alamayanlar veya mazeret belirtmeksizin sınavlara girmeyenler sınıfta bırakılırdı. Mektebi bitiren öğrencilere tedrisat-ı ibtidaîye tasdiknamesi verilirdi.⁴

Mekâtib-i İbtidaîye İnşaat Talimatnamesi'ne göre; bir yerde ibtidaî mektep açılması için binanın, ders-araç ve gereçlerinin ve öğretmen odalarının(günümüzde lojman) yapımı için gerekli masraflar, maarif bütçelerinden, büyük bir kısmı ise halk tarafından karşılanacaktı. Eğer kaza veya karye (köy) halkının okul yapımı ve onarımına gücü yetmezse, vilayet bütçesinden ya da kiralanan okulun kira bedelinin halktan toplanan ianeyle ödenememesi halinde bu bedel hazine tarafından karşılanabiliyordu.⁵

Sıbyan Mektepleri mimari açıdan iki grupta incelenebilir:

1. Külliye içinde yer alan sıbyan mektepleri,
2. Mahalle içindeki tek yapılar.

Sıbyan mektepleri genellikle iki katlı ahşap bina ve kubbeli geniş büyük bir odadan ibaret olup, çocuk gürültülerinden ana yapıyı korumak, medreselerdeki sakin yaşayışı sağlamak için külliyenin sokağa açılan dış bölümünde yer almaktadır. Mahalle içerisindeki tek derslikten oluşan, geniş bahçeye sahip, zemin katlarında dükkânların olduğu diğer sıbyan mektepleri ise genelde köşe başları ve merkezi yerlerde inşa edilmiştir.(Özyılmaz 2002:16).

II..Mahmud tarafından 1824 yılında yayınlanan talim-i sıbyan hakkındaki fermanda öncelikle gerekli dini bilgilerin öğretilmesi şartı konulmuştur.Bu doğrultuda muallimlerden

⁴ BOA., MF. MKB. 210-124.

⁵ BOA., DH.İD. 26-2/10.

çocuklara Kur'an Talimi, Tecvid ve İlmihal okutmaları istenmiştir. 1838 yılında Umur-ı Nafia Meclisi'nde mektepler için hazırlanan bir layihada mektepler büyük ve küçük mektepler olarak ikiye ayrılmıştır. Küçük mahalle mekteplerinde heceleme yöntemi ile hatim indirilmesi büyük mekteplerde ise kulak dolgunluğu olması için Türkî İnşa, Tuhfe, Subha-i Sıbyan gibi eseler ile Birgivi'nin Akaid Risalesi, Ahlak Risaleleri, Hat ve Hitabet derslerinin okutulması öngörülmüştür.(Baltacı 2002:446-447). Tanzimat döneminde ise sıbyan mekteplerinde, Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Tecvit, Türkçe Ahlâk Risaleleri, Türkçe, Hüsn-ü Hat dersleri müfredat programında yer almıştır.(Kodaman 1991:57). 1869 yılından sonra usûl-i cedîd hareketinin uygulanmaya başlamasıyla bu derslerin yanı sıra Sarf-ı Osmanî, İmlâ, Kıraat, Mülahhas, Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî ve Hesap dersleri de müfredatta yer almıştır. Her iki tip okula devam mecburiyeti getirilmiştir. (Baltacı 2004: 7). II. Meşrutiyet döneminde din derslerinin yanında, çocuğu hayata hazırlayan dersler (Akyüz 2010:248) Elifba ve Ecza-yı Şerife, Kıraat, İmla, Ezber, Yazı, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Eşya dersleri, Ziraat, El işleri, Resim, Musiki, Terbiye-i Bedeniye dersleridir.(Ergün 1996:207).

1857 yılında yapılan düzenleme ile sıbyan mekteplerinin öğretim dili ve programı, her cemaatin kendi dili ve dinine göre şekillenmiştir.(Akyıldız 1993:247). 1860'lı yıllardan itibaren eski öğretim metotlarını uygulayan, genellikle cami imamı, müezzini ve hâtib gibi mesleği öğretmenlik olmayan kişilerin görev yaptığı sıbyan mekteplerinin yerine ibtidaî mektepleri açılmaya başlamıştır. 1892- 1893 yıllarında devlet genelinde usûl-i atîka üzere öğretim yapan sıbyan mektebi sayısı 18.938 iken, usûl-i cedîde yöntemini uygulayarak öğretim yapan ibtidaî mektep sayısı ise 3.057'dir.(Akyüz 2010:233).

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile sıbyan mektepleri bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bu nizâmnâmeye göre, mahalle ve köylere öğretim süresi dört yıl olan, en az bir sıbyan mektebi açılacak, devam mecburiyeti erkek çocuklarda 6-10, kızlarda 7-11 yaş olacaktır. Eğer mahallede iki okul varsa biri kız, diğeri erkek çocuklara tahsis edilecekti. Nizâmnâmede yer alan ders ve imtihanlara dâir hükümler arasında, okutulacak ders programı da verilmekteydi.(İhsanoğlu 1999:305). 1895 yılında ibtidailerin öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Bu uygulamanın ardında mekteplerde okutulacak kitapların,

bazı kişisel uygulamaların önüne geçebilmek için sadece Maarif Nezareti'nce seçilmesi kararı alınmıştır.⁶

1870'lere kadar taşra eğitiminin temel finansmanı avarız ve evkaf-ı münderise vergileriydi.1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 192. maddesine göre eğitimin mali kaynakları şuralardan temin edilecektir.

-Tahsisat-ı miriye

-Halkın yıllık yardımları

-Tahsisat-ı vakfiye

-İanat-ı müteferrika

-Mekteb-i Sultaniye ve Aliye öğrencisinden alınan yıllık ücretler ve cezalar

-Tekke ve zaviye gelirleri

-Müsadere gelirleri (M.Cevad 2002: 438,439).

II. Abdülhamid döneminde, ilköğretim meselesi, 1876 yılında anayasaya girmiş ve ilköğretim için şu yeniliklerin yapılması düşünülmüştür:

- İlköğretim mecburiyetinin konulması,
- İbtidaî mekteplerinin açılması ve çoğaltılması,
- Okulların açılması ile ilgili önceliğin ve ağırlığın Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlere verilmesi,
- Halkın maarif alanında yardımının sağlanması,
- Taşrada Darülmuallimin açılması,
- Ders müfredatının bir programa konularak takip edilmesi,

⁶ SNMU. 1316, s.32; SNMU. 1317, s.33.

- Gayrimüslim mekteplerinde gayri milli eğitimin önüne geçmek için büyük mektepler açarak kaynaşmayı sağlamak.(Kodaman 1991:68).

1879'da, Maarif Teşkilatı'nda yapılan değişiklikle ilköğretimin ülke geneline yayılması için Taşra Maarif Teşkilatları kurulmuş, okullar müfettişlerle denetlenmeye çalışılmıştır.(Kodaman 1991:74).1881 yılında ise yenilik olarak, Mekatib-i Sibyaniye Dairesi'nin adı Mekatib-i İbtidâîyye Dairesi olarak değiştirilmiştir.⁷ Bu değişikliğin anlamı artık Maarif Nezareti'nin ilköğretimde usul-i cedid üzere eğitim ve öğretim yapan okullara ağırlık vermesidir. Ayrıca nezaret, 'sıbyan mektepleri'nin zihinlerde yaptığı çağrışımları silip ibtidâî kelimesi ile ilköğretime yeni bir anlayış getirmek istemiştir.1891 yılından 1909 yılına kadar küçük değişikliklerle uygulanan yeni müfredat programına göre; sıbyan-ibtidâî ayrımı ortadan kaldırılmış, şehirlerdeki ibtidâî mektepler üç yıla indirilmiş, köylerde ise yine dört yıllık eğitim programı geçerli olmuştur. Program, ilkokul öğretmeni olacaklar için Dârümuallimîn mezunu veya öğretmenlik sınavını başarmış olma şartını koymuş; okullardaki ceza ve ödül konularını da düzenlemiştir.(Kodaman 1991:75-77).

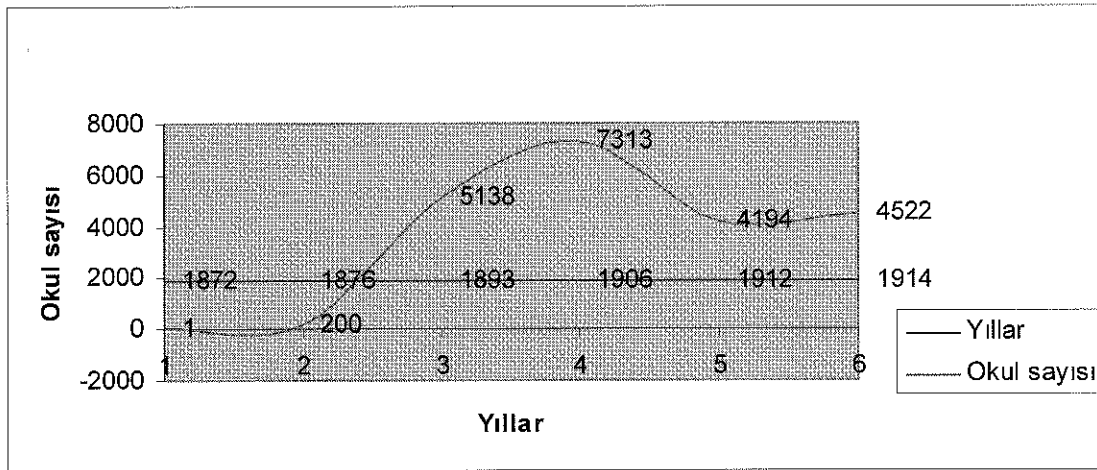
1906- 1907 yıllarına ulaşıldığında, ülke çapındaki okul sayılarına baktığımızda resmi ve özel toplam 4.659 erkek ibtidâîsi, 349 kız ibtidâîsi, 5.073 karma ibtidâî olduğunu görmekteyiz.⁸ 1909 yılına kadar pek çok sıbyan mektebi ibtidâî haline getirilmiştir. Ayrıca birçok vilayette ibtidâî okullarına öğretmen yetiştirmek için Dârümuallimînler açılmıştır. (Kodaman 1991:68,69) 1913 yılında Emrullah Efendi tarafından hazırlanan "Tedrisat-ı İbtidâîye Kanunu Muvakkatı" (Geçici İlköğretim Kanunu)'na göre 7- 13 yaşlarındaki kız ve erkek Osmanlı çocuklarına, ücretsiz ilköğretim hakkı verilmiştir. Bu kanun ile okulların örgütsel yapısında değişiklikler yapılmıştır. İbtidâî ve rüşdiye adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilmiş ve İbtidâîye-i Umumiye adını almıştır. İlköğretim bu şekilde 6 yıl olarak belirlenmiş ve her biri 2 yıl süreli 3 devreye ayrılmıştır. Bunlar; devre-i ibtidâîye (yedi- sekiz yaş grubu), devre-i vasatiye (9-10 yaş grubu) ve devre-i âliye (11-12 yaş grubu) kademeleridir.(Gelişli 2002:39).

⁷ SDO. 1300.

⁸ 1323-1324 Maarif Nezareti İstatistiği; Devlet Salnâmesi - 1328, s. 336-399.

1913- 1914 eğitim yılında İstanbul ve 37 vilayet ile bağımsız sancakta; 2.017'si erkek, 286'sı kız, 329'u karma olmak üzere toplam 2.632 ibtidaî okulu açılmıştır.⁹ Bu yıllarda ilk defa Müslüman tebaaya özgü özel ilkokullar açılmıştır. İlköğretim hizmetleri bu dönemde sadece devlet tarafından değil özel sektör tarafından da yerine getirilmiştir. 1912- 1914 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde 286.381 tane özel ilkokul açılmıştır.¹⁰ Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine kadar ibtidaîlerin yıllara göre gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.(Alkan 1996:45).

Grafik 3. 1. İbtidaîlerin Gelişimi

3.2. Çanakkale Merkezi Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri

Çanakkale'de sıbyan mektepleri ile ilgili ilk bilgilere 1287 (1871) tarihli maarif salnamelerinden ulaşmak mümkündür. Çanakkale ve kazalarında sıbyan mekteplerinin 1871 yılındaki dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir:¹¹

⁹ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s. 14.

¹⁰ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s. 64.

¹¹ SVCBS. 1293, s. 127.

Tablo 3. 1. Çanakkale’de Sıbyan Mektepleri (1871)

Okulun Bulunduğu yer	Okul Sayısı
Kal’a-ı Sultaniye	8
Eceabad	15
Bayramiç	56
Kumkale	5
Ezine	26
Lâpseki	-
Ayvacık	30
Biga	18
Dimetoka	10
Çan	34
Bozcaada	3
Toplam	205

1870 yılında Çanakkale’de ve kazalarında toplam 205 sıbyan mektebi vardı.¹² 1876 yılında sıbyan mekteplerinin sayısı 323’e¹³ 1895’te ise 411’e yükselmiştir.¹⁴ Mekteplerde nicel bir artış olmasına rağmen niteliksel artışın göz ardı edildiği söylenebilir.1880’li yıllarda usul-i cedide hareketi ile ibtidaî mekteplerinin sayısı artmıştır.¹⁵ 1877 yılında Trabzon vilayetinde usul-i atika ve usul-i cedid olmak üzere 468 ibtidaî mektebi mevcuttur.(Arıcı 2006:36). 1895 yılında Adana’da usul-i atika ve usul-i cedid olmak üzere 115 ibtidaî okulu bulunmaktadır.(Can 2006:26). Kal’a-ı Sultaniye Sancağı genelinde 1877 yılında 323, 1895 yılında ise 411 ibtidaî okulu mevcuttur. Bu durum Çanakkale’nin eğitimde diğer sancak ve vilayetlere göre orta seviyede olduğunun göstergesidir. 1897 yılında Kal’a-ı Sultaniye merkezinde 18 tane ibtidaî mektebi bulunmaktadır.802 erkek ve 107 kız olmak üzere toplam 909 öğrenci mevcuttur. Okullarda 18 muallim ve iki muallime görev yapmaktadır.¹⁶

1898 yılında usûl-i cedide’ye uygun olmak üzere Çanakkale’nin Ezine kazasına bağlı köylerde 22, Ayvacık kazasına bağlı köylerde 15 ve Lâpseki kazasına bağlı köylerde iki tane olmak üzere toplam 39 ibtidaî okulu mevcuttur. Eğitimde modernizasyon hareketlerinin vilayet ve sancak merkezlerinin yanı sıra köylerde de uygulandığı açıkça

¹² SVCBS. 1287, s. 45-46.

¹³ SVCBS. 1293, 7.Defa, s.145.

¹⁴ SNMU. 1312, s.199.

¹⁵ Devlet-i Aliye-i Osmaniyye’nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi’nden derlenmiştir.

¹⁶ Devlet-i Aliye-i Osmaniyye’nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, s.398; SNMU. 1316, s.1293.

görülmektedir.1898 yılında Ezine, Ayvacık ve Lâpseki kazalarında bulunan ibtidaî mektepleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁷

Tablo 3. 2. 1898 Yılında Ezine, Ayvacık ve Lâpseki Kazasındaki İbtidaî Mektepleri

Ezine kazası	Ayvacık	Lâpseki
Kestanbolu	Ahmedce karyesi	Pınarbaşı karyesi
Koçalı	Kayalar karyesi	Yenice karyesi
Geyikli	Çetmi-i sagir karyesi	
Bergos	İlyasfakı karyesi	
Akçakeçili	Sazlı karyesi	
Bağçeli	Nusratlı karyesi	
Sapanca	Kösedere karyesi	
Kızıl	Babadere karyesi	
Ak	Narlı karyesi	
Pınarbaşı	Bergos karyesi	
Şehr-i kebir	Paşa karyesi	
Derbendbaşı	Payaslık karyesi	
Saçaklı	Çetmi-i kebir karyesi	
Kutluobası	Merkebli karyesi	
Ahmedçeli obası	Babakale karyesi	
Gedikobası		
Pınarbaşı karyesi		
Deliler karyesi		
Misvak karyesi		
Karaköy karyesi		
Evciler karyesi		
Dümrek karyesi		
Yeniköy karyesi		

Tabloya bakıldığında; 1898-1899 eğitim yılı itibariyle Ezine kazasına bağlı köylerde 23, Ayvacık'a bağlı köylerde 15 ve Lâpseki kazasında iki tane ibtidaî mektebi mevcuttur. Okulların dağılımı göz önüne alındığında, eğitime en çok değer verilen kaza Ezine iken, en

¹⁷ BOA., MF. MKT. 432-25.

az değer verilen kazanın Lâpseki olduğu açıkça görülmektedir. Ancak 1870 yılından sonra Osmanlı eğitiminde başlayan usul-i cedide hareketinin bu okullarda uygulanıp uygulanmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Salnamelere göre Çanakkale sancağındaki ibtidaî mektepleri ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir:¹⁸

Tablo 3. 3. Maarif Salnamelerine Göre Çanakkale ve Kazalarında İbtidaî Okulları

Yerleşim Yeri	Okulun türü	Açıldığı Yer	Nasıl Yapıldığı	Kuruluş Tarihi	Kuruluş Masrafı/Kuruş
Kal'a-ı Sultaniye	İnâs(Kız) İbtidaîsi	Merkez	Belirsiz	1310(1894)	14.500
Biga	İnâs(Kız) İbtidaîsi	Tekye Sokağı	Belirsiz	1310(1894)	-
Biga	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Merkez	Belirsiz	1312(1896)	
Biga	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Karabiga Nahiyesi	Ahali yardımıyla	1310(1894)	8.000
Biga	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Dimetoka(Gümüşçay) Nahiyesi	Ahali yardımıyla	1303(1887)	14.000
Biga	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Çan	Nahiye ahalisinden Osman Efendi tarafından inşa edilmiştir.	1300(1884)	6000
Lâpseki Burgaz Nahiyesi	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Cami-i Atik	Ashab-ı hamiyetten Mehmed Saadeddin Efendi tarafından yeniden inşa edilmiştir.	1311(1895)	5000
Lâpseki	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Abdurrahim Efendi Mahallesi	Muallim Mehmet Efendi tarafından tamiren inşa edilmiştir.	1306(1890)	3000
Ezine	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Cami-i Kebir	Ahali yardımıyla	1301(1885)	7500
Biga	Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Zeytinlik	Ahali yardımıyla	1310(1894)	5.400
Kal'a-ı Sultaniye	Hamidiye Zükûr(Erkek) İbtidaîsi	Merkez	Belirsiz	1315(1899)	50.000
Kal'a-ı Sultaniye	Hamidiye İbtidaîsi	-	Belirsiz	1317(1901)	-

¹⁸ SNMU. 1316, s.1254-1255; SNMU. 1317, s.1294-1295; SNMU. 1318, s.1676-1677; SNMU. 1319, s.984-985; SNMU. 1321, s.740.

Tabloda görüldüğü gibi 19.yüzyıl sonlarında Kal'a-ı Sultaniye'de üç, Biga merkez ve köylerinde altı, Ezine kazasında bir, Lâpseki kaza ve köylerinde iki tane olmak üzere toplam 11 okul eğitim faaliyetlerinin yürütmektedir. Salnamelerde okulların sadece dereceleri ve yapılan masraflar ile yapılış tarihleri belirtilmiş ancak okulların adı verilmemiştir. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde bu mekteplerin malî sorunlarına yönelik hiçbir yenilik getirilmemiş ve sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili tüm harcamaların toplum tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Okullardan beş tanesi, Çanakkaleli Müslüman halk tarafından, üç tanesi hayırsever vatandaşlar tarafından yapılmıştır. Diğer beş okulun kim ya da kimler tarafından yapıldığı belli değildir. Kız ibtidaîlerinin Kal'a-ı Sultaniye merkezinde ve Biga'da aynı yıl içerisinde açılması dikkat çekicidir. İbtidaîler ve rüşdiyeler birleştirildikten sonra sancaktaki ibtidaî mekteplerin durumu şöyledir.¹⁹

Tablo. 3.4. II. Abdülhamid Döneminde Çanakkale İbtidaîleri

Kaza	Bir Dershaneli ve Bir Muallimli Mektepler	İki Dershaneli ve İki Muallimli Mektepler	Üç Dershaneli ve İki Muallimli Mektepler	Dört Dershaneli ve Dört Muallimli Mektepler	Beş Dershaneli ve Beş Muallimli Mektepler	Altı Dershaneli ve Altı Muallimli Mektepler
Kal'a-ı Sultaniye Kazası	Kal'a-ı Sultaniye	-	Kal'a-ı Sultaniye	-	-	Kal'a-ı Sultaniye
Ezine Kazası	Geyikli, Kestanbolu, Bahçeli, Firanlı	-	-	-	-	Ezine
Bayramiç Kazası	Çırpılar Çavuşlu Pınarbaşı	-	-	-	-	Bayramiç
Biga Kazası	Ağa Balıklıçeşme Danışment Kirazlı Bakacak Kuruoba	Biga	Karabiga Denizkent	Biga	Biga	-
Lâpseki Kazası	Lâpseki	-	Çardak İlyas Baylıbarak Bergos	-	-	Lâpseki
Ayvacık Kazası	-	Paşa Hotcuk-ı Kebir	-	Ayvacık	-	-

¹⁹ Elviye-i Gayr-i Mülhaka Biga Mutasarrıflığı Mekâtip Dosyası, 1331, G/16 Ek:45

Tabloya göre, Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda 15 tane bir dersaneli, üç tane iki dersaneli, dokuz tane üç dersaneli, iki tane dört dersaneli, bir tane beş dersaneli, dokuz tane altı dersaneli olmak üzere 39 tane ibtidaî mektebi mevcuttur. Burasının diğer kazalara göre nüfusu ve nüfuzu fazladır. Tablodan anlaşıldığı üzere Çanakkale'nin eğitim ve okullaşmaya en çok değer verilen kazasıdır. Biga ve Ayvacık kazaları hariç tüm kazalarda mutlaka bir büyük mektep vardır. Bu da okullaşmaya kaza bazında önem verildiğini gösterebilir. Biga kazasının o tarihlerde yerleşimi dağınık olabilir, bu da farklı yerlerde küçük mekteplerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Büyük olasılıkla köyler çoktur. Bir dersaneli küçük mekteplerin varlığı, köy ya da uzak mahallelerde eğitimin dağınık planlanmış olabileceği ihtimalini göstermektedir. En küçük kaza ya da eğitime en az değer verilen yerin Ayvacık olma olasılığı yüksektir.

Arşiv belgesi taraması sırasında Çanakkale'de her okulun açılışı ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivinde belgeye rastlanamamıştır. Bazı okulların açılış tarihleri belli değildir. Okulun açık olduğu ve eğitim-öğretime devam ettiği bazen muallim atamalarından, onarım emirnamelerinden veya ders kitabı gönderme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tespit ettiklerimizin dışında da Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda açık olan ve eğitim öğretime devam eden okulların olabileceğini belirtmekte fayda vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 1839-1915 yılları arasında Çanakkale'nin eğitim ve öğretimi ile ilgili 360 civarında belgeye rastlanmıştır. Bu belgeler ağırlıklı olarak okul inşası, okul açma, kapama, tamir ve yeni okulların açılması, okul arsaları, okullar ile ilgili çeşitli ödemeleri kapsamaktadır. Bunun yanı sıra; muallim ve diğer görevlilerin atanması; nakiller, becayiş, görevlilerin özlük hakları, göreve başlama ve ayrılma, maaş bilgileri, sürgünler, ödüller, emeklilik işlemleri vb. yer almaktadır. Ayrıca okulların bütçesi, ihtiyaçları olan eşya, kitap, kırtasiye ve diğer malzemeler, araç gereç tespiti, temini, öğrenci ihtiyaçları, disiplinsizlikleri, öğretmen izinleri, öğrencilerin nakilleri, kayıtları, diplomaları, azınlık okullarının sorunları, azınlık okullarında çalışan yabancı öğretmenlerin misyonerlik çalışmaları yer almaktadır. Devlet ve maarif salnamelerinde ise, daha çok öğretmen ve idareci atamaları, öğrenci sayıları ve okulların isimleri ile kuruluş bilgilerine ulaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yangın, savaş, deprem gibi nedenlerle boşaltılmış olan okullar tamir edilerek yeniden kullanılmıştır. Kal'a-ı Sultaniye'de boşaltılmış olan ibtidaî mektebinin kız ibtidaî mektebine dönüştürülmesi için gerekli olan 20.000 guruşluk tamirat masrafının 1886 yılı maarif gelirlerinden karşılanmasına karar verilmiştir.²⁰

İbtidaî mektepler vakıf yoluyla kuruldukları için yine vakıflar tarafından idare edilmiştir. Ev, mağaza, dükkân, apartman, han, bostan, orman, hamam, değirmen, zeytinlik, incirlik, fındıklık gibi gelir getiren gayrimenkulleri vakfa en faydalı şekilde kiralamak veya işletmek, yenilemek, tamir ve ilave etmek, Evkaf Nezareti'ne aittir. Çanakkale'de Çay Mahallesinde Dizdar Mescidi yakınlarında bulunan Hacı Hasan Ağa İbtidaî Mektebi'ne ait vakıf eseri olan mağazayı, altı yıl önce (1887-1893 yılları arasında) İdare Meclisi Kâtibi Hacı Faik Efendi kendi mülküne geçirmiştir. Ancak burayı meyhane olarak aylık 200 guruş bedel ile birisine kiraladığı tespit edilip meyhane olarak kullanılması doğru bulunmadığından adı geçen mağazanın nezarete teslim edilmesi istenmiştir.²¹ 1894 yılında Kal'a-ı Sultaniye Mektebi İbtidaîye-i İslâmiye'nin eksikliklerini tamamlamak için bastırılan piyango biletlerine Biga Mutasarrıflığı için daha önce izin alınmıştır²².

1905 yılında Fatma Zekiye Hanım, Kal'a-ı Sultaniye Kız İbtidaîsi muallime muavinesi olup Yanya vilayeti'ne bağlı Ergiri Sancağı Premedi Kazası Kız İbtidaî Mektebi muallimeliğine atanmıştır.²³ Kal'a-ı Sultaniye Erkek İbtidaî Mektebi muallim-i sâniligine 200 guruş maaşla Yunus ve Hafız Ahmet Efendiler, ibtidaî birinci sınıf şube muallimliğine 80 guruş maaşla Seyfi Efendilerin tayinleri yapılmıştır.²⁴ Çanakkale İnâs İbtidaîsi muallime-i evveli Hatice Hanım'ın memleketine hava değişikliği ihtiyacıyla gitmesinden dolayı yerine 350 guruş maaşla İnâs İbtidaî Mektebi muallime-i evveli olan Hatice Hanım'ın naklen tayini Maarif Meclisince uygun görülmüştür. Hatice Hanım'ın Biga İdadi Müdüriyeti'nde işe başlama tarihinin ve önceki alacağı olan maaşlarının hesaplanması ile

²⁰ BOA., MF. MKT. 90-13.

²¹ BOA., MF. MKT. 186-59; BOA., MF. MKT. 194-66.

²² BOA., DH.MKT. 22-7.

²³ BOA., MF. MKT. 914-58.

²⁴ BOA., MF. MKT. 922-39.

maaşından aidat kesintisinin yapılması Yanya Vilayeti Maarif ve Biga Sancağı İdadi Mektebi Müdüriyetlerine bildirilmiştir.²⁵

Osmanlı Devleti'nde okullara finans sağlamak amacıyla her yıl Nisan-Mayıs aylarında balolar düzenlenir ve bu balolarda piyango çekilişleri yapılırdı. 1894-1895 eğitim yılında Çanakkale'deki erkek ve kız ibtidaî mekteplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için Gelibolu İdadi Mektebi'nin salonunda balo düzenlenmiş ve elde edilen gelir adı geçen okullara bağışlanmıştır.²⁶ Kal'a-ı Sultaniye'de Hamidiye Mahallesiindeki idadi ve inâs rüşdiye mektepleriyle, Hamidiye İbtidaîsi'nin 1907 yılsonu ödül töreni Mızıka-yı Hümayûn eşliğinde padişaha övgüler yağdırılarak yapılmıştır.²⁷

İbtidaî muallimelerine 80-200 guruş arasında maaş verilmekteydi. 1906 yılında Osmanlı ülkesindeki öğretmenlerin 80-100 guruş maaşla hayatını idame ettirmeleri çok güç bir durumdur. Bu yüzden Kal'a-ı Sultaniye İnâs Mektebi muallimesi olan Fatma Hanım, 80 guruş olan maaşının arttırılmasını bakanlığa gönderdiği dilekçeyle rica etmiştir.²⁸ Kal'a-ı Sultaniye'de Hamidiye Mahallesiindeki Hamidiye Kız İbtidaîsi'nin el işleri muallimesi Hatice Hanım'ın eş durumundan tayini İstanbul'a çıkmış ve yerine 100 guruş maaş ve haftada üç saat derse girmek şartıyla Kartal İnâs Mektebi muallimelerinden Asiye Hanım ataması yapılmıştır.²⁹

İlköğretim ve ortaöğretim okullarında görev yapan muallimlere Maarif Nezareti tarafından "ehliyetname" adı altında öğretmenlik yeterlilik belgesi verilirdi. Öğretmenler bu belge verildikten sonra asil memur olarak hizmete başlardı. Çanakkale Tıflı İbtidaîsi muallim-i sâlisi Hafız Ahmed ve Ayvacık kazasına bağlı Merkebli Köyü İbtidaî Mektebi muallimi Hafız Halil Efendilerin ehliyetnameleri nezaretçe tasdik edilerek 1907-1908 eğitim-öğretim yılında asil öğretmen olarak göreve başlamaları sağlanmıştır.³⁰ 1913 yılı

²⁵ BOA., MF.MKT. 961-34.

²⁶ BOA., MF. MKT. 241-11.

²⁷ BOA., MF. MKT. 1017-53.

²⁸ BOA., MF. MKT. 896-41.

²⁹ BOA., MF. MKT. 1034-58.

³⁰ BOA., MF. MKT. 1008-30.

sonunda Kal'a-ı Sultaniye Sancağında öğretmen, öğrenci ve mektep sayıları aşağıda verilmiştir.³¹

Tablo. 3.5. II. Meşrutiyet Döneminde Çanakkale İbtidaîleri

Talebe sayısı	Muallim sayısı	Mektep sayısı	Bir muallime düşen talebe sayısı	Kaza, nahiye ve köy sayıları	Okullaşma oranı (%)
4125	125	39	33	513	76

Tabloya göre; Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine kadar Çanakkale sancağında okullaşma oranının yükseldiği görülür. Bu durum, Abdülhamid dönemi eğitim reformlarının ne derece etkili olduğunu kanıtlar. Sınıf mevcudunun 33 öğrenciden ibaret olması öğretmenin öğrenciyle bire bir ilgilenme olasılığını azaltacağından öğretim seviyesinin kalitesi de düşecektir. 1913-1914 eğitim döneminde Çanakkale'nin kaza ve köylerindeki ibtidaîlerdeki öğretmen ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.³²

³¹ Elviye-i Gayr-i Mülhaka Biga Mutasarrıflığı Mekâtip Dosyası, 1331, G/16 Ek:45, No:1.

³² Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.67.

Tablo. 3. 6. 1913-1914 Ders Yılında Çanakkale İbtidaîleri

Yeri	Okulların Sayısı				Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Okula Devam Etmeyenler		Zorunlu Eğitim Çağındakiler	
	Er	Kız	Karma	Toplam	Er	Kız	Er	Kız	Er	Kız	Er	Kız
Çanakkale	-	1	2	3	3	5	420	380	264	134	264	246
Köyleri	-	-	1	1	1	-	23	13	193	269	216	282
Ezine	1	1	-	2	6	1	172	65	102	49	102	114
Köyleri	2	-	2	4	4	-	100	34	286	325	386	359
Ayvacak	1	1	-	2	4	2	102	69	11	54	113	123
Köyleri	2	-	-	2	3	-	80	-	969	976	1.049	976
Bayramiç	1	1	-	2	4	2	93	60	34	55	127	182
Köyleri	3	-	-	3	3	-	245	-	710	873	955	873
Biga	3	1	-	4	9	3	290	87	134	296	424	383
Köyleri	7	-	2	9	12	-	581	51	2.603	3.143	3.184	3.194
Lâpseki	1	2	-	3	5	2	143	138	11	24	154	162
Köyleri	2	1	2	5	8	2	232	95	453	557	685	652
Toplam	23	8	9	40	62	17	2.156	992	5.770	6.755	7.659	7.545

Tabloya göre istatistik sonuçlarında yanlışlıklar bulunmaktadır. Bazı kazalarda zorunlu eğitim çağındaki öğrenci sayısı ile okullara devam eden ve etmeyen öğrenci sayıları arasında tutarsızlık mevcuttur. Örneğin Çanakkale’de okullara devam eden erkek öğrenci sayısı 420, etmeyen ise 264’tür. Bu durumda zorunlu eğitim çağında 684 öğrenci olması gerekirken tabloda 264 öğrenci olarak gösterilmiştir. Çanakkale merkezdeki kız öğrenci sayılarında da yanlışlıklar vardır. Yine Ezine’de okula devam eden erkek öğrenci sayısı ile devam etmeyen öğrenci sayısı toplandığında tabloda yer alan zorunlu eğitim çağındaki öğrenci sayısını tutmamaktadır. Bayramiç’te de okula devam eden ve etmeyen kız öğrenci sayısı 115 iken zorunlu eğitim çağındaki kız öğrenci sayısı 182 olarak verilmiştir. Bunun yanı sıra karma ibtidaî sayısının fazla oluşu dikkat çekici niteliktedir. Bunun sebebi, ibtidaîlerdeki öğrenim yaşının kız ve erkek öğrencilerin ayrılmasını gerektirecek bir mecburiyet getirmemesidir. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde ülke genelinde kız ibtidaî okullarının açılması Çanakkale’de de bu okullara biraz daha itibar gösterilmesine neden olmuştur. Keza aynı dönemde kız rüşdiyelerine devam eden öğrenci sayısı, erkek rüşdiyelerine devam eden öğrenci sayısına oranla daha azdır. 1914 yılında

Mersin Sancağı'nda Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere ilköğretim ve ortaöğretim seviyesinde 13 mektep mevcuttur.(Nalcı 2007:10). Mersin Sancağı Çanakkale Sancağı ile karşılaştırıldığında tabloya göre sancakta eğitim-öğretim faaliyetlerinin daha iyi olduğu ortaya çıkmaktadır.

1913-1914 eğitim-öğretim yılında Çanakkale'deki ibtidaî mekteplerindeki öğrencilerin başarı durumları ve oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.³³

Tablo. 3. 7. 1913 -1914 Eğitim Yılı Çanakkale'deki İbtidaî Mekteplerindeki Başarı Durumları ve Oranları

Cinsiyete göre Sınıf Geçme Durumu	Kız	Erkek	Toplam	Başarı Oranı(Kız) (%)	Başarı Oranı(Erkek) (%)
Sınıf Geçen Öğrenci	879	1.722	2.601	84	89
Tasdiknamesini Alan Öğrenci	22	36	58	38	72
Sınıfta Kalan Öğrenciler	91	398	489	11	5
Sınav öncesi öğrenci	992	2156	3148	32	68

Tablo incelendiğinde 1913- 1914 eğitim öğretim yılında Çanakkale'de resmî ibtidaî mekteplerde okuyan öğrenci sayısı 3.148 olarak göze çarpmaktadır. Sınıfta kalan öğrencilerin oranı, kız ve erkek öğrenci sayıları ile orantılıdır.

1913- 1914 eğitim yılında özel ibtidaî ve ortaöğretim düzeyindeki okulların (sultanî) öğrenci sayılarıyla birlikte ülke genelindeki ibtidaî mekteplerde 9.233 öğrenci kayıtlıdır. Özel ibtidaî mekteplerdeki öğrenci sayısı ise 5.760'tır. Özel ibtidaî mektepler genelde gayrimüslimlere ait okullardır. Bu okulların tümünde 62 erkek 17 kadın olmak üzere 79 öğretmen, eğitim hizmetlerini, 13 erkek ve dokuz kadın ise diğer işleri yürütmektedir. Öğretmenlerin sekizi Dârülmua'llimîn, biri Dârülmua'llimât, 19'u iki yıllık Dârülmua'llimîn,

³³ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.68.

altısı idadi mezunuydu. Okullardaki öğretmenlerin 12'si muallim muavinliği ehliyetnamesine sahipti, 12'si de diğer okullardan mezundu.³⁴

Çanakkale'de 57'si erkek ve 10'u kızlara mahsus olmak üzere toplam 67 ibtidaî mektebi mevcuttu. Erkek okullarından ikisi numune okulu olup, 15'i bir, 25'i iki, 11'i üç, ikisi dört, biri beş ve üçü altı sınıflıydı. Yine bu erkek okullarından 34'ü bir, 15'i iki, üçü üç, biri dört, biri beş, biri altı derslane ile eğitim hizmeti vermekteydi. Kız okullarına gelince biri bir, ikisi iki, ikisi üç, biri dört, dördü altı sınıflıydı. Kız okullarının eğitim aldıkları derslik sayıları da şöyleydi: Üçü bir, biri iki, ikisi üç, ikisi dört ve ikisi numune okuluydu. Bu dönemde öğretmen yokluğundan dolayı üç okul kapalıydı. Çanakkale'de bulunan 67 okulda 2.790 erkek öğrenci, 1.741 kız öğrenci olmak üzere toplam 4.531 öğrenci bulunuyordu. Bu okullarda; 99 erkek, 34 kadın toplam 133 öğretmen görev yapıyordu.³⁵

Çanakkale Kara Savaşları nedeniyle sancakta eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmiş, okullar geçici olarak kapatılmıştır. 1915-1916 öğretim yılı teftiş raporunda vilayet genelinde Tedrisat-ı İbtidaîyye Kanunu gereği mecburi olan ilköğretimin yapılamadığı müfettişler tarafından dile getirilmiştir. Bu durumun en önemli nedenleri; askeri idarenin hasta askerlerin tedavisi için mektepleri işgal etmesi ile babaları askere giden ve zor durumda kalan eğitim çağındaki çocuklarının çiftçilikle uğraşmalarından dolayı eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürememelerinden doğan eksikliklerdir.³⁶

İbtidaî veya diğer eğitim kurumlarında uygunsuz davranışları olan muallimler nezaretçe gerekli tahkikat yapıldıktan sonra görevlerinden azledilirdi. Çanakkale Kestanbol Köyü İbtidaî Mektebi muallimi Şeyh Mustafa Asım Efendi'nin liyakatsiz davranışlarından dolayı görevinden azl edildiği Mutasarrıf tarafından Dâhiliye Nezareti'ne 13 Şubat 1921 tarihinde bildirilmiştir.³⁷

³⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.71.

³⁵ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.69.

³⁶ BOA., MF. HTF. 2-42.

³⁷ BOA., DH.EUM.AYŞ. 50-61.

3.3. Ayvacık Kazası Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri

Biga Sancağı'na bağlı Ayvacık kazasında ibtidaî mektepleri ile ilgili ilk verilere 1872 yılındaki salname kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Bu yıl itibariyle Ayvacık'ta 30 ibtidaî mektebi mevcuttur. Ezine, Ayvacık ve Lâpseki kazalarında 20 Aralık 1898 tarihinde 39 tane ibtidaî mektebi teşkil ve inşa olunmuştur.³⁸ Ayvacık İbtidaî Mektebi'nin 1902 yılı sene sonu imtihanları bitirilerek ödül dağıtım töreni yapılmıştır.³⁹

Sancaklara bağlı kaza ve karyelerde tüm okullarda genel sınavlarının tamamlanması ve ödül belgelerinin hazırlanmasının istenmesi, buralarda her eğitim yılı sonunda genel sınav değerlendirmesi yapıldığının göstergesidir.⁴⁰ Ayvacık İbtidaî Mektebi'nin yılsonu genel sınavları maarif komisyonunca tamamlandıktan sonra 1901 ve 1902 yıllarında künyeleri Dâhiliye Nezareti'ne bildirilecek ve öğrencilerin ödüllendirmesi aldıkları dereceye göre yapılacaktır.⁴¹ Öğretmenlik tecrübesi belli düzeyde olan köy öğretmenlerinin istedikleri kasaba veya kazaya tayin istemeleri mümkün oluyordu. 1904 yılında Ayvacık kazasına bağlı Narlı Karyesi İbtidaî mektebi muallimi Hafız Abdullah Efendi'nin 20 yıldır yaptığı köy ibtidaî muallimliklerinde öğrencilerin eğitimi ve öğretimi için gayret üstü çabaları nedeniyle kaza merkezlerindeki ibtidaî mekteplerine atamasının yapılması ve ödüllendirilmesi gerekliliği Ayvacık Kaymakamı tarafından istenmektedir.⁴²

3.4. Biga Kazası Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri

Biga Erkek İbtidaî Mektebi, 1881 yılında kasaba içinde 20.000 guruş masraf yapılarak açılmıştır. Biga Kız İbtidaî Mektebi, 1894 yılında Tekye Sokağında açılmıştır.⁴³ Biga Erkek İbtidaî'si, 1894 yılında 5.400 guruş masraf yapılarak açılmıştır.⁴⁴ Biga'da karma ibtidaînin açılışı ile ilgili bilgilere 1904 yılındaki arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır. Biga İbtidaî Mektebi, 6 dersaneli ve kargir olarak vilayet özel gelirleri ile yeniden inşa edilerek 10 Temmuz 1916 tarihinde okulun resmen açılışı yapılmıştır. Biga İdadisi

³⁸ BOA., MF. MKT. 482-29.

³⁹ BOA., MF. MKT. 654-60.

⁴⁰ BOA., MF. MKT. 654-60.

⁴¹ BOA., MF. MKT. 584-40.

⁴² BOA., MF. MKT. 782-74.

⁴³ SNMU. 1316, s.1254-1255.

⁴⁴ SNMU. 1319, s.987.

Müdüriyeti'nden ibtidaînin fotoğraflarının çekilerek Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir.⁴⁵

1894 yılında Biga sancağında sıbyan mektebi çağında; 5.785 kız, 7.980 erkek, rüşdiye mektebi derecesinde ise 7.881 kız ve 9.980 erkek bulunmaktadır.(Karpaz 2003: 246). Aynı yılda okula devam eden öğrenci sayısı 970 kız, 8.150 erkek öğrenci vardır.1894 yılında Osmanlı ülkesi 36 tane idari bölgeye ayrılmıştır. Biga Sancağı okula devam eden öğrenci sayısı itibariyle kız öğrencilerde 32, erkek öğrencilerde 14.sırada yer almaktadır. 1894 yılında Biga sancağında öğretmenlere ödenen maaş 15.200 guruştur ve sancak bu meblağla 31.sırada yer almaktadır. Okuma yazma bilmeyenler ise 64.500 kişidir ve 34.sırada yer almaktadır.⁴⁶ Bu sayılara bakıldığında, Çanakkale'de eğitimin istenilen düzeyde olmadığı açıkça görülmektedir.

Sadrazam tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen iradede; 1895 yılında bazı vilayetlerde, Şehremaneti ile Biga ve İzmir sancakları kasaba ve köylerinde 19 rüşdiye ve 25 ibtidaî mektebi açılacağı belirtilirken sayısı ve yeri hakkında bilgi verilmemiştir.⁴⁷ Biga'ya bağlı ibtidaî mektebi olmayan köylere mektep yapımı ihtiyacı Aralık 1907'de gündeme gelmiştir.⁴⁸

Biga merkezinde 1904 yılında meydana gelen yangında Biga İbtidaîsi hasar görmüştür. Buradaki öğrenciler, okul binası yapılana kadar geçici olarak, kötü bir barakada kuru tahtalar üzerinde oturarak eğitim gördüklerinden ve yaz mevsiminin bitmesi durumunda öğrencilerin mağduriyeti söz konusu olacağından okulun yeniden inşası gerekmektedir.⁴⁹ Tanzimat döneminden eğitim sisteminin finansmanı; ahali ianesi, evkaf-ı münderise gelirleri ve küçükbaş hayvanlardan alınan vergiden (ağnam) karşılanıyordu. Okulun tamiri için gerekli olan masraf bedelinin bu şekilde karşılanması gerekliliği Maarif Nezareti'ne Biga İdadisi müdürü tarafından bildirilmiştir.⁵⁰ Biga halkının 2 defa üst üste çıkan yangından kurtarabildikleri eşyalarla ancak geçimlerini sağlamalarından dolayı

⁴⁵ BOA., DH. UMVM., 141-72; BOA, DH. UMVM., 69-14.

⁴⁶ SNMU. 1310, s.224-225.

⁴⁷ BOA., İ. MF., 3-1313 S-7.

⁴⁸ BOA., MF. MKT, 1010-2.

⁴⁹ BOA., MF. MKT. 1063-40.

⁵⁰ BOA., MF. MKT. 804-19. *Evkaf-ı münderise*: Gelirleri yok olmuş vakıflardır.

118.498 guruşluk tamirat bedeli, 1905 yılı maarif hisse-i ianesinden (eğitime katkı payı) harcanması istenilmektedir.⁵¹ Biga kazasında Orhaniye karyesindeki ibtidaî mektebi binasında 1904 yılında 3 ay süreyle eğitim faaliyetlerine ara verildiğinden ahâlinin ve evkaf müdürlüğünün yardımlarıyla 2.000 guruşla bir an önce okulun tamirinin yapılması zorunluluğu söz konusu olmuştur.⁵²

Biga İbtidaî Mektebi muallim-i saniliğine 1909 yılında atanan Hüseyin Efendi'nin memuriyetiyle ehliyetnamesi tasdik edilmiştir.⁵³ Okulun harap ve yıkılmış bir halde olduğu, mektepte gerekli öğretim araçları olan sıra ve rahlelerin olmadığı ve rahle yerine her öğrencinin önüne birer gaz sandığı konulduğu 1911 eğitim-öğretim yılı sonunda yapılan teftiş sonucu ortaya çıkmış ve yeni ibtidaî mektebinin yapılması, ders araç gereçlerinin yenilenmesi nezaretçe uygun görülmüştür.⁵⁴

Muallimliğine Hacı Mustafa Efendi'nin yerine tayin edilen Kızıtaşı İbtidaîsi Muallimi Mustafa Sıdkı Efendi'nin Mart 1902'de yapılan maaş zammı 100 guruş olup bu meblağın kesilerek Emekli Sandığı'na gönderilmesi Biga İdadisi Müdüriyeti tarafından istenmiştir.⁵⁵ Biga İnâs İbtidaî Mektebi'ne bir muallime tayin olunması ihtiyacı doğmuş,⁵⁶ okula Dârümuallimât mezunlarından İffet Hanım'ın ataması yapılırken muallime-i ulâ Fatma Zekiye Hanım'ın Ergiri İnâs İbtidaîsi muallime-i ulâlığına ataması yapılmıştır.⁵⁷ Biga İbtidaîsi idaresi, Biga İdadisi'ne bağlı olduğundan okul müdürü tarafından istenen 50 adet ibtidaî mektebi ders programı Maarif Nezareti İbtidaîyye İdaresi tarafından okula gönderilmiştir.⁵⁸ Öğrencilerin çok başarılı olması durumunda sınav yapılması şartıyla bir üst eğitim kurumuna geçirilmesi mümkün oluyordu. Biga İbtidaîsi 3.sınıf öğrencisi Şemsi Bey'in imtihanla idadinin rüşdiye kısmına yükseltilmesi 1901 yılında mümkün olmaktadır.⁵⁹

⁵¹ BOA., MF. MKT. 897-60.

⁵² BOA., MF. MKT. 804-19.

⁵³ BOA., MF. MKT. 1094-65.

⁵⁴ BOA., MF. MKT. 464-2.

⁵⁵ BOA., MF. MKT. 610-50.

⁵⁶ BOA., MF. MKT. 661-6.

⁵⁷ BOA., MF. MKT. 952-24.

⁵⁸ BOA., MF. MKT. 480-42.

⁵⁹ BOA., MF. MKT. 582-10.

Maarif Nezareti'nden istenen diploma(şehadetnâme) adetleri, o yıla ait mezun olacak ibtidaî öğrencilerinin mevcudiyetini göstermesi açısından önemlidir. Biga'daki tüm ibtidaî mektepleri için Biga İdadi Mektebi Müdüriyeti tarafından 1902 yılında Maarif Nezareti'nden istenen 100 adet diploma sancakta 100 öğrencinin,⁶⁰ 1904 yılında istenen 50 adet diploma, 50 öğrencinin,⁶¹ 1908 yılında istenen 80 adet diploma ise 80 öğrencinin bu okullardan mezun olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁶²

Maddi durumu elverişsiz, babası olmayan çocuklara dünya standartlarıyla eğitim veren kurum olan Dârü'ş-şafaka, Osmanlı bürokrasinin insan kaynakları ihtiyacını da bir anlamda karşılayan eğitim kurumudur. Belli bir eleme yöntemiyle öğrenci alımı yapan bu okula, 1904 yılında Biga İbtidaîsi mezunlarından Ali Efendi de kabul edilmiştir.⁶³ Biga sancağında 1907 yılında ilkokul seviyesindeki öğrencilerin çokluğundan dolayı mevcut ibtidaî okulları ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu yüzden mekteplerinin çoğaltılması için teşebbüse geçilmesi gerekmektedir.⁶⁴

Biga İbtidaîsi eski muallimi Süleyman Efendi'nin Emekli Sandığı'ndan kalan kesintilerinin 1906 yılı itibariyle kendisine ödeneceği okul idaresinden kendisine tebliğ edilmiştir.⁶⁵ Okullar, yaz tatilinde olağanüstü durumlarda (doğal afetler, bina yapımları) belli bir meblağ karşılığında kurumlara kiralanır ve elde edilen gelir okulun gelir cetveline işlenerek Maarif Nezareti'ne tebliğ edilirdi. Biga Adliye Dairesi'nin tamirati tamamlanıncaya kadar adliye çalışanlarının kalması için Biga İbtidaîsi kiralanmış ve alınacak kiranın 1895 yılında aylık gelir cetveline işlenmesi istenmiştir.⁶⁶

3.5. Gelibolu Kazası Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri

Gelibolu'da ibtidaî okulları ile ilgili sadece öğrenci sayıları, atama ve masraf kayıtları bulunmaktadır. Gelibolu Sancağı'nda 1892 yılında 5 adet İslâm zükûr ibtidaî

⁶⁰ BOA., MF. MKT. 646-41.

⁶¹ BOA., MF. MKT. 782-73.

⁶² BOA., MF. MKT. 1039-23.

⁶³ BOA., MF. MKT. 760-29.

⁶⁴ BOA., MF. MKT. 994-70.

⁶⁵ BOA., MF. MKT. 918-78.

⁶⁶ BOA., MF. MKT. 272-15.

mektebinde 117 öğrenci, beş adet İslâm inâs ibtidaî mektebinde 88 öğrenci eğitim görmektedir.⁶⁷

1893 yılında Gelibolu İnâs İbtidaîsi muallimliğine Dârümuallimât mezunlarından Nazire Hanım, 550 guruş maaşla atanmıştır.⁶⁸ Gelibolu Sancağı'na bağlı Evreşe kasabasında 29 Ekim 1899 tarihinde iki tane ibtidaî mektebi mevcuttur. Bu mekteplerde 160 öğrenci olup ancak 120 tanesi ibtidaî düzeyindedir. Bu yüzden ibtidaî mekteplerinden birisinin rüşdiye mektebine dönüştürülerek 40 öğrencinin eğitimlerine devam etmesi sağlanmalıdır.⁶⁹ Ilgardere İbtidaî Mektebi muallimi Hafız Süleyman Efendinin 200 guruş maaşla bu okula atanması, 1904 yılında ibtidaî muallimlerinin aldığı maaşı göstermesi açısından önemlidir.⁷⁰

Gelibolu Sancağı'na bağlı Evreşe kasabasında iki ibtidaî mektebinde 1899 yılında 160 öğrenci olup bunların 30-40 kadarı rüşdiye mektebine elverişli yaş aralığındadır. Evreşe'de o yıllarda rüşdiye mektebi bulunmadığından öğretimin aksamaması için ibtidaî okullarından birinin rüşdiye mektebine çevrilmesi ve bir öğretmen tayini ihtiyacı mutasarrıflık tarafından nezarete yazı ile bildirilmiştir.⁷¹

Okulların bazı masrafları, hazineye giren ve hayvan vergisi olarak da bilinen "ağnam" vergisinin bir kısmından karşılanırdı. 1904 yılında Gelibolu İbtidaî Mektebi'nin tüm masrafları, Kadı iskelesinden geçirilen her bir koyuna ödenen ikişer guruşun toplamı olan yıllık 8.000 guruş gümrük geçiş ücretinden karşılanmaktadır.⁷² 1908 yılında okulun tamirat masrafları, maarif ianesinden (eğitim yardımı) karşılanacaktır. Ancak maarif bütçe tasdikinden sonra gelecek tebligata göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷³ Gelibolu İbtidaî Mektebi Müdürü Osman Nuri Efendi, 1908 yılında görevinden ayrılmış ve yerine Edirne İbtidaî Mektebi Müdürü Sezai Efendi atanmıştır.⁷⁴ 1909 yılında Gelibolu kazasına ait Pazarlı karyesi İbtidaî Mektebi muallimi Hafız Mehmet Nuri Efendi Gümülcine İdadi

⁶⁷ SNMU. 1310, s.224.

⁶⁸ BOA., MF. MKT. 79-13.

⁶⁹ BOA., MF. MKT. 475-35.

⁷⁰ BOA., MF. MKT. 787-36.

⁷¹ BOA., MF. MKT. 475-35.

⁷² BOA., MF. MKT. 815-47.

⁷³ BOA., MF. MKT. 1121-60.

⁷⁴ BOA., MF. MKT. 1022-50.

Mektebi Hüsn-ü Hat muallimliğine atanmış,⁷⁵ yerine Mürefte kazasına bağlı Beyoğlu karyesi mektebi muallimi Şükrü Efendi tayin olmuştur.⁷⁶

---

⁷⁵ BOA., MF. MKT. 1071-25.

⁷⁶ BOA., MF. MKT. 1067-60.

BÖLÜM IV

ÇANAKKALE'DE BULUNAN RÜŞDİYE, İDADİ VE SULTANİ MEKTEPLERİ

4.1. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler, sıbyan mekteplerinin programının takviyesiyle meydana gelen “sınıf-ı sâni” diye de adlandırılan orta seviyedeki okullardır. Bugünkü ilköğretimin 2. kademesinin karşılığı olarak kabul edilebilir. Askeri olanlarının dışındakilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denir.(Akyüz 2010: 185). II. Mahmud dönemine kadar sıbyan mektepleri ile medrese arasında bir öğretim kademesi bulunmadığından 5 Şubat 1839 tarihinde rüşdiye mektepleri açılmıştır. Bu okullara “rüşdiye” ismi, öğrencilerin burada reşit yaşa gelinceye kadar öğretim görecekleri ve görecekleri öğretimle bir olgunluk seviyesi kazanacakları eğitim kurumu olmasından dolayı verilmiştir.(Karal 1995: 171).

François Georgeon yazdığı bir makalesinde Osmanlı eğitim sistemini şöyle tarif etmektedir: “Parçalanmış ve ayrılmış. Boşluklar özellikle de ilköğretim okullarıyla yüksek öğretim kurumları arasındaki hatta halk eğitimi politikasından söz etmek mümkün değil. Farklı tip okullar arasında ne bir bağ, ne bir örgütlenme ne de bir “oluşum” olmasından ötürü de ayrılmış...” Bu yıllardan sonra yapılan eğitim reformları bu düşüncenin tamamıyla değişmesine neden olacaktır.(Fortna 2005: 149).

Tanzimat döneminde açılan ve ortaöğretim kurumu olan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye birçok memur yetiştirmesine rağmen beklentiye cevap verememiştir. Mühendishaneler, Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksek okullara öğrenci yetiştirecek genel formasyona sahip okullara ihtiyaç doğmuştur.(Bilim 1984: 45). II. Mahmud tarafından sıbyan mektepleri ve medrese arasında ortaöğretim seviyesi

durumundaki “Rüşdiye” okullarının açılması için “Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti” kurulmuştur.(İhsanoğlu 1992:366).

Rüşdiyelerin öğrenim süreleri başlangıçta dört yıl olmakla birlikte, 21 Mart 1850’de Dârülmaârif açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmıştır. 1863’te 5 yıla indirilmiş, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ile dört yıla indirilerek ortaöğretimin birinci basamağı haline getirilmiştir.1892 yılında rüşdiyeler, ibtidaî mektebinden sonra üç yıl olmuştur.¹ Osmanlılar’da kız çocuklarının eğitim görmesi hoş karşılanmadığından sıbyan mekteplerinde kız çocukların sayısı erkeklere göre azdır. İlk defa 1858’de İstanbul’da kızlar için bir kız rüşdiyesi açılmıştır.(Karal 1976:172).

Rüşdiyelerde Türkçe, Tecvitli Kur’an-ı Kerim ve Dini İlimler, Ahlak, Arapça, Farsça, Fransızca, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, İlm-i Eşya, Hıfzısihha, Hüsn-ü Hat ve Resim dersleri, birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar olan süreçte müfredat programında anlatılan derlerdir.² Kız rüşdiyelerinde 11 saat fazla ders yapılmıştır. Erkek rüşdiyelerinden farklı olarak Kıraat, İmla, Kitabet, Osmanlı Lisanı Kaideleri, Ev İdaresi ve El Hüneleri dersleri erkek rüşdiyelerinde ise kız rüşdiyelerinden farklı olarak Fransızca, Hendese ve Resim dersleri müfredatta yer alıyordu.³ Rüşdiyeyi bitirenlerin sınavları Bab-ı Âli’de yapılarak, velilerde özenti ve çocuklarını okula göndermeleri sağlanmaya çalışılmıştır.(Ergin 1977:444). 1867 yılına kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman öğrenciler alınırken, bu tarihten sonra gayrimüslim çocukları da alınmıştır.(Baltacı 2002:455). Usûl-i cedid hareketi ile rüşdiyelerde eğitim süresi iki yıl olmuştur. Coğrafya dersi de ilk defa programa alınmış, Türkçe ve Matematik dersleri ön planda tutulmuştur.(Karal 1976:172).

Öğrenci kayıtları eğitim öğretim yılı başlamadan bakanlığın ilan ettiği şartlar ve esaslar çerçevesinde sınavla ilkokul diploması olanlar, birinci sınıfa, olmayanlar uygun oldukları sınıflara kaydedilmiştir. Öğrenciler, öğretim kanunlarına uymak, resmi okul kıyafeti giyerek, öğrencilere yakışır hal ve hareketleri sergilemek, okullarına ve öğrenimlerine devam etmek mecburiyetini taşımışlardır. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi’nin tatil düzenine göre; Ekim (Teşrin-i evvel) ayı başında öğretim ve eğitime

¹ BOA., İ.DH. 23335. (20 Mayıs 1847).

² SNMU. 1317, s. 230; SNMU. 1318, s. 358; SNMU. 1319, s. 138, 139.

³ SNMU. 1316, s. 657, 673; SNMU. 1317, s. 433; SNMU. 1319, s. 160; SNMU. 1321, s. 164.

başlanıp, Temmuz ayı başına kadar derslere devam edip, 15 Temmuz- 1 Ağustos tarihleri arasında genel sınavlar yapılırdı. 1- 25 Ağustos tarihleri arasında yaz tatili, Ramazan ayının üçüncü haftasının sonundan, Şevval ayının birinci haftasının sonuna kadar Ramazan Bayramı tatili, Zilhicce ayının ilk haftasının sonundan, üçüncü haftasının başına kadar, bir hafta Kurban Bayramı tatili uygulanmıştır. Ayrıca, Cuma günleri hafta sonu tatili uygulanarak, mübarek gecelerin günlerinde, padişahların tahta çıkış ve doğum günlerinde de tatil uygulamasına gidilmiştir.⁴

Rüşdiyeler, bir müdür, öğretmenler, her sınıf için birer öğretmen yardımcısı ve hizmetlilerden oluşmuştur. Rüşdiyelerin idaresinden, öğrencilerin düzen, disiplini ve terbiyeleri, öğretimin seyri, rüşdiyenin temizlik ve tertibi, kanun ve talimatların uygulanmasından da müdürler sorumludur.(Türkol 2007:18). Rüşdiye mekteplerinde öğrenciler sıraya oturmakta, dersler sıbyan mekteplerinde olduğu gibi her çocuğa teker teker değil, öğrenciler bölümlere ayrılarak her bölüme birden ders gösterilmektedir. Böylece küçük grup eğitim tekniğinden büyük grup eğitime geçilmiş, yükseköğretim seviyesinin de altına inilmiş olmaktadır.(Tekeli, 1985:466,467). Okulda yapılan sınavlar imtihân-ı husûsî ve imtihân-ı umûmî olmak üzere iki bölümde incelenebilir: İmtihân-ı husûsî ara sınav anlamına gelir ve ders öğretmeni tarafından üç ayda bir yapılır. Her öğretim yılı sonunda, başka okulların mümeyyizleri tarafından yapılan sınavlara imtihân-ı umûmî adı verilir. Okullardaki not sistemi şöyledir:

9-10: Aliyyülâlâ (Pekiye)

8: Âlâ (İyi)

6-7: Karîb-i Âlâ (İyiye yakın)

5: Vasat (Orta)

4: Karîb-i Vasat (Ortaya yakın)

3: Zayıf

1-2: İstanbul için Ednâ (Pek az, aşağı-Taşra için sıfır)⁵

⁴ SNMU. 1317, s. 365; SNMU. 1318, s. 200, 201.

⁵ SNMU. 1316, s.309, 315, 316; SNMU. 1317, s.358, 364.

Öğrencilerin aldıkları not çerçevesinde ödüllendirme işleri şöyle yapılmıştır:

Aferin: Çalışkan ve uslu öğrencilere öğretmeni ve müdürü tarafından verilir.

Tahsin (Tahsinnâme): İmtihân-ı husûsîlerde (ara sınavlarında) birinci olan öğrencilere öğretmeni ve müdürü tarafından verilir.⁶ Dört aferin değerindedir.

İmtiyaz: Sekiz aferin veya iki Tahsin değerindedir ve yine öğretmen ve müdür tarafından verilir.

Levha-i İftihar: Dört Tahsin değerindedir. Bu ödülü kazanan öğrencinin adı büyük yazılarla bir levhaya yazılıp sınıfa asılır.

Mükâfat: İki levha-i iftihar değerindedir ve öğrencinin öğretmenleri ve arkadaşları önünde övücü özler söylenip, sağ kolunun üstüne sarı bir şerit takılır.(Akyüz 2010:225,226).

Taşra rüşdiyelerinde ödevlerini zamanında ve doğru yapan öğrencilere “tahsinname”, 6 ay bu güzel davranışlarını sürdürdüğü takdirde “tahsinname ile sınıf panosunda sülüs yazısı ile yazılmış isminin asılması” ödülleri verilmiştir.⁷ Rüşdiyelerde öğrencilerin cezalandırılmaları da basittir. Buradaki öğrencilerden birisi ödevini yapmadığı ya da derse gelmediği takdirde öğretmeni tarafından uyarılıp kendisine bir defaya mahsus teneffüse çıkarılmama cezası verilmiş ve nasihat edilmiştir. Arkadaşlarından birine fiili veya sözlü saldırıda bulunan öğrenciye tekdir(azarlanma) cezası uygulanmıştır. Eğer affedilmeyecek bir suç veya cinayet işlemişse ya da okula mazeretsiz üç ay gelmemişse öğrenci okuldan atılmıştır.

Taşra rüşdiyelerinde mektebin genel sorumlusu muallim-i evveldir. Öğrencilerin terbiyesinden eğitim programının işlemlerine kadar bütün düzen ve emirlerin uygulanmasından muallim-i evvel sorumludur.⁸ İstanbul ve taşra rüşdiye mekteplerindeki müdür ve öğretmenler ile idari personelin öğrencilerle tartışma ve kavga etmeleri, öğrencilerin önünde ya da sınıflarda yemek yemesi yasaktır.⁹ Öğretmenlerden biri hastalandığında, resmi izinle bir haftadan fazla derslere giremediğinde veya herhangi bir

⁶ SNMU. 1318, s.208.

⁷SNMU. 1317, s.371-372; SNMU. 1318, s. 306-307.

⁸ SNMU. 1318, s.195-196.

⁹ SNMU. 1318, s.206.

sebeple öğretmenlik kadrosu boşaldığında, müdür, muallim-i evvel veya okuldaki diğer bir öğretmen vekil kabul edilmişti.1900'lerin başından itibaren öğretmen maaşlarında sık sık indirimlere gidilmesi vilâyetlerde rüşdiye öğretimini durma noktasına getirmiştir. Öğretmenlerin kadro derecesi dikkate alınarak yapılan indiriminden sonra, öğretmenler görevi bırakmış yerlerine öğretmenlikle ilgisi olmayan yetersiz kişiler atanmıştır.(Türkol 2007:17)

Mekteplerde görevini kötüye kullanan, derse girmeyen öğretmenlere nezaret tarafından bağlı buldukları idareci vasıtasıyla resmi yazı ile uyarı yapılırdı. 1900 yılında Bozcaada Rüşdiyesi muallimi Emin Efendi, ders yapmayarak öğrencileri mağdur etmiştir. Hatta okulun diğer masrafları için ayrılmış eğitim ödeneğini izinsiz kullandığı ve Maarif Komisyonu Reisi Emin Efendi tarafından yapılan şikâyetin düşmanlıktan ibaret olduğu anlaşıldığından muallime yapılan muamelenin önlenmesi ve şikâyetin mahallince tahkiki için nezaret, okul müdürüne yazı göndermiştir.¹⁰ 1880'lerden itibaren, taşradaki rüşdiyeler üç sınıfa ayrılmıştır. Sınıflama, okulların İstanbul'a uzaklıklarına göre belirlenmiştir. Buna göre, ikinci ve üçüncü derece rüşdiyeler muallim-i sânilerin, birinci derece rüşdiyeler muallim-i evvellerin idaresine bırakılmıştır. 1896 yılında Bozcaada'da bulunan rüşdiyeler, üçüncü derece olarak kabul edilmiştir.¹¹

Mekâtib-i İbtidâiye Talimatnamesi'ne göre; temiz defterlerini eksik tutan veya kirlî ve yırtık bir halde bırakanlar iki tevkif cezası alacaklardı. Yoklama zamanından sonra gelenler, sınıfta konuşanlar, sınıfa giriş-çıkışlarda istenmeyen şekilde davrananlar ve öğretmenleri ile mubassırın uyarılarını dikkate almayanlar bir tevkif ve tekrarlanırsa iki tevkifle cezalandırılacaktı. Haftada iki defa yoklamaya gelmeyenler, sınıftan veya okuldan izinsiz çıkanlar ile öğretmen ve mubassırlara karşı saygısız davranışlarda bulunanlara izinsizlik verilecekti. Müdürün emrine uymayanlar, arkadaşlarıyla kavga edenler, okul içinde ve dışında düzgün hareket etmeyenler ve izinsizlik suçundan daha ağır kabahatlerde bulunanlar geçici olarak uzaklaştırılacaktı. Ayrıca, memur, müdür veya öğretmene karşı şiddet içeren davranışları sergileyen ve diğer öğrencilerin ahlâkını bozacak şekilde hareket edenler idarenin izniyle okuldan atılacaktı. Nihayet, öğrencinin adliyece takibini gerektiren

¹⁰ BOA., MF.MKT. 311-6.

¹¹ BOA., MF. MKB. 20-63.

bir durumda hemen polis müdüriyeti ve Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'ne haber verilecekti. Velisinin izin kâğıdı olmaksızın, üç ay devamsızlık yapan öğrencilerin isimleri ayrıca ceza tahtasına yazılacak ve bu sürenin aşılması durumunda okuldan ihraç edilecekti. Fakat okuldan atma cezaları ancak, öğrencilerin devamsızlığa ek olarak yaralama veya daha ağır suçlara karışması halinde Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'nin izniyle gerçekleştirilmiştir. Nitekim 1903 yılında Bozcaada Rüşdiyesi muallimine saygısız davranışlarda bulunan öğrenciye bu şekilde izinsizlik verilmiştir.¹²

Rüşdiyelerin çalışma süresi buldukları yerin maarif meclisinin vereceği karara bağlıydı. Bölgelere göre farklılık göstermesine karşılık Eğitim-Öğretim Genel Kanunu'nun 25.maddesi gereği yaz tatilleri yirmi iki gün olup; okul Ağustos ayının başından 23 Ağustos'a kadar tatil olurdu. Ramazan ayının dördüncü haftası, Şevval ayının ikinci haftası başına kadar 15 gün ve Kurban Bayramı için de bir hafta ayrıca tatil olacaktı. Ayrıca Cuma günleri ve Kandil günleri de tatildir. Gayrimüslim okulları da kendi özel ve dini bayram günlerinde tatil olacaktı. Bütün okullar ise, padişahın doğum günü ve cülus günü hep birlikte tatil olurdu.(Akyüz 2010:236,237).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre rüşdiye mektebi açılacak yerlerle ilgili düzenleme yapılmıştır. Beş yüz haneden fazla olan kasabalarda, halkı sadece Müslüman ise bir İslam rüşdiyesi, yalnız Hıristiyan ise bir Hıristiyan rüşdiyesi açılabilecekti. Halkı karışık olan yerlerde Müslümanlar ve Hıristiyanlar birer rüşdiye yapabileceklerdi. Ancak nüfusu karışık olan kasabalarda rüşdiye açılabilmesi için, gayrimüslim halkın yüz haneden fazla olması şartı getirilmiştir.(Kodaman 1991: 93). Nizamnameden sonra ülke genelinde rüşdiye mektebi sayısı artmıştır. Nitekim 1848-1869 yılları arası 138 rüşdiye mektebi açılmışken 1869-1876 yılları arasında okul sayısı 287'ye, 1876 yılında 425'e yükselmiştir.(Kodaman 1991:152,154).

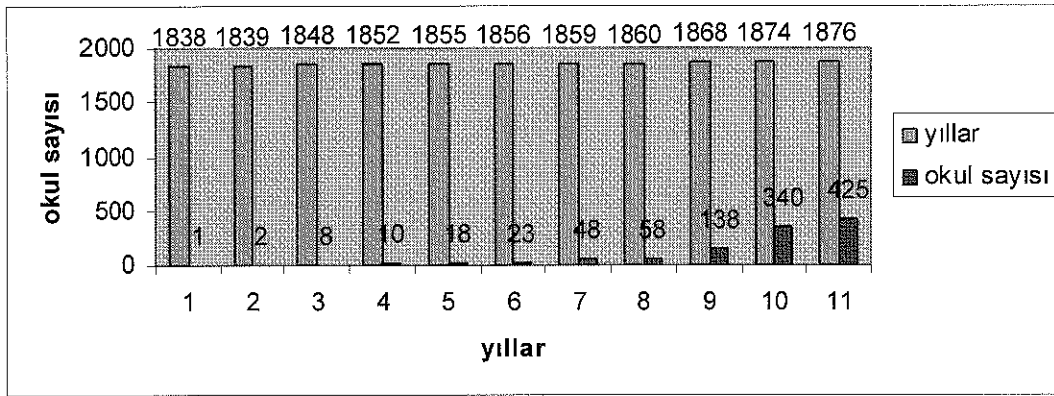
1858 yılında kızlar için ilk defa İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştır.¹³ Kız rüşdiyelerinde öğrencilere eğitim verecek bayan öğretmen olmadığı için, nakış

¹² BOA., MF. VRK. 21-37.

¹³ SNMU. 1321, s.22.

derslerine bayan, diğer derslere ise erkek öğretmenler girmiştir.¹⁴ Bu okullara bayan öğretmen yetiştirmek üzere 1870 yılında, Dârümuallimât açılmıştır.(Koçer 1991:112) Tanzimat döneminde rüşdiyelerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.(Alkan 1996:131).

Grafik 4. 1. Tanzimat Döneminde Osmanlı Rüşdiyeleri

Medreselerin veya ibtidaî binalarının harap olması halinde rüşdiye mektebine çevrilmesi, eğer bu mümkün olmuyorsa yeni binalar yapılması kararlaştırılmış ve yapılacak masraflar yöre halkı tarafından karşılanacaktır. 1851 yılında Osmanlı idaresi rüşdiye mekteplerinde görev yapacak her muallim-i evvel için 750, her muâllim-i sâni için 400 ve her bevvâb (kapıcı) için 100 guruş ödemeyi kabul etmiştir.¹⁵ 1862 yılında rüşdiye ve sıbyan okullarını teftiş etmek üzere görevlendirilen memurlara ilk defa müfettiş denilerek merkez ve taşra okullarını teftiş etme görevi verilmiştir. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre müfettişlerden öğretmenlere rehberlik yapmaları, her okulda bir teftiş defterinin bulundurulması, bu deftere müfettişler tarafından öğretim ve yönetime ilişkin gözlem ve önerilerin yazılması, defterin okul müdürü tarafından saklanıp istenildiğinde nezarete gönderilmesi gereği belirtilmiştir.(Taymaz 1993:12).

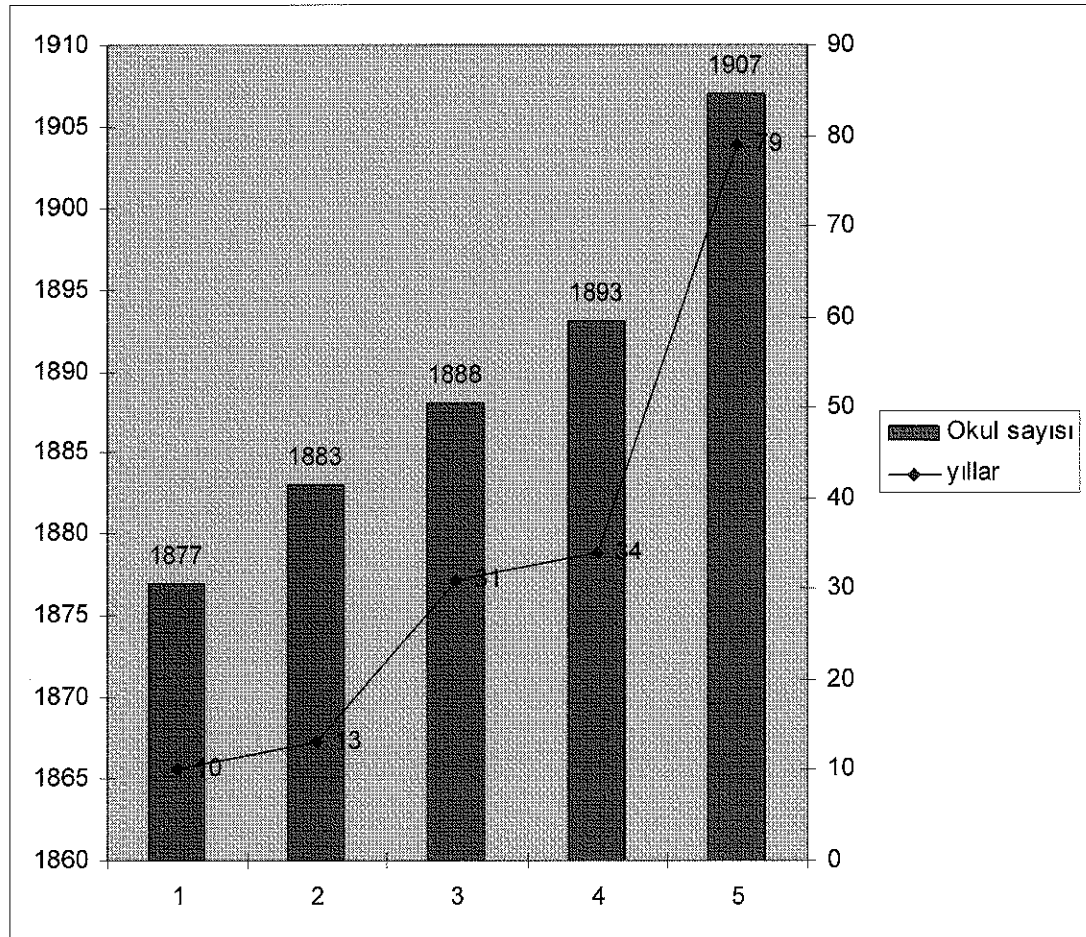
II. Abdülhamid döneminin ilk zamanlarında rüşdiyelere yoğun ilgi gösterilmiş, var olan rüşdiyelerin binaları iyileştirilmiştir. Ayrıca yeni rüşdiyeler de açılmıştır. Bir kısım

¹⁴ SDAO. 1288, s.134

¹⁵ BOA., BEO. A.MKT. MVL. 41-69.

rüşdiyelerin bina durumundan dolayı kapandığı olmuşsa da zaman içerisinde yapılan yeni binalarla bu sorun da halledilmiştir. 1878-1884 yılları arasında 300'den 470'e çıkartılan rüşdiyeler idadilerin önem kazanması nedeniyle eskisi gibi rağbet görmemiştir. Buna rağmen 1877-1909 yılları arasında Osmanlı ülkesinde 619 rüşdiye mektebi açılmıştır.(Kodaman 1991:152,154). II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nde kız rüşdiyelerinin okullaşma sayılarının yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.(Alkan 1996:183).

Grafik 4. 2. II. Abdülhamid Dönemi Kız Rüşdiyelerinin Gelişimi

Rüşdiye mekteplerinde II. Meşrutiyet Devri'nde yapı ve program değişiklikleri yapılmış, 1913 yılında rüşdiyeler, ibtidaîlerle birleştirilmiştir. Fen ve sayısal derslerin ağırlık kazandığı II. Meşrutiyet Devri'nde, Avrupa müfredatını takip edecek müstakil numune rüşdiyeleri kurulmuştur.(Demirel 2002:54). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra

rüşdiyelerin genellikle kira ile tutulan konaklarda, evlerde, harap kışlalarda ve karakol binalarında hizmet vermesi eğitimin işleyişinde de bir takım aksaklıklar meydana getirmiştir.¹⁶ 1911 yılında bazı okul binalarının o yıllarda sık sık yaşanan yangınlar yüzünden yeni binaların yapılması gereğini ortaya çıkarmıştır.¹⁷

1914 yılında rüşdiye okullarının teftişleri eğitim-öğretim süresi boyunca okulların periyodik aralıklarla denetimi ile yapılırdı. Müfettişler önce okul binasını inceleyerek binanın sağlık koşullarına, teşkilatına, eğitim ve öğretime uygun olup olmadığını tespit eder, tamire ihtiyacı varsa Maarif Müdüriyeti'ne bildirirlerdi. Özellikle gönderildiği liva veya kasabayı köy köy dolaşarak her köyün nüfusuna göre burada kaç dershaneli bir okul olması gerektiği ile ilgili raporu nezarete bildirirlerdi. Okul ders araç gereçlerinin yeterliliği, onarıma muhtaç olanların tespiti, öğrencilerin aşı şhadetnâmesinin kontrolü müfettişlerin görev yetkileri içersindeydi. Müfettişler dokuz aylık eğitim süresi boyunca hatta yaz tatillerinde bile okulları birkaç defa teftiş edebilirlerdi.¹⁸

20.yüzyıl başlarında ülkede 536'sı resmî, 692'si Gayrimüslim ve 100'ü yabancı olmak üzere toplam 1.328 adet rüşdiye mektebi mevcuttur. Resmî mekteplerde 29885 erkek, 5440 kız öğrenci, Gayrimüslim mekteplerinde 48.818 erkek, 22.064 kız; yabancı mekteplerde ise 9.140 erkek, 3.472 kız eğitim almaktadır.(Ünal 2008:217).

4.1.1.Çanakkale Merkezi

Çanakkale'de rüşdiye mektepleri ile ilgili ilk bilgilere arşiv belgelerinden ulaşmak mümkündür. 1859 yılında Kal'a-ı Sultaniye'de Mekâtib-i Umûmiye Muavini Vehbi Efendi, bir rüşdiye mektebi açarak, köylere ve kasaba çocuklarına kitap vs. dağıtılması gibi üstün hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetlerinden duyulan memnuniyet, o dönemin büyük gazetelerinden Ceride-i Havadis ile Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.¹⁹ Mersin'de ilk rüşdiye mektebinin 1872 yılında açıldığı düşünülürse Çanakkale'de rüşdiye eğitimine erken başladığı tespiti yapılabilir.(Ulusoy; Demirtaş 2008:112). 1860 yılında Kal'a-ı

¹⁶ BOA., İ.MF. 22-71.

¹⁷ BOA., MF. ALY. 122-3.

¹⁸ BOA., İ.MF. 47-66.

¹⁹ BOA., MKT. MHM. 200-97.

Sultaniye'de Nizamiye Topçu Miralaylığı'ndan emekli Hacı Halil Bey tarafından Rüşdiye Mektebi inşa edilmiştir. Halil Bey, hayırsever tutumundan dolayı dördüncü rütbeden mecidi nişanı ile taltif edilmiştir.²⁰ 1860 yılında okula Müftü Ahmed Efendi Hoca-i sani olarak tayin edilmiştir.²¹ 1860 yılında okuldaki muallim ve bevvabların maaşlarının onaylandığını gösteren mazbata Maarif Nezareti'nden okul müdürlüğüne posta ile gönderilmiştir.²²

1865 yılında Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiye Mektebi muallim-i sanisi Mehmed Efendi, okulda meşk öğretmenliğinin yanı sıra Hüsn-i Hat derslerine de girmektedir. Bu yüzden kendisine meşk öğretmenliğine özgü maaşına bir miktar zam yapılması talebi okul müdüriyetinden nezarete bildirilmiştir.²³

1287 (1871- 1872) tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi'ne göre Kal'a-ı Sultaniye ve Biga'da birer tane rüşdiye mektebi kayıtlıdır. Çanakkale erkek rüşdiyesinin ne zaman açıldığını bilemiyoruz. Ancak 1870 tarihli vilayet salnamesinde Çanakkale rüşdiyesinin adı geçmektedir.²⁴ Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamelerine göre diğer kazalarda bulunan erkek rüşdiyelerinin açılış tarihleri şöyledir: Biga 1869, Ezine 1871, Lâpseki 1872, Ayvacık 1872 ve Bozcada rüşdiyesi 1873'te açılmıştır.²⁵

Osmanlı Devletinde kızların eğitimi için 1859 yılına değin sıbyan mektepleri dışında eğitim kurumu yoktu. İlk kez 1859 yılında İstanbul'da Sultanahmet'te Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştır. Çanakkale'deki rüşdiye derecesindeki eğitim kurumlarıyla ilgili olarak Vilayet ve Maarif Salnamelerindeki veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılabilir. Buna göre; Kal'a-ı Sultaniye Kız Rüşdiyesi, Tekke sokağında iki katlı bir binada 1896 yılında açılmıştır. Binanın bir katında kız ibtidaiyesi eğitim görüyordu. Biga Kız Rüşdiyesi ise 1897 yılında açılmıştır. 1897-1898 yılından itibaren Kal'a-ı Sultaniye ve Biga'da kız rüşdiyelerinde eğitime geçildiği görülmektedir. Kal'a-ı Sultaniye Kız

²⁰ BOA., A.}MKT.MHM. 173-10.

²¹ BOA., A.}MKT.MHM. 171-55.

²² BOA., A.}MKT.MHM. 184-8.

²³ BOA., MVL. 710-41.

²⁴ SVCBS. 1287, s. 45.

²⁵ SVCBS. 1287, s. 127.; SVCBS. 1293, s. 128.

Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel ve muallim-i sâni olmak üzere iki bayan öğretmenin gözetiminde 13 öğrenci bulunmaktadır. Biga Kız Rüşdiyesi'nde ise bir öğretmenin nezaretinde 10 kız öğrenci öğrenim görmekte idi.²⁶ 1898-1899 eğitim öğretim yılında kız rüşdiyelerindeki öğrenci sayısında artış olmuş, Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiyesi'nde öğrenci sayısı 20'ye, Biga Rüşdiyesi'nde ise 18'e çıkmıştır.²⁷

1872 yılı salname kayıtlarına göre Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiye Mektebi'nde 40 öğrenci mevcuttur. Okulun görevli kadrosu iki muallim ve bir kapıcıdan oluşmaktadır. Muallim-i Evvel Tahir Efendi, muallim-i sani Ata Efendi ve kapıcı İzzet Efendi görev yapmaktadır.1876 yılında okula muallim-i salis Yusuf Efendi ile Rik'a muallimi Şükrü Efendi kapıcı olarak İsmail Efendi atanmıştır.²⁸ Biga Rüşdiye Mektebi 19 öğrenciden oluşmaktadır ve okulda muallim Mustafa Efendi ve kapıcı Musa Efendi vazife yapmaktadır.²⁹ 1876 yılında okula muallim olarak Abdullah Efendi atanmıştır. 1876 yılında Ezine, Lâpseki, Ayvacık ve Bozcaada Rüşdiyeleri ile ilgili salname kayıtları, okulların 1872 yılından sonra açıldığını göstermektedir. 1876 yılında Ezine Rüşdiyesi muallimi Ali Sabri Efendi ve kapıcı Abdurrahim Efendi'dir. Lâpseki Rüşdiyesi muallimi Hüseyin Hüsnü Efendi, kapıcı Hafız Bekir Efendi'dir. Ayvacık Rüşdiyesi'nde Muallim Hüsnü Efendi ile kapıcı Mercan Efendi görevli iken Bozcaada Rüşdiyesi'nde muallim Mehmet Sadık Efendi ile kapıcı Halil Efendi görev yapmaktadır. 1876 yılında Çanakkale'de 75, Biga'da 76, Ezine'de 25, Lâpseki'de 28, Ayvacık'ta 20 ve Bozcaada Rüşdiyesi'nde 22 öğrenci mevcuttur.³⁰ Bilgilerden de anlaşılacağı üzere öğrenci sayısı demografik yapıyla orantılıdır.1872 ve 1876 yılı vilayet salnamesi verilerine göre Çanakkale'de yılda ortalama dokuz öğrencilik artış gözlenirken, Biga'da yılda 19 kişilik fark gözlemlenmektedir. Okullarda öğrenci sayısının artışına bağlı olarak muallim açığı da ortaya çıkmış ve kadrolarda da artış olmuştur. 1876 yılında Kastamonu Vilayeti genelinde 16 rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Çanakkale'deki rüşdiye sayısı ise yedidir. Kastamonu vilayetine oranla Çanakkale sancağında ortaöğretim seviyesinin düşük olduğu bu verilerden anlaşılmaktadır.(Yılmaz 2009:842).

²⁶ SNMU. 1318, s. 1676-1677.

²⁷ SNMU. 1319, s. 981.

²⁸ SVCBS. 1293, s.122, 123.

²⁹ SVCBS. 1289, s.30, 44, 47.

³⁰ SVCBS. s.122-123.

Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiyesi öğrencileri için 1872 yılında Maarif Kütüphanesi'nden gönderilen kitap, dergi ve jurnal defterlerinin 40 adet olması, rüşdiye öğrencisinin sayısını göstermesi açısından önemlidir.³¹ Bu dergi ve kitaplar ve 2 tane harita, yanlılıkla Rodos Rüşdiyesi'ne gönderilmiş ve Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiyesi'ne tekrar gönderilmesi istenmiştir.³²

Rüşdiye Mektebi'ne muallim-i evvel Tahir Efendi'nin istifası üzerine 1873 yılında yerine atanan İzzet Efendi,³³ Siroz Rüşdiyesi muallim-i evveli Ragıb Efendi'nin yerine 1875 yılında ataması yapılmıştır.³⁴ 1875 yılında okulun muallim-i sânisini Ata Efendi, uygunsuz hareketlerinden³⁵ ve vazifesini lâıyıkıyla yapmamasından dolayı görevinden az edilmiştir. 1875 yılında yerine Bursa Yenişehir Rüşdiyesi muallim-i sânisini Osman Efendi'nin tayini yapıp kendisine harcırah verilmiş,³⁶ ancak göreve başlamadığından eğitimin aksatılmaması için 1875-1876 eğitim yılında muallim-i evvelin derslere geçici olarak girmesi gereği belirtilmiştir.³⁷

1876 yılında Osman Efendi göreve gelmediğinden³⁸ Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti ile yapılan haberleşme üzerine Ata Efendi'nin izinsiz olarak görev mahallini terk etmemek şartıyla vazifesine devam etmesi durumu Maarif Meclisi'nce kabul edilmiştir.³⁹ 1877 yılında hastalığı nedeniyle görevinden ayrılan Kale-i Sultaniye Rüşdiye Mektebi Bevvabı Hacı Salih Ağa'nın yerine⁴⁰ mahallince seçilen Hüseyin Efendi'nin memuriyeti tasdik edilmiş,⁴¹ Ata Efendi'den Hesab'ül-İcab dersi alındığından yerine Bursa Yenişehir Rüşdiyesi muallim-i sânisini Osman Efendi'nin tayini yapılmış ve kendisine 1877 yılında 156 guruş harcırah verilmiştir.⁴² Demek ki 1877 yılında Bursa-Çanakkale hattı yol harcırahı 156 guruştur. Muallim maaşlarının 200-250 guruş olduğu göz önüne alınırsa

³¹ BOA., MF. MKT. 2-144.

³² BOA., MF. MKT. 15-34.

³³ BOA., MF. MKT. 8-80.

³⁴ BOA., MF. MKT. 25-189.

³⁵ BOA., MF. MKT. 28-64, BOA., MF. MKT. 30-46.

³⁶ BOA., MF. MKT. 28-173.

³⁷ BOA., MF. MKT. 32-116.

³⁸ BOA., MF. MKT. 33-68.

³⁹ BOA., MF. MKT. 33-3.

⁴⁰ BOA., MF. MKT., 50-177.

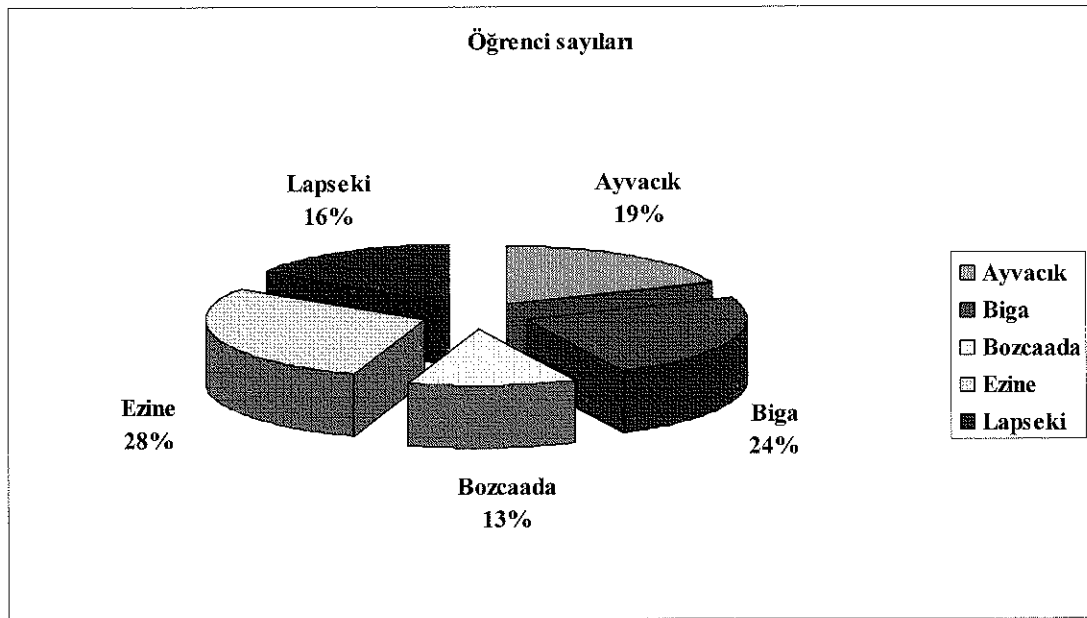
⁴¹ BOA., MF. MKT. 49-66; BOA., MF. MKT. 50-167.

⁴² BOA., MF. MKT. 50-167.

ödenen bu harcırah gayet iyi bir meblağdır.1883 yılında muallim-i sâni Mehmed Sadık Efendi, maaşının azlığından istifa etmiş yerine sınavla Hacı Tevfik Efendi seçilmiş,⁴³ muallim-i evvelliğe Manastır Rüşdiyesi muallimi tayin edilmiştir.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde eski mektep binaları onarılarak yeniden maarife uygun hizmet binaları haline getirilirdi. Kal'a-ı Sultaniye kasabasında harap halde olan ibtidai mektebinin tamir edilerek inâs mektebine dönüştürülmesi hususunda gerekli inşaat masrafı olan 20.000 guruş, maarif hisse-i ianesi yolu ile karşılanmıştır. 1886 yılında okulun resmi açılışı yapılarak eğitim öğretime başlamıştır.⁴⁵ 1887 yılında okulda; muallim-i evvel Mustafa Efendi, muallim-i sâni Tevfik Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Recep Efendi görev yapmaktadır. Okulun bir tane bevvabı (hademe) vardır.⁴⁶ 1887 yılında Çanakkale ve kazalarında bulunan zükûr rüşdiyelerindeki öğrenci sayılarının dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.(Alkan 1996:128)

Grafik 4. 3. 1887 Yılı Çanakkale Erkek Rüşdiyelerindeki Öğrenci Sayılarının Oranı

⁴³ BOA., MF.MKT. 79-31.

⁴⁴ BOA., MF.MKT. 83-9.

⁴⁵ BOA., MF. MKT. 90-137.

⁴⁶ SDAO. 1305, s. 156.

Grafikte de görüldüğü gibi en çok zükûr rüşdiye mektebi Ezine'de en az Bozcaada'da bulunmaktadır. 1897 yılında sancak dâhilinde 10 tane rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu okullarda 655 erkek, 632 kız olmak üzere toplam 1287 öğrenci eğitim görmektedir. Okullarda 17 erkek muallim, 11 bayan muallime olmak üzere toplam 28 muallim görev yapmaktadır.⁴⁷ Sancak genelinde 1895-1896 yılında öğrencilerin başarı-başarısızlık durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁸

Tablo 4. 1. 1895-1896 Eğitim Yılında Çanakkale Rüşdiyelerindeki Öğrencilerin Başarı Durumları

Kaza	Okulun 1893 yılından kalan öğrenci sayısı	Ders yılı başından sonuna kadar yeni kabul edilen öğrenci sayısı	Ders yılı sonuna kadar bir nedenle okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma alan öğrenci	Sınav sonrası 1895-1896 öğretim yılına devren kalan öğrenci
Biga	52	26	5	12	61
Ezine	32	13	5	11	29
Lâpseki	36	34	9	13	48
Ayvacak	36	-	-	-	36
Toplam	156	73	19	36	174

Kal'a-ı Sultaniye kazası içerisinde 1898- 1903 yılları arasında dört adet erkek, iki adet kız rüşdiyesi bulunmaktaydı.⁴⁹ Her sene ortalama 184 öğrenci, Türk rüşdiyelerinde eğitim alıyordu. Sancakta en kalabalık öğrenciye Biga Erkek Rüşdiyesi, en az öğrenciye ise Biga Kız Rüşdiyesi sahipti. Sancakta eğitime devam eden altı Türk rüşdiyesinden üçü II. Abdülhamid tarafından açılmıştır.⁵⁰ 1903 yılına gelindiğinde Çanakkale'de 364 öğrencinin eğitim aldığı altı adet gayrimüslim rüşdiyesi ile 115 öğrencinin eğitim aldığı bir adet özel yabancı rüşdiye bulunmaktaydı.⁵¹ 1321 yılı Maarif Salnamesine göre Çanakkale ve kazalarında üçü karma, ikisi kız ve ikisi erkek olmak üzere yedi tane rüşdiye bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerde 100 öğrenci eğitim görmektedir.⁵² 1923-1924 eğitim

⁴⁷Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, s.398; SNMU. 1316, s.1293.

⁴⁸ Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, s.398; SNMU. 1316, s.1297.

⁴⁹ SNMU. 1316, s. 1253-1254.

⁵⁰ SNMU. 1319, s. 996; SNMU. 1321, s. 740.

⁵¹ SNMU. 1319, s. 995-996.

⁵² SNMU. 1321, s. 740.

öğretim yılında Çanakkale’de 6 öğretmen gözetiminde 125 öğrencinin eğitim aldığı sadece bir erkek rüşdiyesi bulunuyordu.⁵³

H.1319/M.1901 yılında Kal’a-ı Sultaniye Rüşdiyesi’nin görevli kadrosu 4 kişiden oluşmaktadır. Muallim-i evvel Receb Hamdi, muallim-i sâni Mahmut Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi İsmail Efendi’dir. Okul 75 öğrenciden ibaret olup bevvabının adı salnamede geçmemektedir. Lâpseki Rüşdiyesi’nin görevli kadrosu üç kişiden oluşmaktadır. Muallim vekili Mehmet Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Mehmet Efendi’dir. Okul 43 öğrenciden ibaret olup bevvabının adı salnamede geçmemektedir. Ezine Rüşdiyesi’nin görevli kadrosu 3 kişiden oluşmaktadır. Muallim vekili Mehmet Gazi Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Hafız Mehmet Efendi’dir. Okul 46 öğrenciden ibaret olup bevvabının adı salnamede geçmemektedir. Ayvacık Rüşdiyesi’nin görevli kadrosu üç kişiden oluşmaktadır. Muallim-i evvel Numan Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Vasıf Efendi’dir. Okul 19 öğrenciden ibaret olup bevvabının adı salnamede geçmemektedir. Kal’a-ı Sultaniye İnas Rüşdiyesi’nde muallime-i evvel Nazmiye Hanım, muallime-i sâni Şefika Hanım görev yapmaktadır. Okul 20 öğrenciden ibaret olup bevvabının adı salnamede geçmemektedir. Biga İnas Rüşdiyesi’nde muallime-i evvel Şevket Hanım ve bir bevvab vazifeli olup okulda 18 öğrenci bulunmaktaydı. Bevvabın adı salnamede geçmemektedir.⁵⁴

Maarif salnamelerinde, 1901 yılında Çanakkale’de bulunan tüm rüşdiyelerdeki öğrenci sayıları genel olarak verilmiştir. Öğrenciler; Müslim, Gayrimüslim şeklinde ayrı ayrı belirtilmemiştir. Buradan şu çıkarımda bulunulabilir: Okullarda ya bir ayırım yapılmamış ya da bu yıllarda Kal’a-ı Sultaniye ve Biga sancaklarında yaşayan gayrimüslimler çocuklarını bu okullara göndermemişlerdir. Çanakkale’de öğrenci sayısında değişiklik olmadığı açıkça görülmektedir. Ezine Rüşdiyesi’nde öğrenci sayısında azalma gözlenirken, Ayvacık Rüşdiyesi’nde bir öğrenci artışı olduğu görülmektedir. Çanakkale ve Biga’da 1876 yılından sonra inas rüşdiyesi açıldığı salname kayıtlarından anlaşılmaktadır.

⁵³ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi 1339-1340 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.58.

⁵⁴ SNMU. 1319, s. 981.

Vilayet genelinde karma rüşdiyelerde öğrenci sayısının fazlalığı, inâs rüşdiyelerinde ise mevcudun azlığı dikkat çekmektedir. Bu durum, kız rüşdiyelerine taşrada ilgi gösterilmediğini göstermektedir. En fazla talebe olan rüşdiye, Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiyesi olup, okulda 75 öğrenci bulunmaktadır. Diğer rüşdiyelerde ise öğrenci sayısı 20 ila 45 arasında değişmektedir. Okullarda ders işlemede yeterli branş öğretmeni eksikliği bulunmakta, hem yeterli bilgi verilmemekte hem de yine yeterli çağdaş öğretmen bulunmamaktadır. Bu durum da, rüşdiyelerden istenilen kaliteli ve çağdaş öğrencinin yetişmesini engellemektedir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre rüşdiye programında; Kur'ân okuma, din bilgisi, Türkçe, Arapça, hesap, coğrafya, Türk ve İslâm tarihi, güzel yazı, tarım gibi derslere Farsça, resim, geometri ve sağlık bilgisi dersleri de bunlara eklenmiştir. 1839'da rüşdiyeler için hazırlanan bir raporla ders muallimi, "çocukları yetenekleriyle orantılı biçimde yazı öğretip, çocuklara harfleri ve heceleri tanıtacaktır. Dersini ilerleten öğrenciler, yenilere yardımcı olacaklardır" önerileri zorluklarla kabul edilmiştir Böylece eğitimin kalitesi yükselecektir. (Sakaoğlu, 2003: 41) II. Abdülhamid döneminde rüşdiyeler, hükümet dairelerine kâtip yetiştirme amacına yönelerek, müfredat programlarında yazı öğretimini ön plana çıkarmışlardır. Çanakkale'deki rüşdiyelerde de yazı derslerinin ağırlık kazandığı, nizamnamede yer alan derslerinin çoğunun okutulmadığı ya da aynı muallimin birkaç derse aynı anda girdiği 1872 ve 1876 yılı salname kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu durum vilayette tek tip öğrenci yetişmesine olanak hazırlayıp öğretimin kalitesini düşürecektir.

Osmanlı Devleti'nde cami imamları, ibtidâi veya rüşdiyelerde öğretmen olarak derse girebiliyordu. 1885 yılında Kal'a-ı Sultaniye Rüşdiyesi'nde muallim-i sanî olarak görevlendirilen kişiler aynı zamanda vilayetin imamlarındandır.⁵⁵ 1892 yılında okul kapatıldıktan sonra muallim-i sâni Hafız Numan Efendi'nin Lâpseki Rüşdiyesi muallimliğine,⁵⁶ Rik'a muallimi Receb Efendi'nin 150 gurus maaşla idadi mektebi

⁵⁵ BOA., MF. MKB. 24-140.

⁵⁶ BOA., MF. MKT. 120-10.

muallimliğine, Emin Efendi'nin 200 gurusu maaşla mubassırlığa ve 125'er gurusu maaşla Hüseyin ile Hafız Efendilerin hademeliğe atamaları olmuştur.⁵⁷

1896 yılında açılan Kale-i Sultaniye İnas Rüşdiyesi'nde 1901 yılından itibaren yapılan muallim atamalarını ve öğrenci mevcutlarını salname kayıtlarından öğrenmek mümkündür. Okulda muallime-i evvel Nazmiye Hanım, muallime-i sâni Şefika Hanım ve bir kapıcı bulunmaktadır.⁵⁸ 1903 yılından itibaren okula yapılan öğretmen atamalarını arşiv belgelerinde görmek mümkündür. Okulun muallime-i ulâsı Nazmiye Hanım'ın Beyrut İnas Rüşdiyesi muallime-i ulâlığı ile nakış muallimeliğine⁵⁹ yerine muallime-i evvel Fevziye Zehra Hanım'ın⁶⁰ onun yerine de 1904 yılında Hatice Şefika Hanım'a ataması yapılmıştır⁶¹ 1896 yılından 1901 yılına değin geçen beş yıllık süre zarfında okulun öğretmenlerinden Nazmiye Hanım'ın muallim-i evvelikten muallime-i ulâlığa (baş öğretmenliğe) yükseldiği görülmektedir. 1906 yılında Çanakkale İnas Rüşdiye Mektebi muallime-i evveli Hatice İhsan Hanım'ın Gelibolu İnas Rüşdiye Mektebi muallime-i evvelliğine vekâleten nakli,⁶² muallimeliğine Fatma Hatice Hanım⁶³ muallime-i sânilliğine Asiye Hanım, muallime muavineliliğine Giridli Fatma Hanım ve İhtiyat Sınıfı muallimeliğine Fatma Hacer Hanım'ın 1907 yılında atamaları yapılmıştır.⁶⁴

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte teftiş konusu da gündeme gelen önemli konulardan biri olmuştur. Bu dönemde teftişin genel amacı azınlık okullarının eğitim ve öğretim faaliyetlerini devlet adına denetlemektir. (Vahapoğlu 1990: 17) Çok küçük yaşlarda spora başlayan ve spora ilgisini tüm hayatı boyunca sürdüren Beden Terbiyesi dersleri müfettişi Selim Sırrı Bey 1910 yılında Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıflığı bölgesindeki tüm okullara müfettiş olarak gönderilmiş ve mutasarrıflıktan kendisine okul teftişleri ile ilgili kolaylık gösterilmesi istenmiştir.⁶⁵

⁵⁷ BOA., MF. MKT. 120-17

⁵⁸ SNMU. 1319, s. 981.

⁵⁹ BOA., MF. MKT. 732-30.

⁶⁰ BOA., MF. MKT. 733-32.

⁶¹ BOA., MF. MKT. 813-27.

⁶² BOA., MF. MKT. 948-68.

⁶³ BOA., MF. MKT. 969-8.

⁶⁴ BOA., MF. MKT., 1009-47.

⁶⁵ BOA., MF. MKT., 1161-72.

Çanakkale’de Tekye sokağında eski inâs rüşdiye mektebi binası yıllardır harap olduğu için kullanılmadığından maarif yararına gelir getirmesi için üst kat salonuna iki oda ve alt katında uygun yere bir banyo ilavesiyle ev haline getirilerek, 3900 guruşla Maydoslu bir kalfa tarafından tamir edilecektir. Tamirat masrafının 1910 yılı eğitime katkı payı olan 5414 guruştan sarf edileceği, Biga Sancağı Mutasarrıfı olan Fasih Bey tarafından Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bildirilmiştir.⁶⁶ 1912 yılında Edirne, Hüdavendigâr ve Çanakkale vilayetlerinde deprem meydana gelmiştir. Depremden dolayı zarar görmüş olan Çanakkale’deki ibtidai ve rüşdiyelerin tamirâtı için gerekli para, 1910 yılı maarif bütçesinden karşılanarak Rumeli mektepleri özel faslına aktarılmıştır.⁶⁷

Bu dönemde muallimler genellikle hayatları boyunca aynı yerde görev yaparlardı. Muallimin hayatını kaybetmesi durumunda yerine uygun görülen birisi verilirdi. Muallimlerin vefatları dışında görevlerinden feragat edip ayrılmaları halinde, teklif edilecek kişinin elinde “hükm-i hümayûn” olması şartıyla yerlerine bir başkasını önerebilirlerdi. Herhangi bir haber vermeden mektepten ayrılan veya şehirden izinsiz ayrıldığı kesin olarak anlaşılan kişilerin yerine hemen muallim atanmaktaydı. Bunun yanında görevinden bir takım sebeplerle izin alıp ayrılan muallimlerin kendi yerlerine birini vekil tayin etmeleri gerekiyordu. Görevini yapamayacak bir özürlü bulunan muallimler, yerlerine bıraktıkları kişilerin isimlerini ve yapacakları görevleri mahkeme kayıtlarına geçirmek durumundaydılar. Bazen muallimler görevlerini bir başkasıyla becayiş yoluyla değiştirdikleri olmaktaydı. “İstibdal” denen bu uygulamada iki tarafında mahkemeye gelip rıza gösterdiklerini belirtmeleri gerekiyordu. Muallimlerin görevlerinden azledilme durumu olursa yerine geçecek kişiler bir sınav yapılarak göreve başlardı.(Hızlı 1987: 210-211)

Kal’a-ı Sultaniye İnâs Rüşdiyesi muallimelerinin mektebin içinde ikâmet ederek mektebin hususi eşyalarını kullanıp, yedi-sekiz yaşlarında kız ve erkek öğrencileri mektebe kabul ettikleri hatta bazı kişilerin evlerinde özel öğretmenlik yaparak asıl görevlerini ihmal ettikleri duyulmuştur. Muallimelerin okulda uygun olmayan davranış ve hareketlerde bulduklarına dair Nuri imzasıyla yazılan ihbar mektubu 1902 yılında Mekâtib-i Rüşdiye

⁶⁶ BOA., MF. MKT, 913-51.

⁶⁷ BOA., BEO. 982 / 31292.

İdaresi'ne gönderilmiştir.⁶⁸ 1905 yılında okulda yapılan teftiş sonucu muallime-i sâni Şefika Hanım'ın öğrencilerinin eğitim ve terbiyelerini ihmal edip tamamen farklı tutum ve davranışlarda hatta öğrencilere hakaretlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yanlış davranışları devam ederse başka bir öğretmenle becayişi yapılacağı nezaretten okul müdüriyetine bildirilmiştir.⁶⁹

Okulların öğretmen maaşları, yakacak ve diğer masrafları eğitime katkı payından (maarif hisse-i ianesi) ve vakıf gelirlerinden karşılanırdı. Kal'a-ı Sultaniye İnas İbtidâî ve Rüşdî Mektebi öğrenci mevcudu; 1905- 1906 eğitim-öğretim yılı itibariyle 300 kişidir. Okul mevcudu zamanla artacağından yeni bir öğretmen ihtiyacı doğacaktır. Ancak bu öğretmenin maaşı ve diğer masraflar için aylık 2.221 guruş gerekmektedir. Maarif hisse-i ianesi ve evkaf-ı münderise aylık gelirleri 1.591 guruşdan ibarettir. 600 guruş 10 paralık aylık açık miktarı yıllık 8.000 guruş olacağından dolayı sancak halkından sağlanan iaşelerden öğretmenlerin maaşlarını ve okulların masraflarını karşılamak güçleşmiştir. Bu yüzden Biga Mutasarrıfı Fasih tarafından Maarif Nezareti'ne yardım isteği ile ilgili alt yazı gönderilmiştir.⁷⁰

1907 yılında Kal'a-ı Sultaniye'de ibtidâî ve inas rüşdiye mekteplerinin öğretmen maaşları gelir getiren mülklerden karşılanmaktadır. Bu mülklerin bazısının tamiri ve mahalli eğitim kurumlarına ait arsa üzerine yeniden üç tane dükkân inşası için 14.120 guruş gerekmektedir. Bu miktarın 1908 yılı hisse-i maarif bakiyesinden(eğitime katkı payı) karşılanması mümkün değildir. Şura-yı Devlet'ten vilayet mutasarrıflığına gelen cevapta, 1901- 1908 yılları arasındaki bakiye ile bu okulların masraflarının ancak karşılanabileceği belirtilmektedir.⁷¹ 1907 yılında Çanakkale Kız Rüşdiyesi Mektebi muallime-i evveli ve sânis maaşlarıyla, okulun yakacak (mahrukât) masrafları Maarif Nezareti Hisse-i İanesi hesabında yeterli ödenek olmadığından vakıf gelirlerinden (evkaf-ı münderise) karşılanacaktır.⁷²

⁶⁸ BOA., MF. MKT. 640-40.

⁶⁹ BOA., MF. MKT. 894-2.

⁷⁰ BOA., MF. MKT.979-33.

⁷¹ BOA., ŞD.ML. 224-14.

⁷² BOA., MF. MKT. 979-33. **Evkaf-ı Münderise**, fiili hizmeti kalmamış, amaçsız kalan vakıfların gelirlerinin evkaf bütçelerine irad kaydedilmeyerek, mahallince eğitimin geliştirilmesi yolunda sarf ve kullanılmasıdır.

Anadolu ve Rumeli rüşdiyelerine kitaplar ve risaleler, Maarif Kütüphanesi'nden gönderilirdi. 1872-1873 eğitim-öğretim yılı Kal'a-i Sultaniye Rüşdiye Mektebi öğrencileri için gerekli olan kitap, risale ve 40 adet jurnal belgeleri postaya teslim edilerek gönderilmiştir.⁷³ Biga'ya bağlı Ayvacık Rüşdiye mekteplerinin 1902 yılı yılsonu imtihanları bitirilerek ödül dağıtım töreninin yapılmıştır.⁷⁴

Çanakkale İnas Rüşdiyesi muallimelerinden Şazer Hanım, 1907 yılında Yanya vilayetinin Premedi Kazası İnas Mektebi muallimeliğine tayin edilmiştir ve mağdur olmaması için kendisine maaş alacaklarının en kısa sürede ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ 1910 yılında Kal'a-ı Sultaniye Kız (İnas) Rüşdiyesi öğretmenleriyle, ibtidâi öğretmenleri maaş ve masrafları; dört ev, iki mağaza, bir dükkân ve bir kahvehanenin kira gelirleriyle karşılanmaktaydı. Binaların onarıma ihtiyacı vardı ancak kiracılar, bu binaların tamiratına yanaşmıyordu. Bu yüzden eskisi gibi kira geliri elde edilemiyordu. Vilâyette evkâf-ı münderise geliri olmadığından Vilâyet Maârif Meclisi, bunların tamiri için 1900 yılı sonuna kadar olan maarif hissesindeki mevcut parayı kullanmak istemiştir. Fakat Şurâ-yı Devlet Maliye Dairesi, bahsedilen para hasılâtının bu gibi tamirat ve yapım işlerine harcanmasını uygun bulmamış ve onarım bedelinin 1907 yılının üç aylık geçici bütçesine eklenmiş özel fasıldan karşılanması gerektiğini bildirmiştir.⁷⁶

Kal'a-ı Sultaniye İnas Rüşdiyesi eğitim kadrosunun 1909 Mart'ından (mali yılbaşından) itibaren maaşları şöyledir: Muallime-i ulâ 400 guruş, muallime-i sâni 200 guruş, teftiş muallimi 100 guruş ve bevvab 70 guruş maaş almaktadır. Okulun aylık maaş gideri 770 guruş olup bu giderlerin hisse-i maarifden karşılanması gerekmektedir.⁷⁷ Demek ki II. Meşrutiyetin ilk yıllarında Osmanlı vilayetlerinde rüşdiyelerde görev alan muallim-i sani, muallim-i ulâ, bevvab maaşları bu şekildedir.

⁷³ BOA., MF. MKT. 2-144.

⁷⁴ BOA., MF. MKT. 654-60.

⁷⁵ BOA., MF. MKT. 993-72.

⁷⁶ BOA., ŞD. ML. 224-14.

⁷⁷ BOA., MF. MKT. 1112-54.

Osmanlı Devleti'nde kabiliyetli öğrenciler değişik mesleki eğitim kurumlarına devam edebiliyordu. 1876 yılında Çanakkale Rüşdiyesi'nden Mekteb-i Bahriye'ye öğrenci kabulü ile ilgili Bahriye Nezareti'nden mutasarrıflığa alt yazı gönderilmiştir.⁷⁸ 1887 yılında okul mevcudu 40 öğrenciden ibarettir.⁷⁹ Kal'a-ı Sultaniye İnâs Rüşdiye Mektebi ile Biga İdadisi'nde öğrenciler için 1907 yılsonu ödül töreni yapılmıştır.⁸⁰ 1913 yılında Emrullah Efendi tarafından hazırlanan "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı" (Geçici İlköğretim Kanunu) adlı yasa ile ilkokul eğitimi zorunlu kılınmış ve birkaç nüsha olarak Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıflığı'na da gönderilmiştir.⁸¹

4.1.2. Ayvacık Kazası

Ayvacık Zükûr Rüşdiye Mektebi 1872 yılında açılmıştır. (Alkan 2000: 81). Ayvacık Rüşdiye Mektebi 1892 yılında büyük olasılıkla zarar görmüş ve yeniden açılması için Maarif Nezareti'nden izin istenmiştir. Okulun inşa lüzumunun tespiti için Biga Mutasarrıflığı'nca tahkikat yapılması öngörülmüştür.⁸² 1895'te okulun yeniden açılması için 500 gurus ve ıslahı için de 6960 gurus gerekmektedir. Bu giderler, kaza inşaat tertibinden karşılanacaktır.⁸³ Çanakkale'de Şubat 1902'de meydana gelen depremde (zelzelede) Ayvacık Rüşdiye Mektebi harap olmuş ve öğrencilerin de bu binada eğitim görmeleri sağlıklarını tehlikeye düşüreceğinden uygun bir bina bulunarak öğrencilerin oraya alınması⁸⁴ yapılacak onarım masraflarının da kaza inşaat tertibinden karşılanması Biga Mutasarrıflığı'nca uygun görülmüştür.⁸⁵ Ayvacık Rüşdiyesi, Anadolu ve Rumeli'deki diğer rüşdiyelerle aynı başarı düzeyine sahip olmadığından ve tekrar açılmasına mevcut öğrencisi yeterli gelmediğinden kapatılıp ibtidaiye çevrilmiş, okulun ıslah edilmesi gereği doğmuştur.⁸⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bir kaza veya kasabada rüşdiye mektebi yapılması için 500 İslam hanesi olması gerekmektedir. Ayvacık'ta 165 İslam

⁷⁸ BOA., MF. MKT. 32-134.

⁷⁹ SDAO. 1305, s. 156.

⁸⁰ BOA., MF. MKT. 1013-36

⁸¹ BOA., MF. MKT. 1157-128.

⁸² BOA., MF. MKT. 144-95.

⁸³ BOA., İ.MF. No.157.

⁸⁴ BOA., MF. MKT. 603-2.

⁸⁵ BOA., MF. MKT. 628-27.

⁸⁶ BOA., MF. MKT. 170-41.

hanesi mevcut olup, inşa olunan mektepte Arapça, Farsça, Hesap ve Coğrafya dersleri okutulmaktadır. Ancak nizamnameye göre 1872 yılı itibariyle nüfusun yeterli olmaması nedeniyle rüşdiye mektebinin sıbyan mektebine dönüştürülmesi gerektiği Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁸⁷

Öğretmenlerin atama yerlerine gitmek istememeleri durumunda Maarif Nezareti'nde arkadaşlarıyla becayiş (değiş-tokuş) yapmalarına izin verilirdi. Ayvacık Rüşdiye Mektebi muallimi Ahmed Efendi ile İpsala Rüşdiye Mektebi muallimi Hüseyin Cemal Efendi karşılıklı becayiş yapmışlardır.⁸⁸ 1876 yılında Ayvacık Rüşdiye Mektebi'nden Bahriye Mektebi 'ne öğrenci kabul edilmiştir.⁸⁹ 1896 yılında okulda Coğrafya derslerinde kullanılmak üzere küre ile 4 adet "Osmanlı Memleketleri" haritasına ihtiyaç duyulmuştur.⁹⁰ Okulun 1902 yılı yılsonu imtihanları bitirilerek öğrencilere ödül dağıtım töreni yapılmıştır.⁹¹

4.1.3. Bozcaada Kazası

Bozcaada Rüşdiyesi'nin Temmuz 1881'de sıbyan mektebine çevrilmesi ve tahsisatının başka bir rüşdiyeye aktarılmasının söz konusu olması okulun öğrenci mevcudunun rüşdiye düzeyinde olmadığını gösterir.⁹² Okulun bedel keşfi olan 1102,5 guruşun sarfıyla tamiratına izin verilmesi, aksi halde ileride daha çok masraf mecburiyeti doğacağı gibi okula devam eden öğrencilerin sağlıklarının tehlikede olduğu,⁹³ okulun tamirinin 1903 yılında belediyenin yapacağı keşfe göre yapılması Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maarif Müdüriyeti tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.⁹⁴

1903 yılında okula Bigadiçli Mehmed Sadık Efendi 315 guruş maaşla muallim-i sâni olarak ve 80 guruş aylıkla bir bevvab atanmıştır. Okulun 600 guruş olan diğer masraflarının karşılanması Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Mutasarrıflığı'ndan

⁸⁷ BOA., MF. MKT. 1-57.

⁸⁸ BOA., MF. MKT. 96-96.

⁸⁹ BOA., MF. MKT. 32-134.

⁹⁰ BOA., MF. MKT. 337-27.

⁹¹ BOA., MF. MKT. 654-60.

⁹² BOA., MF. MKT. 67-115.

⁹³ BOA., MF. MKT. 692-48.

⁹⁴ BOA., MF. MKT. 698-47.

istenmektedir.⁹⁵ Ayvacık Rüşdiyesi'ne yanlışlıkla ataması yapılan İsmail Efendi, Bozcaada Rüşdiyesi'ne nakledilmiş⁹⁶ Ayvacık Rüşdiyesi muallimi Hüseyin Efendi'nin de yerinde kaldığı Biga Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.⁹⁷

1894 yılında Hüsn-ü Hat dersi muallimlerinin ataması yapılmadan önce Maarif Nezareti'nden kendisinden numune yazı göndermesi istenir ve yapılan değerlendirmede yeterliliği görülürse öğretmenliği onaylanırdı. Bozcaada Rüşdiyesi yazı muallimliğini isteyen muallim-i evvel İsmail Hakkı Efendi'nin sülüs ve rik'a örnekleri nezarete gönderilmiştir.⁹⁸

Öğretmen atamaları yapıldıktan sonra “seferiye” de denilen yolluklar muallimlere ödenirdi. 1898 yılında Pelagonya Rüşdiyesi'nden istenilen verim alınamamış ve ibtidaiye çevrilmiştir.⁹⁹ Dolayısıyla okul muallimlerinden Ahmed Hulusi Efendi'nin Bozcaada Rüşdiyesi muallimliğine ataması olmuş,¹⁰⁰ kendisine yol harcırahı verilmiştir.¹⁰¹ Okulun muallim-i evveli Ali Fehim Efendi'nin yerine Bozcaada İbtidaîsi muallim-i Evveli Hafız Seyyid Efendi'nin vekâleten¹⁰² ardından Hüseyin Hüsnü Efendi'nin asaleten tayini yapılmıştır.¹⁰³ 1902 yılında Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetine bağlı Sagiri Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğine atanmasından sonra yerine Kadınhanı Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Osman Şakir Efendi atanmıştır.¹⁰⁴

1903 yılında Bozcaada Rüşdiyesi Hüsn-ü Hat muallimi ile ibtidai mektebi mualliminin, Maarif komisyonu ile ihtilâfa düşmelerinden ve muallim arkadaşları Şakir Efendi'nin intiharına sebep oldukları bilindiğinden dolayı yerlerinde kalmalarının doğru olamayacağı Maarif Nezareti'nden okul müdürlüğüne bildirilerek adı geçen muallimlerin

⁹⁵ BOA., MF. MKT. 20-33.

⁹⁶ BOA., MF. MKT. 98-126.

⁹⁷ BOA., MF. MKT. 98-140.

⁹⁸ BOA., MF. MKT. 328-24.

⁹⁹ BOA., MF. MKT. 434-8.

¹⁰⁰ BOA., MF. MKT. 428-45.

¹⁰¹ BOA., MF. MKT. 472-60.

¹⁰² BOA., MF. MKT. 569-10.

¹⁰³ BOA., MF. MKT. 580-2.

¹⁰⁴ BOA., MF. MKT. 622-2.

tayin istemeleri gereği belirtilmiştir.¹⁰⁵ Şakir Efendi'nin ailesi tarafından emekli maaşı tahsisi talebi, Ankara ve Konya Maarif Müdürlüklerinden bazı hususlarda bilgi istendikten sonra kabul edileceği Tekaüd Sandığı (Emekli Sandığı'ndan) aileye bildirilmiştir.¹⁰⁶

Bozcaada Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine Darümuallimin mezunlarından Hafız Veliyyüddin Efendi'nin¹⁰⁷ ve Haraz Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Mehmed Fahreddin Efendi'nin tayinleri olmuştur.¹⁰⁸ Okulun bevvabının talep ettiği maaş zammının (terakki) 1899 yılı için mümkün olmadığı, yıllık 1000 gurus maaşla çalıştırılacağı nezaretten bildirilmiştir.¹⁰⁹

Mektep muallimlerinden İsmail Hakkı Efendi'nin oraya ta'yininden beri bir izin kaydına rastlanmadığından yalnız tatil dönemine yönelik olmak üzere 1903 yılında kendisine memleketine gitmesi için Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayet Maarif Müdürlüğü tarafından izin verilmiştir.¹¹⁰ Bozcaada Rüşdiyesi muallim-i evveli Mehmed Fahreddin Efendi'ye yalnız tatil dönemine yönelik olmak, maaşının yarısını almak ve 1904- 1905 eğitim-öğretim yılı başında görev başında olması şartlarıyla İstanbul'a gitmesi için izin verilmiştir.¹¹¹

Ders programlarında herhangi bir değişikliğin maarif meclisi tarafından onaylanması şarttır. Bozcaada Rüşdiyesi muallimi, 1903 yılında okulda tek başına olmasını fırsat bilerek ders programı üzerinde değişiklikler yapmış ve bu durum Maarif Nezareti'nce haber alınarak kendisi nezaret tarafından uyarılmıştır.¹¹² 30 Ağustos 1898 tarihi itibarıyla Bozcaada Rüşdiyesi'nde müdür bulunmadığından okulun vekâleten idaresinin muallim-i evvel vasıtasıyla yapılması nezaretten okula bildirilmiştir.¹¹³ Devlet hizmetindeki memurların; memuriyet anlarındaki hal ve gidişatları, ahlâki davranışları her yıl Sicil-i Ahvâl Defteri'ne kaydolunurdu. Bu defterlerde yüz kızartıcı suçların görülmesi halinde

¹⁰⁵ BOA., MF. MKT. 698-21.

¹⁰⁶ BOA., MF. MKT. 779-63.

¹⁰⁷ BOA., MF. MKT. 747-10.

¹⁰⁸ BOA., MF. MKT. 749-1.

¹⁰⁹ BOA., MF. MKT. 449-55.

¹¹⁰ BOA., MF. MKT. 276-20.

¹¹¹ BOA., MF. MKT. 790-10.

¹¹² BOA., MF. VRK. 21-37.

¹¹³ BOA., MF. MKT. 413-12.

memurların memuriyetten azilleri söz konusu olurdu. Bozcaada Rüşdiyesi muallim-i evveli Osman Şakir Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Mehmed Efendi, İbtidai muallimi Hafız Seyid ve Bevvab Feyzi Ağa'nın görevinden azilleri yapılmıştır.¹¹⁴

4.1.4. Biga Kazası

Biga Erkek Rüşdiyesi 1869 yılında¹¹⁵ Kız Rüşdiyesi ise 1897 yılında açılmıştır.¹¹⁶ 1872 yılında Biga Rüşdiyesi'ndeki imtihanların ne şekilde yapılacağı ilan edilmiş, imtihan cetvellerinin yanlış olan kısımlarının düzeltilmesi ile az olan öğrenci sayısının mahalli hükümet aracılığıyla artırılması yönünde teşvik çalışmaları yapılması istenmiştir.¹¹⁷

1875 yılında Biga Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Mustafa Efendi Biga'daki görevinden istifa ederek¹¹⁸ Tire Rüşdiyesi'ne atanmıştır.¹¹⁹ Biga Rüşdiyesi Rik'a muallimi Hüseyin Efendi'nin ölümü üzerine yerine memuriyeti onaylanmış olan İsmail Efendi'nin Şubat 1876'dan itibaren ataması olmuştur.¹²⁰ 1876 yılı itibariyle Hüsn-ü Hat muallim-i sâniligine atanan Kayserili Ahmed Behçet Efendi'nin yazısı öğretmenlik yapmak için yeterli bulunmadığından yerine¹²¹ Rik'a Muallimi Hüseyin Efendi'nin tayini ve vefat etmesi üzerine İsmail Efendi'nin ataması yapılmıştır.¹²² Biga Rüşdiyesi'nin 1872 yılında öğrencisinin fazlalığı sebebiyle muallim-i evvel ile idaresi zorlaştığından ikinci bir öğretmen ihtiyacı doğmuştur. Okulun muallim-i saniligine Ahmed Behçet Efendi¹²³ Sülüs Muallimliği'ne Behçet Efendi'nin ataması yapılmıştır.¹²⁴

Biga Mutasarrıflığı'na bağlı Biga, Ayvacık, Ezine Rüşdiyelerinden Mekteb-i Bahriye'ye öğrenci kabulü ile ilgili Bahriye Nezareti'nden mutasarrıflığa 1876 yılında alt

¹¹⁴ BOA., MF. MKT. 776-21.

¹¹⁵ SVCBS. 1293, s. 128.

¹¹⁶ SNMU. 1319, s. 981.

¹¹⁷ BOA., MF. MKT. 5-4.

¹¹⁸ BOA., MF. MKT. 30-121.

¹¹⁹ BOA., MF. MKT. 31-190.

¹²⁰ BOA., MF. MKT. 38-92.

¹²¹ BOA., MF. MKT. 37-98.

¹²² BOA., MF. MKT. 38-80; BOA., MF. MKT. 38-92.

¹²³ BOA., MF. MKT. 42-48.

¹²⁴ BOA., MF. MKT. 54-126.

yazı gönderilmiştir.¹²⁵ 1881 yılında Biga Rüşdiyesi eski Rik'a muallimi Ali Rıza Efendi'nin önceki senelerden alacağı olan maaşlarının ödenmesi lüzumu Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹²⁶ Muallim maaşları hesap cetvelleri, mal sandığına havalename ile gönderildikten sonra, maaşların muallimlere nasıl ödeneceği okul müdürlüklerine yazı ile bildirilirdi. Biga Rüşdiyesi muallim-i evvelinin 1881 senesi maaş havalenamesi ve maaşının nasıl ödeneceği okul idaresine belirtilmiştir.¹²⁷

Lağv edilmiş olan okulların yeniden açılması için okul öğrenci mevcudunun 50 kişi olması gerekmektedir. Öğrenci sayısının azlığı durumunda rüşdiye mektepleri ibtidai mekteplerine dönüştürülmektedir. Biga Sancağı'na bağlı Ayvacık Rüşdiyesi Mektebi önceden kapanmış olup tekrar açılışı bir hayli zamandır gerçekleşmemiştir. Okul, 1893 yılı itibariyle 38 öğrenciden ibaret olup yeniden açılması için yeterli öğrenci sayısına sahip değildir. Okulun ibtidaiye çevrilmesi uygun görülse de ibtidai mektebinin ıslahı hususundaki son karar, Biga İdadi Müdürlüğü'ne bırakılmıştır. Bu da gösteriyor ki; o yıllarda Ayvacık Rüşdiyesi, Biga İdadi Müdürlüğü'ne bağlıdır.¹²⁸ Biga'ya bağlı Ayvacık Rüşdiye Mektebi'nin yılsonu imtihanları bitirilerek ödül dağıtım töreni yapılmıştır.¹²⁹

Biga Rüşdiyesi muallimlerinden müteveffâ Abdullah Efendi'nin 27 Kasım 1875 - 27 Mart 1891 tarihleri arasında 15 sene hizmeti olduğu tespit edilmiştir. 1893 yılından itibaren annesi Şerife Hanım'a 30 guruş, karısı Hediye Hanım'a 30 guruş, çocukları Hidayet ve Abdullah Efendiler'e (20 yaşını doldurana kadar 30'ar guruş) olmak üzere toplam 120 guruş maaş ödenecektir.¹³⁰ Biga Rüşdiyesi Muallimi Mehmed Fehmi Efendi'nin, Gelibolu İdadisi Arabî ve Farisi muallimliğine tayininde bir sakınca olmadığından görev yerine gönderilmesi istenmiş,¹³¹ okulun Sülüs ve Rik'a Muallimliklerine Ali Rıza ve Abdülhalim Efendilerin tayini yapılmıştır.¹³² Biga Rüşdiyesi

¹²⁵ BOA., MF. MKT. 32-134.

¹²⁶ BOA., MF. MKT. 68-19.

¹²⁷ BOA., MF. MKT. 70-113.

¹²⁸ BOA., MF. MKT. 170-41.

¹²⁹ BOA., MF. MKT. 654-60.

¹³⁰ BOA., ŞD. 922-57.

¹³¹ BOA., MF. MKT. 133-37.

¹³² BOA., MF. MKT. 155-35.

için 30 adet şahadetnâmenin(diplomanın) nezaretten istenmesi 1895-1896¹³³ ve 1898-1899 eğitim-öğretim yıllarında rüşdiyeden 30 öğrencinin, mezun olacağını göstermektedir.¹³⁴

Öğretmenlerin emekli olması için ne kadar süre görev yaptığına dair hizmet cetveli tutulmaktadır. 1893 yılında Biga Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Abdullah Efendi'nin hizmet müddeti cetvelinin tanzim edilmesi istenmiştir.¹³⁵ Osmanlı Devleti'nde ibtidai, rüşdiye ve idadi okullarına matbu aylık devam cetvelleri her yıl Kasım ayında gönderilirdi. Bu cetvellere öğrencilerin devam-devamsızlık durumları ve aldıkları mükâfatlar okul idaresi tarafından işlenirdi. Biga İdadisi'ne bağlı tüm rüşdiye mekteplerine, 1896 yılı devam cetvellerinin gerekli sayıda gönderilip okullara dağıtıldığı okul müdürü tarafından nezarete bildirilmiştir.¹³⁶ Rüşdiye için 30 kıt'a şahadetnamenin istenmesi 1896 senesinde mezun öğrenci sayısının 30 olduğunu gösterir.¹³⁷

1899 yılında Biga Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Mehmed İzzet Efendi ile Göynük Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Receb Hamdi Efendi'nin becayişleri yapılmıştır.¹³⁸ 1903 yılında okul lağv olduğundan, idadi mektebine ek olarak 5.sınıfı teşkil olunmuş, Türkçe dersine Hüseyin Efendi girmeye başlamıştır. Bu yeni düzenleme ile idadide Coğrafya ve Hüsn-ü Hat muallimliğine Recep Efendi, İnşa ve Kitabet, Arabi ve Farsî dersi muallimliklerine 250 guruş maaşla Mustafa Efendi (50 guruş zamlanmış hali), 620 guruş maaşla Trambolis Efendi Fransızca muallimliğine, Türkçe dersine Hüseyin Efendi, Resim muallimliğine Tahsin Efendi atanmıştır. Osmanlı Devleti'nde yüksek veya düşük dereceli devlet memurlarının maaşlarından "ma'zuliyet aidatı" denilen görevden azl edilme vergisi kesintisi yapılırdı. Memurlar belirlenen zamanlarda görev yapar, müddet bitince azlolunmuş sayılırlardı. Mustafa Efendi ile Trambolis, Hüseyin ve Tahsin Efendiler'in ilk maaşlarının yarısı ile ma'zuliyet aidatı ve Mustafa Efendi'den yangın yardımı olarak maaşından % 5 kesinti yapılacak ve bir mubassırın istihdamı yeterliyken iki mubassırın isminin kayıtlarda geçmesini sebebi ve maaş verilmiş ise geri alınması sağlanacaktır.¹³⁹

¹³³ BOA., MF. MKT. 324-62.

¹³⁴ BOA., MF. MKT. 358-14.

¹³⁵ BOA., MF. MKT. 160-46.

¹³⁶ BOA., MF. MKT. 346-6.

¹³⁷ BOA., MF. MKT. 324-62.

¹³⁸ BOA., MF. MKT. 460-13.

¹³⁹ BOA., MF. MKT. 158-105. **ma'zuliyet aidatı**, Azledilme hâli. Açıkta kalma.

Biga Rüşdiye Mektebi ibtidai 3.sınıf öğrencilerinden idadi 1.sınıfa nakil olunan Şemsi Bey, öğretmeni Mustafa Efendi tarafından darb edilmiştir. Şemsi Bey'in şikâyeti üzerine öğretmen hakkında tahkikat yapılması gereği 1901 yılında Maarif Nezareti tarafından okul müdüriyetine yazı ile bildirilmiştir.¹⁴⁰ 1902 yılında Biga İnas Mektebi Muallimeliği'ne İffet Hanım'ın,¹⁴¹ Biga Rüşdiyesi Rik'a Muallimliği'ne Şükrü Efendi'nin ataması yapılmıştır.¹⁴² Okullardaki Hüsn-ü Hat dersine branş öğretmeni olmadığı takdirde mahalli tahrirat katibi girebiliyordu. 1902 yılında Biga Rüşdiyesi'nin boş olan Hüsn-ü Hat muallimliğine kaza tahrirat kâtibi Sırrı Efendi'nin tayini yapılmış,¹⁴³ Hat muallimliğine talip olan muallim-i evvel Mustafa Efendi'nin hat örneklerini nezarete göndermesi istenmiştir.¹⁴⁴ Muallim-i Evvel Receb Hamdi Efendi ile İpsala Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Mustafa Rakım Efendi'nin becayişleri yapılarak atamaları olmuştur.¹⁴⁵

Bazı kazalarda dükkân, kahvehane vb. yerlerin kirası eğitim masraflarına ayrılırdı. 1902 yılında Biga'da yanan maarife ait dükkânların yeniden inşası için yapılacak masrafların hepsi ödenememiştir. İnşa borcunun, istifa eden kız rüşdiyesi muallimesinin birikmiş maaşından ödenmesi hususundaki istek, Maarif Nezareti tarafından uygun bulunmamıştır. Ancak gelir getiren binalar hissesi bakiyesinden ödenmesi düşüncesi Biga Mutasarrıflığı'nca bakanlığa bildirilmiştir.¹⁴⁶

1904 yılında okuldaki Hüsn-ü Hat muallimi Mustafa Efendi, hem öğretmenliği terk etmiş hem de asıl memuriyeti olan tahrirat kâtipliğinden de ayrılarak memleketine dönmüştür. Bu ders, muallim Şükrü Efendi'ye yeniden verilmiştir.¹⁴⁷ Biga Tahrirat Kâtibi ve Rüşdiye hat muallimi Şükrü Efendi'nin okuldan ayrılma söylentileri olmuştur. Eğer haber doğru ise¹⁴⁸ mektebin muallim-i sanisi Ahmed Efendi'nin derse girme talebi

¹⁴⁰ BOA., MF. MKT. 582-10.

¹⁴¹ BOA., MF. MKT. 601-26.

¹⁴² BOA., MF. MKT. 592-48.

¹⁴³ BOA., MF. MKT. 613-36.

¹⁴⁴ BOA., MF. MKT. 771-67.

¹⁴⁵ BOA., MF. MKT. 646-13.

¹⁴⁶ BOA., MF. MKT. 638-20.

¹⁴⁷ BOA., MF. MKT. 773-50.

¹⁴⁸ BOA., MF. MKT. 773-50.

araştırılacaktır. Müfredat programını düzenleme esnasında Hüsn-ü Hat dersinin programdan çıkarıldığı anlaşılmış ve böylece muallim tayinine gerek kalmamıştır.¹⁴⁹

Biga İnâs Rüşdiyesi'nin 1904 ve 1905 yılında çıkan yangınlarda yanmasından dolayı muallimleri başka yerlere tayin edilmiştir. Muallime İsmet Hanım'ın birikmiş maaşının,¹⁵⁰ başka bir yerde öğretmenliğe başlattırılan bevvabiyesi olup yangın sebebiyle mektepten ayrılan Şerife Hanım'ın maaşının ödenmesi gerekmektedir.¹⁵¹ Biga merkezinde 1904 yılında meydana gelen yangında Biga Rüşdiyesi, hasar görmüş ve yeniden inşası için¹⁵² sarfına izin verilen paranın 1905 yılı maarif bütçesi taşra kısmı inşaat tertibinden karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁵³ Biga Sancağı'na bağlı Bayramiç kasabasında 1906 yılında rüşdiye mektebi olmadığından bir rüşdiye mektebinin bir an önce açılması gerekmektedir. Bu okulun açılması için nizamname gereği çevre kasaba ve köylerdeki ibtidai mekteplerinin ve öğrenci sayısının bilinmesi gereklidir.¹⁵⁴ Biga'da Nisan 1906'da meydana gelen yangın sırasında Biga İnâs Rüşdiye Mektebi yine yanmıştır.¹⁵⁵ Biga sancağında 1907 yılında sancaktaki okullar, rüşdiye derecesindeki öğrencilerinin eğitim ihtiyacını karşılamaktadır. Bu yüzden ayrı bir rüşdiye mektebi yapılmasına gerek yoktur.¹⁵⁶

Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre; vilayet dâhilinde çıkan yangınlarda hasar gören mektep binalarının tüm inşaat masrafları, Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır.(Bilim 2002:253) Biga kazası merkezinde 1908 yılında meydana gelen yangında rüşdiye mektebi binası da yanmıştır. Okulun tekrar ve ihaleten inşası için gerekli olan 64.000 guruşun 1908 yılı maarif bütçesinin taşra inşaat tertibinden karşılanması uygun görülmüştür.¹⁵⁷ 1909 yılında Biga Kız Rüşdiyesi muallime-i ulâsı Seher Hanım'ın Kıbrıs İnâs Rüşdiyesi muallime-i ulâlığı ve nakış muallimeliğine atanması üzerine¹⁵⁸ yerine Trablusşam İnâs Rüşdiyesi Muallime-i ulâsı Emine Bedriye Hanım'ın tayini yapılmıştır.¹⁵⁹

¹⁴⁹ BOA., MF. MKT. 777-16.

¹⁵⁰ BOA., MF. MKT. 814-23

¹⁵¹ BOA., MF. MKT. 925-49

¹⁵² BOA., MF. MKT. 1063-40

¹⁵³ BOA., MF. MKT. 901-42

¹⁵⁴ BOA., MF. MKT.981-39

¹⁵⁵ BOA., MF. MKT. 925-49

¹⁵⁶ BOA., MF. MKT. 994-70

¹⁵⁷ BOA., ŞD. 223-22.

¹⁵⁸ BOA., MF. MKT. 1119-28

¹⁵⁹ BOA., MF. MKT. 1123-23; BOA., MF. MKT. 1130-2.

Mektebin muavinesi Rasime Hamım'ın Çanakkale İnas Rüşdiye Mektebi muavineliğine tayini yapılmıştır.¹⁶⁰

4.1.5. Gelibolu Kazası

Gelibolu Rüşdiye Mektebi'nin kuruluş yılı ile ilgili salname ve arşiv belgelerinde farklı bilgiler görülmektedir. Nitekim arşiv kayıtlarında okul 1872 yılında mevcut görülürken salnamelerde 1884 yılında eğitim-öğretim faaliyetlerine hazır görünmektedir. Görev mahallinde memuriyet süresi bir sene olan öğretmenler tatil iznine çıkabilmektedir. 1872 yılında Gelibolu Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Hüseyin Efendi'nin, okuldaki sınavlardan sonra tatil süresince İstanbul'a izinli gitmesi isteği göreve başlayalı bir yılı geçmediği için Maarif Nezareti tarafından kabul edilmemiştir.¹⁶¹ Gelibolu kazasında rüşdiye mektebi 1884-1885 eğitim öğretim yılında, 50.000 gurus masrafla, kız rüşdiye mektebi 1882-1883 eğitim öğretim yılında 20.000 gurus masraf yapılarak açılmıştır.¹⁶²

Rüşdiye ve idadi mekteplerinde haftada bir defa hatm-i şerif okunurdu. Biga Sancağı dâhilinde bulunan idadi ve rüşdiye mektepleri için 4 nüsha Mushaf-ı Şerif istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'lerden bir nüshası okulda demirbaş olarak korunarak her hafta birer hatim-i şerif tilâveti yapılmaktadır.¹⁶³ Gelibolu Rüşdiyesi binasının bütün masraf ve öğretmen maaşları, Cemaat-i İslâmiye sandığından karşılanmaktadır. Rüşdiye binâsına askeriye tarafından el konulması girişimi, mutasarrıflığın şiddetli tepkisine neden olmuş ve durdurulması için nezaretten yardım istenmiştir.¹⁶⁴ Gelibolu ve Biga Rüşdiyesi öğrencilerine yapılan imtihanlar sonrasında, vali ve mutasarrıflar huzurunda hediyeler ve ziyafetler verilmiştir.¹⁶⁵

Gelibolu Mutasarrıflığı'ndan kaleme alınan bir tahriratta, 1886 yılında rüşdiyede görev yapan iki öğretmenin Arapça ve Farsça'dan başka bir şey bilmemektedir. 1869

¹⁶⁰ BOA., MF. MKT. 1229-76.

¹⁶¹ BOA., MF. MKT. 1-156.

¹⁶² SNMU. 1316, s. 798-802; SNMU. 1317, s. 891-896; SNMU. 1318, s.990-996; SNMU. 1319, s. 325-331; SNMU. 1321, s. 298-302.

¹⁶³ BOA., MF. MKT. 177-53.

¹⁶⁴ BOA., MF. MKB. 24-100

¹⁶⁵ BOA., MF. MKB. 24-100

yılından sonra bu iki öğretmen, gerek Osmanlı eğitiminde başlayan usûl-i cedîde öğretimi, gerek okulun idaresi ve gerekse öğrencilerin eğitimi için yeterli donanıma sahip olmadıkları beyan edilmiş, okulun askeri rüşdiye ile birleştirilmesi ve buradaki nitelikli öğretmenlerden yararlanılması önerilmiştir.¹⁶⁶ Gelibolu'da yeniden açılması çok istenen rüşdiye inâs mektebi için bir muallime aranılmış ise de bulunamamıştır. Bu yüzden okula 1892 yılı itibariyle Darümuallimât mezunlarından bir öğretmenin atanması ihtiyacı doğmuştur.¹⁶⁷

Gelibolu Rüşdiyesi muallim-i sânisî Mehmed Efendi, Temmuz 1872- Şubat 1880 tarihleri arasında 315 guruş maaş alırken, Mart 1880- Mart 1885 tarihleri arasında 252 guruş maaş almıştır. 13 senelik görev süresince aldığı maaştan Emekli Sandığı'ndan mahdumu Ömer Efendi'ye 1887 yılından itibaren 30 guruş, kerimesi Fevziye Hanım'a 30 guruş ve zevcesi Ayşe Hanım'a 30 guruş olmak üzere toplam 90 guruş ödenecektir.¹⁶⁸ Darümuallimat şhadetnâmelilerinden Bedriye Hanım,¹⁶⁹ maaşı Gelibolu Cemaat-i İslâmiyesi sandığı'ndan karşılanmak şartıyla 1893 yılında yeniden açılışı yapılan İnâs Rüşdiye Mektebi Türkçe muallimliğine aylık 600 guruş maaşla atanmıştır.¹⁷⁰

1896 yılında Gelibolu İnâs Rüşdiyesi birinci muallimesi Bedriye Hanım boş olan Yanya İnâs Rüşdiyesi muallime-i evvelliğinden azl edilen Ayşe Şerife Hanım'ın yerine talip olup 750 guruş maaşla ataması yapılmıştır. Ancak uzun müddetten beri mektebin öğretmensiz kalmasından dolayı öğretim sekteye uğramış ve bir öğretmen ihtiyacı doğmuştur.¹⁷¹ Ayrıca muallime muavinelğinde görevli Hatice Hanım'ın 150 guruş olan maaşı 50 guruş zamlı 200 guruşa yükseltilmiştir.¹⁷²

Maarif Nezareti'nin öğretmenlere maaşlarını ödeyememesi durumunda öğretmen atamalarının yapılamadığı okullar geçici süreyle kapatılmıştır. Gelibolu'da kurulan kız rüşdiye mektebinin muallime maaşlarının tedarik edilememesi yüzünden okulda 1897-

¹⁶⁶ BOA., MF. MKB. 28-89.

¹⁶⁷ BOA., MF. MKT. 178-151.

¹⁶⁸ BOA., ŞD. 876-16.

¹⁶⁹ BOA., MF. MKT. 184-115. *şhadetnâme*, diploma anlamına gelir.

¹⁷⁰ BOA., MF. MKT. 187-90.

¹⁷¹ BOA., MF. MKT. 326-7.

¹⁷² BOA., MF. MKT. 302-24.

1898 yılında öğretim faaliyetleri sürdürülemedi. Okulda görev yapacak donanıma sahip bir öğretmenin Darü'l-muallimattan seçilerek, kendisine aylık 500 guruş maaş bağlanması gerekmektedir.¹⁷³ Gelibolu İnas Rüşdiye Mektebi muallime-i evvelliğine Çanakkale İnas Rüşdiye Mektebi Muallime-i Evveli Hatice İhsan Hanım'ın vekâleten nakledilmiş, mektebin açılış merasimi Temmuz 1906 tarihinde yapılmıştır.¹⁷⁴

4.1.6. Ezine Kazası

Ezine Rüşdiyesi'nin kuruluş yılı ve öğrenci isimleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak arşiv belgelerinde muallim atamalarından 1872 yılında Ezine'de bir rüşdiyenin bulunduğu görülmektedir. Ezine Rüşdiyesi muallim-i sânisî Abdurrahman Efendi'nin istifası üzerine yerine Mülkiye Mektebi mezunu olan Nimetullah Efendi tayin edilmiştir.¹⁷⁵ 1872 yılı itibariyle rüşdiye muallimlerinin malulen emekli olmaları halinde kendilerine 100 guruş maaş bağlanmaktadır. Nitekim Ezine Rüşdiyesi eski muallimlerinden Selim Efendi'nin fitik hastalığına yakalanmasından dolayı aylık 100 guruş maaşla emekli edilmesi gerekmektedir.¹⁷⁶ Okulun muallimi müteveffâ Hüseyin Ağâh Efendi'nin 14 Eylül 1876'dan 21 Mart 1886'ya kadar 11 senelik hizmeti olduğu tespit edilmiştir. 1887 yılından itibaren zevcesi Hanife Hanım'a 30 guruş ve mahdumu Serya Efendi'ye 20 yaşını doldurana kadar 30 guruş olmak üzere toplam 90 guruş maaş verilecektir.¹⁷⁷

Ezine Rüşdiye Mektebi'ne muallim-i sâni ta'yini ihtiyacı, okulun 1888 yılı itibariyle öğrenci sayısının arttığını gösterirken,¹⁷⁸ 21 gün sonra gönderilen diğer belgede Ezine Rüşdiye Mektebi sınav belgelerinden okulun 32 öğrenciden ibaret olduğu, muallim-i sâni ta'yinine gerek olmadığı, o sırada yeniden maaş tahsisi mümkün olmayacağından ileride icabına bakılacağı belirtilmiştir.¹⁷⁹ Dışarıdan sınavla alınarak yeterlilikleri ölçülen 5 öğrenci ile okul mevcudu 37 nefere ulaşmış, birkaç ay sonra yapılacak sınavda, 50 kişiye

¹⁷³ BOA., MF. MKT. 376-46.

¹⁷⁴ BOA., MF. MKT. 948-68.

¹⁷⁵ BOA., MF. MKT. 1-138.

¹⁷⁶ BOA., ŞD. 205-46; BOA., İ.ŞD. 25-1114.

¹⁷⁷ BOA., ŞD. 880-22.

¹⁷⁸ BOA., MF. MKT. 103-41.

¹⁷⁹ BOA., MF. MKT. 103-56.

ulaşacağından bir muallim-i sâninin lüzumu doğacaktır.¹⁸⁰ Öğrenci mevcudiyetinin azlığı veya öğretmen olmaması durumunda okullar tatil edilebilmektedir. Ezine Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Hafız Hasan Efendi Trabzon Vilayeti dâhilinde yeniden açılan Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğine 400 guruş maaşla atamasından sonra öğretmen boşluğu doldurulamamış olduğundan öğrenciler okula devam etmemektedir. Birkaç öğrenci ile eğitim yapılamayacağından 1896 yılında okul tatil edilmiştir.¹⁸¹

Okullarda ders araç-gereçlerinin eksikliklerinin tespiti ve Maarif Nezareti'nden istenmesi okulun açılışını takip eden 1 ay içerisinde yapılmaktadır. Coğrafya derslerini daha etkin ve güzel işlemek için Avrupa, Asya, Afrika kıtalarından okulda mevcutları olmadığından birer adet harita idadi müdüriyeti tarafından nezaretten istenmiştir.¹⁸² Ancak bu haritalar yeterli olmamış 1 adet harita daha istenmiştir.¹⁸³ 1902 yılında rüşdiye binasının ustalarından Kalfa Kosti ve arkadaşı Nikola Kostantin'e alacakları olan 2843 guruş ödenmemiştir. Çünkü binanın imarı için ayrılan iane akçesine suistimal karıştırılmış ve adı geçen kişiler de Maarif Nezareti'ne mağduriyetlerini giderilmesi için arzuhal göndermiştir.¹⁸⁴

Ezine Rüşdiye Mektebi'nin 1912 yılsonu sınavlarında öğrencilerin program kapsamındaki derslerden habersiz oldukları ve öğretmenin değiştirilmesi gereği Mehmed imzasıyla Biga Sancağı İdadi Mektebi Müdüriyetine gönderilen telgrafta belirtilmiştir ve nezaret tarafından öğretmenin değişikliği hususunda karar alınmıştır.¹⁸⁵

4.1.7. Lâpseki Kazası

Lâpseki Rüşdiyesi, 1872 yılında açılmıştır.(Alkan 2000: 81) Lâpseki Erkek Rüşdiyesi ile ilgili ilk bilgilere 1291 yılı devlet salnamelerinden ulaşılmaktadır.¹⁸⁶ Lâpseki Rüşdiyesi muallimi Mustafa Rasim Efendi; 1888 yılında Gelibolu İdadisi Arabî, Farişî ve

¹⁸⁰ BOA., MF. MKT. 106-14.

¹⁸¹ BOA., MF. MKT. 321-20.

¹⁸² BOA., MF. MKT. 478-29.

¹⁸³ BOA., MF. MKT. 494-31.

¹⁸⁴ BOA., DH. MKT. 480-7.

¹⁸⁵ BOA., MF. MKT. 1017-38.

¹⁸⁶ SDAO. 1291, Defa, 29, s. 213.

Lisan-ı Osmanî muallimliğine tayin edilmiş,¹⁸⁷ Emekli Sandığı kesintisinin(%5) yapılması için¹⁸⁸ yanlış yazılan isminin düzeltilmesi okul müdüründen istenmiştir.¹⁸⁹

Okul binalarının yeniden açılışı için gerekli tamirat masrafları Maarif Nezareti'nin okullar için ayırdığı eğitim tamirat tahsisatından karşılanırdı. Bu tahsisat bedelinin bitmesi durumunda onarım bedelleri ahali ianesi yardımıyla karşılanırdı. Lâpseki kazası merkezinde inşası gerekli olan ve keşif defteri ile resmi gönderilen Lâpseki Rüşdiyesi'nin inşası için gerekli para tahminen 25.000 guruş civarında olup 1901 yılı inşaat ve tamirat gelirleri tamamen harcanmış olduğundan onarım için tahsisat ayrılamayacağı, mahallince ahali ianesiyle karşılık bulunarak yapılmasının lazım geleceği Biga Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.¹⁹⁰

4.2. İdadiler

Hazırlamak, geliştirmek manasına gelen Arapça “idad” kökünden türetilen “idadi” sözcüğü hazırlama yeri demektir. İbtidaîlerden sonra tâli (2.basamak) eğitimin ilk aşaması olan idadiler İstanbul'da ilk defa 1873 yılında taşrada ise 1875 yılında açılmıştır. İdadilere yaş aralığı 10- 15 olan ibtidai mezunları ile yaş aralığı 13-18 olan rüşdiye mezunları devam etmiştir. Dini açıdan karma olarak kurulan bu okullar, bin haneyi aşan yerlerde üç yıl eğitim vermek üzere açılmıştır. Tanzimat döneminin etkin düşüncesi olan Osmanlılık ideolojisi ile bütün uyruklar Osmanlı çatısı altında birleştirilerek tebaanın kaynaşması sağlanmak istenmiştir. Bu okullara kız öğrenciler alınmamıştır. Sivil idadiler ilk defa 1869 Maarif Nizamnamesinde gündeme getirilmiştir. Maarif Nizamnamesinde açılmasına öncelik tanınan sivil idadilerin ders programına Arapça, Farsça ve Jimnastik dersleri de eklenmiştir.(Kodaman 1991:72).

İdadiler; mali kaynak yetersizliği, öğretmen eksikliği ve benzeri nedenlerle Tanzimat döneminde istenilen düzeyde geliştirilememiştir. 1860'tan sonra lise düzeyinde eğitim veren tek lise Galatasaray Sultanisi'ydi. Bu lise, Osmanlılık fikri ile hem Müslim hem de

¹⁸⁷ BOA., MF..MKT. 100-30.

¹⁸⁸ BOA., MF. MKT. 100-51.

¹⁸⁹ BOA., MF. MKT. 100-72.

¹⁹⁰ BOA., MF. MKT. 584-41.

gayrimüslim tebaayı Osmanlı Devleti'ne bağlı hale getirme çabasının da bir ürünüdür.(Kodaman 1991:135). İlk sivil idadi 1873'te İstanbul'da açılmış, onu 1875'te Teselya Yenişehir'de kurulan idadi izlemiştir. Burada idadi açılmasının nedeni, çocukları devlete bağlı iyi vatandaşlar olarak yetiştirmek olabilir.(Bilim 2002:256).

1874 yılında idadilerin öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Darülmuallimin-i İdadi ve İstanbul Darül-Muallimini kurulmuştur Sivil idadiler, 1. Meşrutiyet döneminde gelişip yaygınlaştırılmıştır. Askerî ve mesleki-teknik eğitim ihtiyaçlarına öncelik tanınması sivil idadilerin rüşdiye mekteplerine göre daha yavaş gelişmesine neden olmuştur. İdadilerin imparatorluğun bütün bölgelerine yaygınlaştırılması ancak 1884'de konan özel eğitim vergisinden sonra gerçekleşmiştir.(Kodaman 1991: 132). Bütün vilayet merkezlerinde Rüşdiye ile birlikte yedi, sancak merkezlerinde ise rüşdiye ile birlikte beş senelik idadiler ancak 1882- 1890 yıllarında açılabilmiştir.(Unat 1964:45).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde idadiler, rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve Gayri müslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları okullardır. Bu okullar, her 1000 haneli kasabada bir tane olmak üzere açılacaktır. Okulların bütün masrafları için yıllık tahsisat bedeli personel giderleriyle birlikte 80.000 guruş olup öğretmenleri de Maarif Nezareti tarafından tayin olunacaktır. İdadilerin yapım masrafları öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır. Her idadinin yardımcılılarıyla birlikte altışar öğretmeni olacak, bunlar İstanbul'daki Darülmuallimin-i Aliye mezunları arasından seçilip tayin edilecektir. Her idadinin İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: Türkçe Kitabet ve İnşâ (Türkçe Kompozisyon), Fransızca, Kavânin-i Osmaniye (Osmanlı Kanunları), Mantık, İlm-i Servet-i Milel (İktisat), Coğrafya, Tarih-i Umûmî (Genel Tarih), İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilimi), Cebir (Matematik), Hesap (Aritmetik) ve Defter Tutma, Hendese (Geometri) ve İlm-i Mesâha (Alan Ölçümü), Hikmet-i Tabiye (Fizik), Kimya ve Resim.¹⁹¹ II.Abdülhamid döneminde idadiler, ortak Osmanlı kimliği oluşturmanın aracı olarak görülmüştür.Yeni açılan okullarda öğrencinin hayatında dinin önemli bir yer tutması istenmiştir. Bunlara rağmen yeni okullardaki günlük yaşam alışkanlıklarına bakılacak olursa, "batının disiplin anlayışının çaresiz olarak benimsendiği ortaya çıkmaktadır.(Fortna 2005:182).

¹⁹¹ B.O.A, Y.E.E.,, 112-6.

Mutlakiyet devrinde İstanbul'da 13 Mart 1880 tarihinde bir kız idadi okulu açılmıştır. Okulda Avrupa okul nizamlarına uygun olarak Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce derslerinin yanı sıra musiki, el ve ev işleri gösteriliyordu.(Özalp; Ataüinal 1977:25). 1895- 1896'da toplam 55 idadide 5419 öğrenci mevcutken 20. yüzyılın başında ise idadi sayısı 69'a, öğrenci sayısı yükselmiştir. 1903'de rüşdiyeler kaldırılarak idadiler altı yıla çıkarılmış ve farklı eğitim programlarına göre yeniden teşkilatlandırılmıştır.(İhsanoğlu 1999:319-321). İdadiler, rüşdiyelere nazaran çok daha modern ve laik bir yapıya sahiptir. Bu nedenden dolayı; 1910-1911'de idadi muallimlerinin %3 'ü yabancı ve Gayrimüslimlerden oluşuyordu. 1910'larda, idadilerde ders veren muallimlerin %51'i Darülfünun, Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye ve Darümuallimin gibi yüksek öğrenim kurumlarının birinde eğitim görmüştür.(Alkan 2000:224).

İdadilerde sınavlar; imtihan-ı umumi ve imtihan-ı hususi olmak üzere ikiye ayrılmıştı.¹⁹² İmtihan-ı hususiler yazılı sekinde olup; üçer ay aralıklarla yapılırdı. İmtihan-ı umumiler ise; yılsonunda sözlü olarak yapılmakta ve büyük önem arz etmekteydi. İmtihan-ı umumilerde herhangi bir dersten birinci olan öğrenciye bir kitap, ikinci olana ise Zikr-i Cemil varakası verilirdi.¹⁹³ Beş senelik idadi mekteplerinin rüşdiye kısmını bitirenlerden idadi bölümüne devam etmek isteyenlere rüşdiye şehadetnâmesi verilirdi. İdadi kısmına devam edeceklere ise şehadetnâme verilmezdi. Ancak öğrenci herhangi bir sebeple idadi mektebinin herhangi bir sınıfından ayrılırsa o zaman hakkı olan rüşdiye şehadetnâmesi düzenlenerek kendisine verilirdi.(Aytekin, 1991:88).

İdadilerin tatil günleri ve süreleri; 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde belirtilmiştir. Nizamnamenin 40. maddesi bu konuyu kapsar. Bu maddeye göre idadi okullarının tatilleri 1 Ağustostan başlayarak 22 gündür. Dersler normalde Temmuz ayında bitmiş olup 1-15 Temmuz arası etüt ve 15-31 Temmuz arası da sınavlar olmaktadır.

¹⁹² BOA., MF. TLY. 9-28.

¹⁹³ BOA., MF. TLY. 9-28.

Sınavlar sonucunda, okullar tatil olup, okul 23 Ağustos'ta açılmaktaydı. Bütün okullar ise, padişahın doğum günü ve cülus günü hep birlikte tatildir.¹⁹⁴

İdadilerde öğrencilerin giymesi gerekli olan kıyafete gelince; idadilerde kıyafetler ücret karşılığında verilmekte olup, bütün öğrenciler tek çeşit kıyafet giymekteydi. Buna göre öğrencilerin kıyafetlerinin kollarında kırmızı şerit ile sınıf alameti ve yakalarında ise mektebin ismi ile öğrencinin sıra numarası yazılı idi. Mektebi terk eden, kaçıp giden öğrencilerin elbisesi ise formaları söküldükten sonra kendisine verilirdi.¹⁹⁵

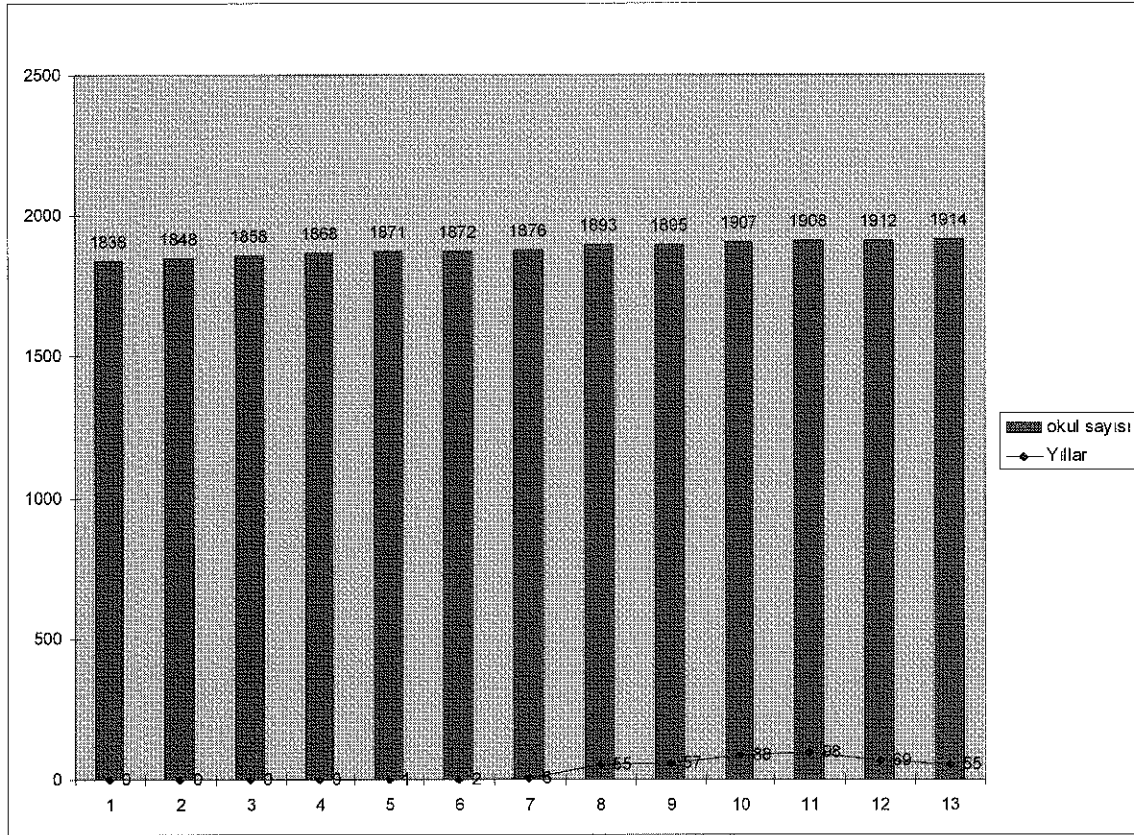
Arşiv belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla yetmiş tane “Aferin” belgesini toplayan öğrenciye senenin sonunda ödül olarak bir kitap verilirdi.¹⁹⁶ Cezalandırmalar da öğrencilerin başarısızlık ve yaramazlık durumlarının derecelerine göre verilmekteydi. Devamsız olup, derslerde gayret göstermeyen, ayrıca mektep içinde ve dışında edebe aykırı hareketlerde bulunanlara “Tenbih” ve “Tekdir” den başka 6 çeşit ceza verildiği belirtilmektedir. Bu cezalar sırasıyla; Nisane-i Tevbih, Tevkif, İzinsizlik, Tekdir-i Aleni, İhrac-ı Muvakkat ve İhrac-ı Kat’i seklindedir. İdadilerde dikkate değer bir diğer nokta ise; cezalandırmada dayağa yer verilmemesidir. Yukarıda da görüldüğü gibi öğrenciler ya sözlü ya da yazılı şekilde uyarılmakta, uyarılara dikkat etmedikleri müddette ise; çeşitli yaptırımlar uygulanmaktadır. Sonuç olarak idadilerde ödüllendirmeler ve cezalandırmalarda modern metotlar kabul edilmiştir.(Akyüz, 2010: 234) Osmanlı Devleti’nde idadi mekteplerinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.(Alkan 1996:183)

¹⁹⁴ B.O.A., Y.E.E. 112-6.

¹⁹⁵ BOA., DH. MUİ. 41. 1-20.

¹⁹⁶ BOA., MF. TLY. 9-28.

Grafik 4. 4. Genel Olarak İdadilerin Gelişimi

4.2.1. Çanakkale Merkezi

Hicri 1318 (1900) tarihli Maarif Salnamesi'ne göre Çanakkale İdadisi, 1888 yılında Değirmenlik mevkiinde 337.121 guruş harcanarak Çanakkale'de bulunan iki ibtidaî ve rüşdiyenin kapatılması ve idadi düzeyinde birleştirilmesiyle açılmıştır.¹⁹⁷ İdadiler, yatılı ve gündüzlü eğitim veren kurumlardır. Ancak taşrada genellikle beş yıllık ve gündüzlü (nehari) idadiler açılmıştır. Çanakkale'de ilk açılan idadiler gündüzlüdür. (Kodaman 1991:119-126). Meclis-i Maarif, 1884 yılından sonra merkez ve taşrada olmak üzere idadi mekteplerinin çoğaltılması hususunda karar almıştır.¹⁹⁸ Nitekim Karesi İdadisi de 1886 yılında açılmıştır. (Uygun 2006:52) Ayniyat defterine göre Kal'a-ı Sultaniye İdadisi diğer vilayetlerdeki 27 idadi gibi 1885 yılında açılmıştır. Okulun açılış süreci defterde şu şekilde belirtilmektedir. Tanzimat döneminde Sadrazam Sait Paşa'nın bulduğu pratik bir yol sayesinde, önceden ilköğretim için alınması öngörülen öşrün öşrü

¹⁹⁷ SNMU. 1318, s.1676-1677.

¹⁹⁸ B.O.A., İ.DH. 73753.

nispetinde olan verginin alınması yerine, 1300 mali yılından itibaren aşarın seb'i (1/7) ve rub'u (1/4) alınıp ve ayrıca müsekkafat vergisinin de % 6'sının maarif teşkilatına kaynak olarak aktarılacaktır. Bu maddi kaynak sayesinde idadilerin sayısının artması sağlanmış, diğer vilayetlerde de teker teker açılmaya başlanmıştır. Nitekim 1885 (1302) yılında Çanakkale İdadisi bu şekilde açılmıştır.¹⁹⁹ Tanzimat devri sonuna kadar idadi sayılarında bu yüzden bir artış olmamıştır. Bu durumun en önemli nedeni, bu idadilerin ne parasal olarak ne bina ne de eğitim araç- gereçleri bakımından yeterli olmasıdır. Bu okulların birçoğu kiralık dairelerde veya farklı amaçla yapılmış binalarda faaliyet gösteriyordu.

1891 yılında ihtiyaç dâhilinde Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'ne üç sandık kimya aletleri gönderilmiştir.²⁰⁰ Okula gönderilen 13 sandık fen derslerine yönelik deney araç ve gereçlerinden bir kısmı kırık ve eksik gönderilmiş olup eksiklikler, bir liste halinde okul müdürü Hüseyin Bey tarafından nezarete bildirilmiştir.²⁰¹ Okulda büyük camlı dolapların mevcut olmamasından dolayı Kimya dersi deney araç ve gereçleri toz ve toprak üzerinde kalıp birçoğu paslanmak üzere olduğundan korunması için, 1000 guruş masrafla dolapların eski haline getirilebileceği 1891 yılı itibariyle keşif yoluyla anlaşılmıştır.²⁰² Vilayet dışı atamalarda yol güzergâhı hesaplanarak öğretmene harcırah(yolluk) verilirdi. İstanbul'dan Biga İdadisi mubassırlığına 1891 yılında ataması olan Mehmed Said Efendi'nin talep ettiği harcırahın kendisine verilmesi gerekmektedir.²⁰³

Okulun eski müdürü, Tarih-i Umumi ve Coğrafya muallimi olan ve okuldan toplam 1450 guruş maaş alacağı olan Sabri Efendi'nin görev ve maaş bilgileri ile ilgili yazı, şimdiki görev yeri olan Bolu İdadisi Müdürlüğüne ulaşmadığından gereğinin yapılamayacağı 1891 Temmuzunda kendisine belirtilmiştir.²⁰⁴ Mekteplerin tamir veya ıslahı mahalli Maarif Müdürü'nden alınan ruhsat izninden sonra yapılırdı. Okul müdürlerinin sadece görüşlerine başvurulurdu. Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Mektebi Mülki müdürü, okulun ıslahı için gerekli görüş ve düşüncelerin uygulamaya konulmasının uygun

¹⁹⁹ B.O.A., Ayniyat Defteri, No: 1243. **müsekkafat vergisi:** Meşrutiyetin ilanı ile birlikte emlak vergisinde görülen eksiklikleri gidermek üzere bina ve arazi vergilerini ayıracak şekilde bir değişiklik yapılması isteğinden doğan vergi çeşitlerinden biridir.

²⁰⁰ BOA., MF. MKT. 126-119.

²⁰¹ BOA., MF. MKT. 134-95.

²⁰² BOA., MF. MKT. 135-36.

²⁰³ BOA., MF. MKT.131-103.

²⁰⁴ BOA., MF. MKT.129-107.

görüldüğünü ve kendisinin yalnızca Çanakkale İdadisi Mektebi Mülki müdürü olup Çanakkale Maarif müdürü olmadığını Mutasarrıflığa belirtmiştir.²⁰⁵

Çanakkale Sancağı dâhilinde bulunan idadi ve rüşdiye mektepleri için 1893'te 4 nüsha Mushaf-ı Şerif (Kur'an-ı Kerim) gönderilmiş ve her hafta bir hatim-i şerif edilmesi istenmiştir.²⁰⁶ 1894 yılında Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıflığı'na istenen idadi programına sancakta idadi olmadığı için ihtiyaç olmadığından bahsedilmiştir.²⁰⁷ Okulun 5 yıl önce açıldığı göz önüne alınırsa olası bir yangında zarar görmüş olabilir. Okulun tamirat vs. işleri için sarfi gereken paranın ayrıntısını gösteren keşif defteri incelenmek üzere Şehremaneti'ne gönderilmiş, inşaatı sırasında sarfına izin verilen meblağın ne şekilde harcandığı hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.²⁰⁸ İdadinin inşaatına ait hafriyat masrafı 251.334 guruş olup, 328 kıt'a senet okul müdürü İsmail Hakkı Efendi ve maarif muhasebe memuru Nuri Efendi'ye teslim edilmiştir. Maarif Nezareti'ne de birer nüsha olarak gönderildiği Biga Mutasarrıfı Mehmed Cemil tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁰⁹

1895 yılında okulun Arapça ve Farsça muallimi Mustafa Efendi, okulda İnşa ve Kitabet dersi öğretmeni olmadığından bu derse de girmektedir. Ancak ders programı ile pek ilgisi olmadığı için öğrencilere konu anlatımı aşamasında sıkıntı çekmektedir. Dersin verimsiz geçmesi nedeniyle bu dersin kendisinden alınması gerekmekte ve ders planlarını nezarete göndermesi istenmektedir.²¹⁰ Kal'a-ı Sultaniye'de 1895 yılında matbaa bulunmamaktadır. Okullar, sınav cetvellerinin çoğaltılması vb. kırtasiye işlerini Maarif Nezareti'nden yardım istemek suretiyle çözüme kavuşturabilmektedir. Kal'a-ı Sultaniye'deki idadi mektepleri için genel imtihan cetvellerinden gerekli miktarda gönderilmesi nezaretten talep edilmiştir.²¹¹

²⁰⁵ BOA., MF. MKT, 130-85.

²⁰⁶ BOA., MF. MKT., 177-53.

²⁰⁷ BOA., MF. MKT, 154-63.

²⁰⁸ BOA., MF. MKT, 183-153.

²⁰⁹ BOA., MF. MKT, 209-4.

²¹⁰ BOA., MF. MKT. 290-37.

²¹¹ BOA., MF. MKT. 216-14.

1895-1896 eğitim-öğretim yılı başında Kal'a-ı Sultaniye İdadisi öğrenci mevcudu 100 kişidir.²¹² Okul Müdüriyeti'nin Maarif Nezareti'nden istediği 15 adet şehâdetname 1895-1896 yılı mezun olan idadi öğrencisinin sayısını göstermektedir.²¹³ Okulun yeni eğitim öğretime başladığı öğrenci sayısının azlığından anlaşılmaktadır.

1895-1896 yılında Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'ndeki öğrencilerin başarı-başarısızlık durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.²¹⁴

Tablo 4. 2. 1895-1896 Eğitim Yılında Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Öğrencilerinin Başarı Durumları

Tebaa	Okulun 1893 yılından kalan öğrenci sayısı	Ders yılı başından sonuna kadar yeni kabul edilen öğrenci sayısı	Ders yılı sonuna kadar bir nedenle okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma alan öğrenci	Sınav sonrası 1895-1896 öğretim yılına devren kalan öğrenci
Müslim	100	5	21	8	76
Gayrimüslim	22	12	7	4	23
Toplam	122	17	28	12	99

Tablo incelendiğinde 1895- 1896 eğitim öğretim yılında Çanakkale İdadisi'nin öğrenci sayısı 278 olarak görülmektedir. Sınıfını geçip 1895-1896 eğitim-öğretim yılında okula devam eden öğrenci oranı % 36'ya yakındır. Okuldan farklı nedenlerle ayrılmak zorunda kalan öğrenci oranı ise %65'e yakındır. Başarı oranlarına bakıldığında idadinin bu yıllarda başarı düzeyinin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Müslim öğrencilerde başarı oranı %28 gibi iken, Gayrimüslim öğrencilerde başarı oranı %30 gibidir. Bu durum Müslim öğrencilerin başarısızlığını göstermesi açısından önemlidir.

²¹² BOA., MF. MKT. 285-72.

²¹³ BOA., MF. MKT. 931-13.

²¹⁴ Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, s.398; SNMU. 1316, s.1298.

20 Eylül 1896 Pazar günü okulda ödül dağıtım töreni yapılarak padişaha dua edildiği okul müdürü tarafından Maarif-i Umumiye Nezareti'ne ilan edilmiştir.²¹⁵ Çanakkale İdadisi'nin 1898 yılında yapılan ödül dağıtım töreninde öğrencilere verilmek üzere Nezaret'çe gönderilen kitaplardan bazıları okul müdüriyetince değiştirilerek yerlerine Fezleke-i Tarih-i Osmanî kitapları dağıtılmıştır. Bakanlıkça zararlı görülen bu kitabın dağıtımını haber alındığından kitap hemen yasaklanmış ve kontrol edilmiştir.²¹⁶

1898 yılında Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'nde 130 öğrenci bulunurken 1899 yılında 70 öğrenci okula yeniden gelerek öğrenci sayısı 200'e yükselmiştir. Bu yüzden, okuldaki mevcut sıralara 11 adet sıra ilave edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bir kütüphanenin tekrar inşası gerekmektedir. Tulumaların bozuk olması dolayısıyla öğrencilerin bahçede ibrik ile abdest almak zorunda kalmalarından dolayı kar ve yağmur yağdığı anda öğrenciler hastalanmakta ayrıca 200 öğrencinin 30 nihayet 40 kadar ibrikle abdest almaları saatlerce zaman ihtiyacını ortaya çıkarmakta, öğrencilerin namaz kılmaları çok zorlaştığından 6 musluklu bir su hazinesinin yapılmasına acil ihtiyaç duyulmaktadır.²¹⁷

Kal'a-ı Sultaniye İdadisi mubassırı Hasan Tahsin Efendi 1895 yılında Lankaza kazasına bağlı Zağalyor Karyesi Rum Mektebi Lisan-ı Osmanî Muallimliği'ne atanana kadar 11 yıl (1884-1895) Kal'a-ı Sultaniye'de görev yapmıştır.²¹⁸ Okul muallimlerinden Süleyman Sırrı Efendi'nin isteği üzerine; açık olduğu takdirde bir ibtidaî muallimliğine tayin olunacağı 1894 yılında nezaretten bildirilmiştir.²¹⁹ Okulda, 1895- 1896 öğretim yılında; Arabî, Farisî, Türkçe, Fransızca, Hesab, Cebir, Hendese, Coğrafya, Tarih, Usûl-i Defter, Malumat-ı Fenniye, Hüsn-ü Hat ve Resim dersleri,²²⁰ 1896- 1897 öğretim yılında programa Kitabet dersi eklenmiş, Malumat-ı Fenniye dersinin yerini Malumat-ı Nafia dersi almıştır.²²¹ 1897- 1898,²²² 1898- 1899²²³ öğretim Kitabet ve Malumat-ı Fenniye dersleri çıkarılmış, yerine İlm-i Eşya dersi konulmuştur. Bu dönemde okulun ibtidaî kısmında 130,

²¹⁵ BOA., MF. MKT. 340-36.

²¹⁶ BOA., MF. MKT. 427-51.

²¹⁷ BOA., MF. MKT. 448-22.

²¹⁸ BOA., MF. MKT. 274-42; BOA., MF. MKT. 960-56.

²¹⁹ BOA., MF. MKT. 198-4.

²²⁰ SNMU. 1316, s. 1252.

²²¹ SNMU. 1317, s. 1490.

²²² SNMU. 1318, s. 1668.

²²³ SNMU. 1319, s. 980.

rüşdiye kısmında 118 ve idadi kısmında ise 90 öğrenci vardı. İdadinin bütün öğrencileri gündüzlü olup tek yabancı dil Fransızcaydı. Öğrenim parasız olup ne din ne milliyet ayrımı yapılmaksızın öğrenciler kabul ediliyordu. Amaç “Osmanlıcılık” ideolojisini devletin her köşesine yaymaktı.(Cuinet 1894: 699).

Fransızca muallimi, kitap ve zararlı evrak muayene memuru ve mekâtib-i gayri müslime fahri müfettişi Trambolis Efendi'nin bu görevleri layıkıyla yapmasından dolayı 1896 yılında mecidi nişanıyla ödüllendirilmesi için gerekli olan tercüme-i hal varakası (biyografisi) nezarete ulaşmıştır.²²⁴ Osmanlı maarifinde memuriyete asaleten atanma süresi 1 yıldır. Bir yıl stajyer (aday) memur olarak çalışan görevlilerin bir yıl sonra memuriyetleri tasdik edilirdi. Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Muallim Vekili Giridli İsmail Hakkı Efendi'nin memuriyetinin asaleten tasdiki arzualı nezarete gönderilmiş,²²⁵ 1899 yılında asaleten memuriyeti nezaretçe tasdik edilmiştir.²²⁶

Çanakkale 19.yüzyıl sonlarında müstakil bir sancak payesindeydi. Merkeze uzak olan bazı vilayet ve müstakil sancak maarif idarelerine hala müdür tayin edilememişti. Bağdad, İzmit ve Çanakkale de merkeze uzak müstakil sancak konumunda olduğu için müdürlük görevi ya idadi müdürleri veya maarif muhasebecileri yahut diğer memurlara verilmiştir. Bu yıllarda Çanakkale İdadisi'nin müdürü olan İsmail Hakkı Bey aynı zamanda Çanakkale Maarif Müdürüdür.²²⁷ 23 Eylül 1908 tarihli irade ile maarif müdürleri hakkında bir düzenleme yapılmış ve maarif müdürlükleri derecelendirilmeye tabi tutularak bunun için üç derece tespiti edilmiştir. Bu düzenlemeye göre Çanakkale Maarif Müdürü tıpkı Kudüs-i Şerif, Zor, Bingazi Maarif müdürleri gibi 3.sınıf Maarif Müdürü derecesindedir. Kendisinin maaşı 2000 guruştur.²²⁸ Okul idarecilerinin öğretmen kadrosunda yaptıkları usule aykırı işten uzaklaştırma girişimleri bakanlıkça incelenirdi. 1899 yılında Biga İdadisi mübassır-ı sanisi Hafız Mehmed'in usule aykırı bir şekilde okul müdürü tarafından işten uzaklaştırılma sebebi nezaretçe alt yazı ile müdüre sorulmuştur.²²⁹ İdarecilerin kafalarına göre hareket ederek sınav yapmaları, okulu tatil etmeleri vb. usulsüz davranışları bakanlık

²²⁴ BOA., MF. MKT.333-26.

²²⁵ BOA., BEO. 1331-99752.

²²⁶ BOA., BEO. 1331-99752.

²²⁷ SNMU. 1316, s.1251.

²²⁸ BOA., İ.MF. 2175-3.

²²⁹ BOA., MF. MKT. 425-19.

tarafından ilgili müdüre uyarı yapılmak suretiyle cezalandırılırdı. Çanakkale İdadisi müdürü iken talimata aykırı olarak yılsonu imtihanlarını yapıp okulu tatil eden ve şimdi Muğla İdadisi müdürü olan Asaf Bey nezaretçe uyarılmıştır.²³⁰

Okulun tulumba ve musluklarının tamiri için 140 guruş ve yeniden yapılması gereken 10 adet sıra için 600 guruş (toplam 740 guruş) paranın sarfına izin verildiği ve bu masrafın 1899 yılı Haziran ayı tamirat masraflarına aktarılması gereği Maarif Nezareti'nden bildirilmiştir.²³¹ Okulun tamiri, teneffüshane ve bahçe duvarları için yeniden keşif yapılarak açık eksiltmesinin yeniden yapılması gereği nezaretten okula yazıyla belirtilmiştir.²³² Okulun dış kısmındaki pencerelerinin çerçeveleriyle kasaları yağmurların etkisiyle çürüyüp dökülme aşamasına gelmiş olduğu gibi iç binadaki eşya deposu olarak oluşturulmuş odanın da döşemesi çökmüştür. Bunların inşaat mühendisi tarafından keşfi ve tamirat bedeli olan 1.050 guruşun sarfına izin verildiği²³³ ancak evrakın belediye ve idare meclislerince tasdik edilmemiş olmasından dolayı işlemlerin hızlandırılması isteği Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından okul Müdürü İsmail Hakkı Efendi'ye bildirilmiştir.²³⁴

Maarif Nezareti tarafından okul idarelerinden öğrencilere ödül verilmesi için yıllık belli bir oranda mükâfat tertibi adı altında masraf bedeli ayırmaları istenmektedir. Biga İdadisi'nin 1899 yılı harcamaları için 475 guruş mükâfat tertibi ayrılması gereği nezaretten okul müdürüne yazıyla belirtilmiştir.²³⁵ 1899 yılında idadinin ön tarafında, su kuyusuna ve caddeye yakın araziye fidan ve ağaç dikilip, sebze yetiştirmek şartıyla arazinin ücretsiz olarak kiraya verilmesi bakanlıkça uygun görülmemiştir. Ancak cüz'î bir bedel ödenmek şartıyla icara verilmesi gereği okul müdüriyetine yazı ile bildirilmiştir.²³⁶

Okulların bakkaliyeleri (günümüzde kantin) ihale veya pazarlık usulü aylık kira bedeli göz önüne alınarak vatandaşlara kiralanmaktadır. Kal'a-ı Sultaniye İdadisi bakkaliyesi, pazarlık usulü birisine kiralanmış ve kira bedeli mubassır ve hademeye

²³⁰ BOA., MF. MKT. 459-1.

²³¹ BOA., MF. MKT. 451-4.

²³² BOA., MF. MKT. 482-3.

²³³ BOA., MF. MKT. 713-40.

²³⁴ BOA., MF. MKT. 713-74.

²³⁵ BOA., MF. MKT. 476-6.

²³⁶ BOA., MF. MKT. 482-45.

verilmiştir. Ancak görevlilere verilen bu ücret kanuna aykırı olduğundan kendilerinden geri alınacaktır.²³⁷ İdadi bakkaliyesi, Kasım 1899'dan Kasım 1900'e kadar pazarlık usulü birisine kiralanmıştır. Bakkaliyesinin Ramazan ayını ve tatil günlerini içine alan dört ay hariç, geriye kalan sekiz ayda aylık 75 guruştan yıllık kira bedeli 600 guruş olmaktadır. Bakkaliyenin kiracısıyla bu miktara göre kontrat düzenlenmelidir.²³⁸ Bir yıl sonra aynı bakkaliye müzayede (açık arttırma) yoluyla Musevi tebaadan Simon'a kiralanmıştır.²³⁹

Rumeli ve Anadolu Vilayetlerinin büyük şehirlerine özgü olup rüşdiye düzeyindeki Mekâtib-i Gayri Müslime Lisan-ı Osmanî muallimlerine; 1900 yılında idadi ve rüşdiye mektepleri bulunan yerlerde 100 guruş, bulunmayan yerlerde 150 şer guruş maaş verilmesi kararı alınmıştır. Çanakkale İdadisi'nin rüşdiye ve idadi kısımlarındaki Lisan-ı Osmanî muallimlerine bahsedilen maaşın verilmesi gerekmektedir.²⁴⁰ 1900 yılında okulun ders programında yapılan değişiklik Maarif Nezareti tarafından uygun görülmüştür.²⁴¹ Okulun muallimlerinden Süleyman Sırrı Efendi'nin isteği üzerine; açık olduğu takdirde bir ibtidai muallimliğine tayin olunacaktır.²⁴² Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Mubassır-ı Evveli Ahmed Efendi'nin 1901 yılında istifası üzerine yerine vekâleten tayin edilen Girid muhacirlerinden Ali Bey'in asaletinin onaylanarak Tezkire-i Osmanîsi'nin (kimlik belgesinin) tasdikli sureti ile tercüme-i hal varakasının (iyi hal kâğıdı) Kal'a-ı Sultaniye İdadi Mektebi Müdüriyeti'nden gönderilmesi istenmiştir.²⁴³ Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'ne 1901 yılında Sinob İdadisi Muallim-i Evveli Mehmed Ali Efendi'nin tayini yapılmıştır.²⁴⁴

1901 yılında Çanakkale İdadisi'nde öğrenimlerini tamamlayan 11 öğrenciye diplomalarının 1 Eylül 1901 günü törenle verileceği üst yazı ile nezarete bildirilmiştir.²⁴⁵ 1902 yılında okulun öğrencileri için 72 adet Ziraat ders kitabı istenmiş ve posta masrafı 13 guruş olmak üzere her biri 193 guruş olarak kitapçı tarafından okula gönderilmiştir.²⁴⁶ 72 adet kitabın bakanlıktan istenmesi okulun dört ve beşinci sınıflarında okuyan öğrenci sayı

²³⁷ BOA., MF. MKT. 474-61.

²³⁸ BOA., MF. MKT. 509-43.

²³⁹ BOA., MF. MKT. 546-36.

²⁴⁰ BOA., MF. MKT. 511-53.

²⁴¹ BOA., MF. MKT. 532-37.

²⁴² BOA., MF. MKT. 198-4.

²⁴³ BOA., MF. MKT. 451-40.

²⁴⁴ BOA., MF. MKT. 466-10.

²⁴⁵ BOA., MF. MKT. 583-59.

²⁴⁶ BOA., MF. MKT. 645-15.

verilerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca okula Ziraat ders kitabının istenmesi okulun beş yıllık idadi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Salname kayıtlarında Çanakkale İdadisi beş yıllık nehari(gündüzlü) idadi olarak geçmektedir.²⁴⁷

Okullarda yılsonunda yapılan ödül törenlerinde önce padişaha bağlılığı bildirici metinler okunurdu.²⁴⁸ 29 Eylül 1903 tarihinde Biga İdadisi'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda padişahı öven metin okunduğu ve ardından ödül töreni yapıldığı belirtilmiştir.²⁴⁸ Müslüman öğretim kurumlarında, Hz.Muhammed'in doğduğu ayda her sene mevlid-i şerif okutulup öğrencilere ödül dağıtılırdı. 1904 yılında Biga İdadisi'nde Hz.Muhammed'in doğumunun yıldönümünde mevlüd-i şerif okunup öğrencilere hediye dağıtılmıştır.²⁴⁹ Maarif Nezareti'nden istenilen 100 adet şehâdetname, 1905-1906 yılı mezun olan idadi öğrencisinin sayısını göstermektedir.²⁵⁰ Okul müdürleri, her eğitim-öğretim yılı sonunda öğrencilerin her dersten kaç puan aldıklarını ve kaçınıcı olduklarını gösteren üç nüsha halinde genel sınav cetveli hazırlamak zorundaydı. Biga İdadisi'nin 1904-1905 eğitim-öğretim yılı cetvelinde birinci sınıf öğrencilerinden 63 no'lu Mehmed İzzet Efendi, Sülüs Hattı dersinden ikmale kalmış gözükmektedir. Ancak kendisi bu sınavdan "üç" almış olduğundan yanlışlığın okul müdürü tarafından düzeltilerek cetvelin tekrar bakanlığa gönderilmesi gerekmektedir.²⁵¹ Fransızca muallimi George Trambolis Efendi'nin 1905 yılı itibariyle maaşı 405 guruştur. 1890'lı yıllarda muallim maaşlarının 250 guruş olduğu düşünülürse II. Abdülhamid döneminde idadi muallimlerinin maaşlarının 150 guruş arttığı söylenebilir.²⁵² 1895-1901 döneminde ortalama 132 Müslüman öğrenci idadiye devam ederken gayr-i Müslim öğrenci ortalaması sadece 22 olmuştur. 1900 yılında Çanakkale İdadisi'nin öğretmenlerinin isimleri ve mevkileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁵³

²⁴⁷ Maarif-i Umumiye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İptidaiye, Rüştiye, İdadiye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiye'nin Dersaadet'te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, (1311-1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsustur.), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1318, s.25-27.

²⁴⁸ BOA., MF. MKT. 739-62.

²⁴⁹ BOA., MF. MKT. 810-79.

²⁵⁰ BOA., MF. MKT. 931-13.

²⁵¹ BOA., MF. MKT. 889-40.

²⁵² BOA., MF. MKT. 155-23.

²⁵³ SNMU. 1316, s.1252.

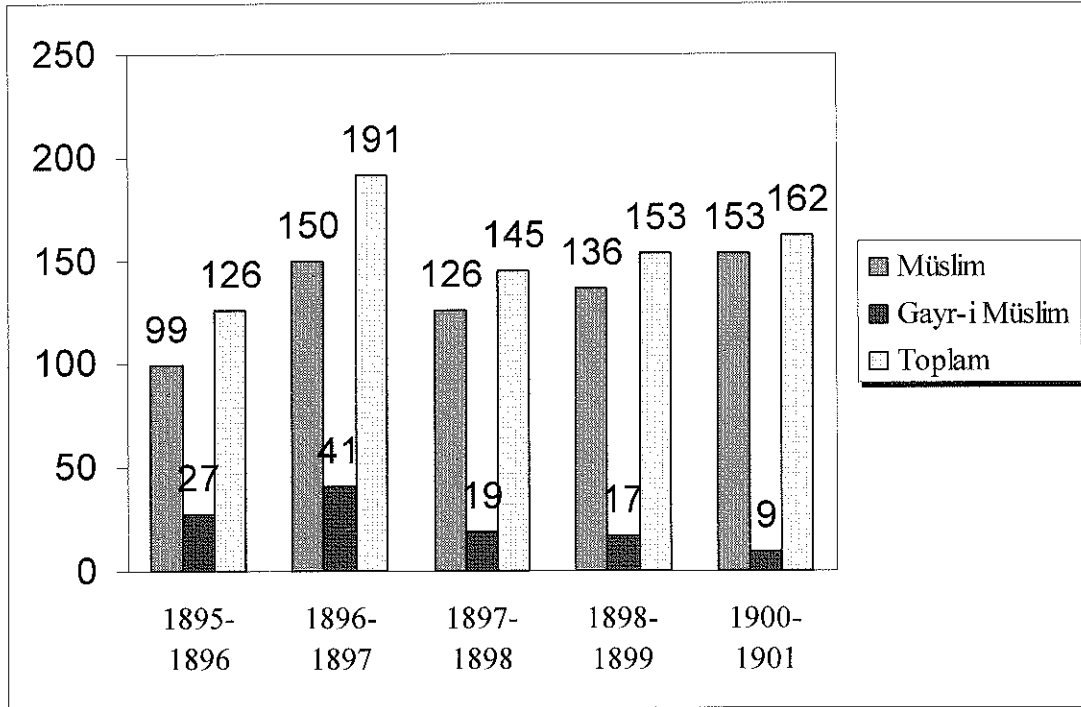
Tablo 4. 3. Maarif Salnamesine Göre Kal'a-ı Sultaniye İdadisi (1900)

Kaza	Öğretmenlerin Derecesi	Öğretmenlerin İsimleri	Okulun Derecesi
Kala-1 Sultaniye	Müdür	İsmail Hakkı Efendi	İdadi
Kal'a-1 Sultaniye	Arabi, Farsî ve Türkçe muallimi	Mustafa Efendi	İdadi
Kal'a-1 Sultaniye	Resim muallimi	Hasan Basri Efendi(Yüzbaşı)	İdadi
Kal'a-1 Sultaniye	Akaid, Türkçe, Usul-i Defteri, Ma'lumat-ı Fenniye muallimi	Hacı Muhammed Ali Efendi	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Fransızca, Hesap ve Cebir Muallimi	Trambolis Efendi	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Coğrafya, Hendese ve Tarih muallimi	İsmail Hakkı Efendi	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Hüsn-ü Hat muallimi	Mehmet Nuri Efendi	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Mubassır-ı evvel	Ahmet Efendi	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Mubassır-ı sâni	Mehmet Efendi	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Bevvab(Hademe)	-	İdadi
Kala-1 Sultaniye	Bevvab(Hademe)	-	İdadi
Öğrenci sayısı	Müslim öğrenci sayısı: 99	Gayrimüslim öğrenci sayısı: 27	Toplam: 126

Tabloya göre okul, eğitim kadrosu açısından fakirdir. İdadide bir öğretmen birbirinden çok farklı birkaç derslere girebilmektedir. Özellikle pozitif bilim diye tabir ettiğimiz derslere giren öğretmen kadrosundaki sıkıntısı göze çarpmaktadır. Bu durum Osmanlı memleketlerindeki diğer idadilere göre idadinin başarı düzeyini olumsuz etkileyecektir. Okuldaki öğretmenlerin çoğu Türk olup sadece Fransızca derslerine gayr-i Müslim tebaadan öğretmenlerin girdiği görülmektedir. Müfredat programında yer alan dersler; meslek derslerinden çok, müspet derslerin öğretimine yöneliktir. Amaç; mahalli kâtip ihtiyacını karşılamaktır. Öğrenci dağılımına bakıldığında Tanzimat döneminden beri rüşdiye ve idadilerde uygulanan “Osmanlılık” siyasetinin okulda gerçekleşmediği söylenebilir. Çünkü vilayetteki gayrimüslim öğrenciler, kendi okullarını ya da İstanbul’daki cemaat okullarını tercih etmişlerdir.(Uygun 2009: 42,43). Aynı dönemde İzmir İdadisi’nde 15 muallim görev yapmaktadır.(Gökmen 2008:106). Bu istatistikî veri

Çanakkale İdadisi'nin muallim kadrosunun azlığını göstermesi açısından önemlidir. Çanakkale İdadisi'nin 19.yüzyıl sonlarında öğrenci sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.(Alkan 1996:181)

Grafik 4. 5. 19. yüzyıl sonlarında Çanakkale İdadisinin Öğrenci Sayısı

Grafikten de anlaşılacağı üzere, Çanakkale İdadisi öğrencilerinin büyük çoğunluğu Müslümandır. 1895-1901 döneminde Çanakkale'de büyük bir nüfusa sahip olan gayrimüslimlerin Çanakkale İdadisi'ne rağbet etmedikleri öğrenci mevcudunun çok düşük olmasından anlaşılmaktadır. Okulda 132 Müslüman öğrenci idadiye devam ederken, gayrimüslim öğrenci ortalaması sadece 22 olmuştur. Osmanlı Devleti'nde bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı ülkesindeki Müslüman ve gayrimüslim tebaayı "Osmanlılık" siyaseti altında birleştirmek istemiştir. Ancak Çanakkale İdadisine devam eden gayrimüslim öğrenci sayısının azımsanmayacak derecede olması Osmanlılık ideolojisinin burada gerçekleştirilemediğini göstermektedir.

Öğrenim süresi altı yıla çıkartılan okulda yeni programın uygulamasına bir sonraki öğretim yılı başlanılacağından 1902 yılında beşinci sınıfı bitirip imtihanlarda başarılı olan

öğrencilere diplomalarının verilmesi okul müdüriyeti tarafından düşünülmüştür.²⁵⁴ Bütün idadilerde okutulan Coğrafya dersi mühim bir ders olarak kabul edilmiş, derse ait genel bilgiler, Asya ve Avrupa'da bulunan devletler, İktisadi Coğrafya, Osmanlı Coğrafyası konuları müfredat programında yer aldığından bu haritalara sık sık ihtiyaç duyulmuştur. Biga İdadisi Müdüriyetince istenen beş takım haritadan sekizi Asya, ikisi Avrupa olup²⁵⁵ Asya haritalarının fazla veya eksik olmadığı anlaşılmıştır.²⁵⁶ 1906 yılında yıpranan Avrupa haritası yerine bir adet harita bakanlıktan istenmiştir.²⁵⁷ 1905 yılında okulun öğretmen kadrosu aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁵⁸

Tablo. 4. 4. Kal'a-ı Sultaniye İdadisi (1905)

Kaza	Öğretmenlerin Derecesi	Öğretmenlerin İsimleri	Okulun Derecesi
Biga	Müdür	İsmail Hakkı Efendi	İdadi
Biga	Coğrafya, Hendese ve Tarih muallimi	İsmail Hakkı Efendi	İdadi
Biga	Resim ve 6.sene Coğrafya muallimi	İsmail Hakkı Efendi(Mülazım-ı evvel)	İdadi
Biga	Kitabet muallimi	Mustafa Cemal Efendi	İdadi
Biga	Hüsn-ü Hat muallimi	Mehmet Faik Efendi	İdadi
Biga	Hesap, Cebir, Ulum-u Eşya ve Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye Muallimi	Abbas Efendi	İdadi
Biga	Fransızca, Türkçe Muallimi	Sabri Efendi	İdadi
Biga	1.sene Türkçe, 1., 2. ve 3.sene Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye Muallimi	Ahmet Sadık Efendi	İdadi
Biga	5. ve 6.sene Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye Muallimi	Hafız Mehmet Tevfik Efendi (Tabur imamı)	İdadi
Biga	Mubassır-ı evvel	Ali Efendi	İdadi
Biga	Mubassır-ı sâni	Ali Efendi	İdadi
Biga	Bevvab(Hademe)	-	İdadi
Biga	Bevvab(Hademe)	-	İdadi
Biga	Müslim öğrenci sayısı:153	Gayrimüslim öğrenci sayısı: 9	Toplam: 162

Tabloya bakıldığında; 1905 yılında okulda bazı derslere aynı muallimin girdiği görülmektedir. Okulun öğretmen kadrosu 10 kişidir. Gayrimüslim öğrencilerin azlığı

²⁵⁴ BOA., MF. MKT. 633-20.

²⁵⁵ BOA., MF. MKT. 474-15.

²⁵⁶ BOA., MF. MKT. 467-45.

²⁵⁷ BOA., MF. MKT. 953-49.

²⁵⁸ SNMU. 1321, s. 737.

dikkat çekicidir. Okul; 1895- 1896 eğitim öğretim yılı başında 100 öğrenciye sahipken,²⁵⁹ bir yıl sonra öğrenci sayısı 110'a, 1897-1898 eğitim-öğretim yılında ise 140'a yükselmiştir. Dolayısıyla okuldaki mevcut rahleler, öğrenciler için yeterli olmadığından 10 adet rahlenin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Maliye Nezareti'nden rahlelerin yapımı için 649 guruş masraf uygun bulunmuştur. 30 kişilik artış bir adet rahlede üç öğrencinin eğitim görmesine neden olmuştur.²⁶⁰

Mekteplerin mefruşat bedeli muvazene defterlerinde vilayetler için ayrılan hesap cetvellerindeki bedeli geçmemeliydi. Okul müdüriyeti tarafından gider cetveli hazırlanarak Maarif Nezareti'ne gönderilir, bu miktar muvazene defterinden ilgili vilayete ayrılan ilmiye giderleri ile karşılaştırılırdı.(Kılıç 2002:194,195). İdadi binaları iki katlı olup derslikleri alt katta ve mescidi de içinde olurdu. Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'nde mescide ayrılan oda için hasır üretilmiştir. Zamanla üzerinde namaz kılınamayacak kadar yıpranmış olduğundan 400 guruşluk yeni hasır ve mefruşatın masrafları²⁶¹ 1905 yılı taşra masraf tertibinden karşılanacak ve nezarete masrafların ayrıntısını gösteren hesap cetveli gönderilecektir.²⁶²

Okul idarecilerinin hakkındaki yolsuzluk, zimmetine para geçirme, çalışanlarına veya öğrencilerine uygunsuz veya kötü davranma gibi hareketleri nezaretçe anında müdahale ile ve suçu sabit görüldüğünde sürgün cezası ile önlenmiş oluyordu. Okul müdürü İsmail Hakkı Efendi, Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nın eğitim masrafları için ayrılan 18 adet dükkân ve mağazayı, evkâf-ı münderise ile okul bahçe ve bakkaliyesinin kira gelirlerini harcamıştır. İdadi mektebiyle kız rüşdiyesi ve erkek ibtidaî okullarına ait masraf senetlerini komisyonun incelemesine izin vermeden ve onayından geçirmeden bizzat kendisinin onaylaması üzerine bu hareketi Maarif Nezareti'ne 1906 Şubat'ında ihbar edilmiş ve hakkındaki soruşturma Haziran ayında başlatılmıştır.²⁶³ 1906 yılında Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Müdürü İsmail Hakkı Bey'in Denizli İdadisi Müdürlüğü'ne atanması üzerine yerine Osman Nuri Bey'in müdür olarak ataması yapılmıştır. Osman Nuri Bey'in

²⁵⁹ BOA., MF. MKT. 285-72.

²⁶⁰ BOA., MF. MKT. 379-23.

²⁶¹ BOA., MF. MKT. 866-47.

²⁶² BOA., MF. MKT. 868-42.

²⁶³ BOA., MF. MKT. 906-14; BOA., MF. MKT.906-47.

Bursa müderrisliğinde bulunduğu sırada nezaretten aldığı “rabia” rütbesinden dolayı ilmiye rütbesinin mülkiye derecesine yükseltilmesi Sadrazam Fuad tarafından 1906 yılında Biga Mutasarrıflığı’ndan istenmiştir.²⁶⁴ Kendisi, Maarif Nezareti tarafından vazifesindeki gayretinden dolayı Mecidi Nişanı rütbesi ile ödüllendirilmiştir.²⁶⁵

İdadilerde imtihan-ı umumiler her sene derslerin bitimini müteakip bir hafta sonra şifahi(sözlü) olarak yapılır ve okul müdürüyle mümeyyizlerin kontrolünden sonra puanlandırılırdı. Biga İdadisi öğrencilerinden 1907 yılı sonunda genel imtihanda çok başarılı olanlar hükümet memurları, devlet erkânı ve üst düzey askerler, ulema ve halk önünde, devlet adamları tarafından ödüllendirilecektir.²⁶⁶ Okul öğrencilerinden 151 no’lu Mehmed Sabri Efendi’nin oğlu Ragıb Efendi, 1907 yılında yapılan yılsonu sınavında Fransızca dersinden “iki” (başarısız) alarak bütünlemeye kaldığı halde notu “yedi” (iyi) almış gibi imtihan sonuç çizelgesine geçirilmiştir. Öğrenci diplomasını alarak başka bir okula gideceğinden bu yanlışın düzeltilmesi, bundan sonra bu şekilde muamelede bulunulmaması gerektiği Maarif Nezareti’nden okula gönderilen yazıda açıklanmıştır.²⁶⁷

Tedavi için Dersaadet’e giden Kal’a-ı Sultaniye İdadisi Fransızca Muallimi Mehmed Sabri Efendi, hayli vakitten beri hasta olup, hastalığı günden güne arttığından dolayı ve 1907 yılı Ağustos’un 20.günü vazifesi başında bulunmak zorundadır. Ancak izin süresince yarım maaş almak şartıyla tedavisi için izin verildiğinden görevinin vekâletle idare edileceği Maarif Nezareti’nce Biga Sancağı Mutasarrıflığı’na bildirilmiştir.²⁶⁸ 1909 yılında okulun Ulum-ı Diniye Muallimliği’ne Mehmed Necati Efendi, Mubassır-ı sâniligi’ne Hüseyin Ragıb Efendi tayin edilip ise başlamışlardır.²⁶⁹

Öğrenim süreleri başlangıçta rüşdiye bölümü ile birlikte altı yıl olan idadi mektepleri, yedi yıla çıkarılmıştır. Milî Eğitim Bakanı Emrullah Efendi, fazla verim alınamayan taşra idâdîlerini ıslah etmek istemiş ve 23 yatılı idâdîden 10 tanesini sultaniye

²⁶⁴ BOA., MF. MKT. 933-50.

²⁶⁵ BOA., MF. MKT. 969-64.

²⁶⁶ BOA., MF. MKT. 1011-34.

²⁶⁷ BOA., MF. MKT. 1052-37.

²⁶⁸ BOA., MF. MKT. 997-32.

²⁶⁹ BOA., MF. MKT. 1090-64.

çevirmeyi planlamıştır. Bakanlık yeni sultânîleri Eylül 1910'da açmıştır.(Ergün 1996:228-235) İdadilerin yatılı ve gündüz bölümlerinde yeniden hazırlanan ders programlarına göre tedrisatın yapılması gereği maarif müdürlerine bildirilmiştir. 1910'dan sonra yedi yıllık idâdîlerle, sultânî diplomalarının öğrenciye aynı hakkı sağlaması üzerine Mekâtib-i Sultânîye Nizamnâmesi yedi yıllık idâdîlerin hepsini sultânîye çevirmiştir ancak Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'nin adının sultaniye çevrilmemesi uygun görülmüştür.²⁷⁰

1913 yılında Kal'a-ı Sultaniye Leyli İdadisi Mubassırlığı'na Ali Efendi'nin ataması yapılmıştır.²⁷¹ Muallim Mustafa Nuri Efendi'nin Arabî Muallimi olarak okula ataması yapıp işe başlamış, 1913 yılında tercüme-i hal varakası okula gönderilmiştir.²⁷² Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Hat Muallimi Aziz Mahmud Efendi'nin, Müze-i Hümayûn Müdüriyeti'ne gönderdiği resim numuneleri²⁷³ kabul edilmeyerek 1913 yılında Resim muallimliğinin başka bir muallim tarafından vekâleten idaresi okul müdüriyetine bildirilmiştir.²⁷⁴ İdadilere müdür atamaları yedi yılda bir yapılırdı. 1913 yılında Maarif Nezareti'nce Kal'a-ı Sultaniye İdadisi Müdürü Osman Nuri Bey'in yerine müdüriyete Nevşehir İdadisi Müdürü Şahab Efendi'nin talip olup olmadığını nezarete bildirilmesi gerekmektedir.²⁷⁵ Kal'a-ı Sultaniye Leyli İdadisi Mubassırlığı'na Ali Efendi'nin ataması yapılmıştır.²⁷⁶

Diğer beş yıllık idadiler gibi Kal'a-ı Sultaniye ve Gelibolu İdadilerininin açılış amacı, sancağın bürokratik işlerini idare edebilecek, yüksek dereceli bireyler yetiştirmektir. Bu sebeple Çanakkale'nin son dönem tarihinde önemli yerler edinmiş, Çanakkale Harekâtı'nda gazi veya şehit olmuş birçok kişi, öğrenim hayatlarının bir kısmında, önceleri rüşdiye sonraları da Çanakkale ve Gelibolu İdadisi'nde öğrenim görmüştür. Nitekim Reşat Nuri Güntekin, Çanakkale İdadisi'nde öğrenim görmüştür.

1901 yılında salnamelerde elviye-yi gayrimülhaka olarak geçen Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda genel nüfus 140.000 olup, mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayısı 16525,

²⁷⁰ BOA., MF. MKT. 624-5.

²⁷¹ BOA., MF. MKT. 1184-75.

²⁷² BOA., MF. MKT. 1186-18.

²⁷³ BOA., MF. MKT. 1186-45.

²⁷⁴ BOA., MF. MKT. 1186-67.

²⁷⁵ BOA., MF. MKT. 1186-81.

²⁷⁶ BOA., MF. MKT. 1185-47.

öğrencilerin genel nüfusa oranı % 118'dir.²⁷⁷ 1901 yılında vilayetlerde okullaşma oranı sıralamasında Kal'a-yı Sultaniye Sancağı % 11,8 ile otuz beş vilayet içersinde 5.sıradadır.²⁷⁸ 1903 yılında ise Kal'a-ı Sultaniye Sancağı okullaşma oranında 35 vilayet arasında % 11,8 pay ile 4.sıradadır.²⁷⁹

4.2.2. Gelibolu Kazası

Gelibolu İdadisi, 150.000 gurus masraf yapılarak 1886 yılında açılmıştır.²⁸⁰ Öğretmen kadrosu ile ilgili ilk bilgileri 1306 yılı Maarif Nezareti Salnamelerinde görmek mümkündür.²⁸¹

Tablo. 4. 5. 1887-1888 Yıllarında Gelibolu İdadisi

Kaza	Öğretmenlerin Derecesi	Öğretmenlerin İsimleri	Okulun Derecesi
Gelibolu	Müdür	Yunus Nuri Efendi	İdadi
Gelibolu	Coğrafya, Usul-ü Kitabet, Hendese muallimi	Yunus Nuri Efendi (Müdür)	İdadi
Gelibolu	Resim muallimi	Hüsnü Efendi (Binbaşı)	İdadi
Gelibolu	Kitabet muallimi	Mustafa Cemal Efendi	İdadi
Gelibolu	Hüsn-ü Hat muallimi	Nazif Efendi	İdadi
Gelibolu	Farisi, Hesap, Usul-ü Defteri Muallimi	Ahmet Rasim Efendi	İdadi
Gelibolu	Türkçe, Arabî Muallimi	Mehmet Fehmi Efendi	İdadi
Gelibolu	Ulûm-ı Diniye Muallimi	İbrahim Efendi	İdadi
Gelibolu	Fransızca, Tarih, Cebir, Malumat-ı Nafia Muallimi	Ali Münip Efendi	İdadi
Gelibolu	Mubassır	Ahmet Efendi	İdadi
Gelibolu	Mubassır	Emin Efendi	İdadi
Gelibolu	Bevvab(Hademe)	-	İdadi
Gelibolu	Bevvab(Hademe)	-	İdadi
Gelibolu	Müslim öğrenci sayısı:87	Gayrimüslim öğrenci sayısı: 5	Toplam: 92

²⁷⁷ SNMU. Birinci Sene 1319, 302-985'ten derlenmiştir.

²⁷⁸ SNMU. Birinci Sene 1319, s. 985.

²⁷⁹ SNMU. 1319, s.138.

²⁸⁰ SNMU. 1316, s. 804.

²⁸¹ SNMU. 1316, s. 783.

Okulun Arabî, Farisi ve Lisan-ı Osmanî muallimliğine Lâpseki Rüşdiyesi muallimi Mustafa Rasim Efendi'nin tayini²⁸² ve Emekli Sandığı kesintisinin yapılması için²⁸³ yanlış yazılan isminin düzeltilmesi gerekmektedir.²⁸⁴ Biga Rüşdiyesi Muallimi Mehmed Fehmi Efendi'nin Gelibolu İdadisi Arabî ve Farisi muallimliğine tayininde bir sakınca olmadığından görev yerine gönderilmiş,²⁸⁵ Hesap ve Coğrafya muallimlikleri de kendisine verilmiştir.²⁸⁶ Gelibolu İdadisi Hesap ve Coğrafya muallimi müfevffâ Hafız Ahmed Efendi'nin 14 seneden ibaret hizmeti olup, 1890 yılından itibaren zevcesi Zehra Hanım'a 30 guruş, kerimeleri Emine ve Hacer Hanımlar'a 30'ar guruş olmak üzere toplam 90 guruş maaş verilecektir.²⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde eğitime ait binaların yapım ve onarım masrafları için inşaata başlanmadan önce görevliler tarafından binanın masraf keşfi yapılır ve nezarete gönderilen bu belgeye "keşifnâme" denirdi. Okul, 1893 ve 1895 yılında iki defa tamir olmuştur. İdadinin tamirine ilişkin keşifnâmede okulun depo ve yemekhanesinin eksiklikleri ile bahçe duvarı fazlasından dolayı para sarfına gerek olup olmadığı tespit edilmiş,²⁸⁸ gerekli meblağın inşaat tertibinden hesabının yapılması Sadaret'e arz edilmiştir.²⁸⁹ Gelibolu İdadisi'nin tamir masrafları, 1893 senesi inşaat tertibinden karşılanmasına karar verilip müdür odasının mefruşatının tamirinden vazgeçilmiş,²⁹⁰ mektebin bahçe duvarlarıyla teneffüşhane ve alt katındaki depo ve taamhanenin (aşevi) tadilatı için gerekli 13.364 guruşun hisse-i maariften karşılanması lüzumu²⁹¹ ve bu meblağın 1895 yılı inşaat tertibinden karşılanacağı belgede belirtilmiştir.²⁹² Okuldaki sıraların tamiri için gerekli meblağ olan 750 guruşun sarfına izin verilmiştir.²⁹³ Okulun tamirine hemen başlanıp,

²⁸² BOA., MF. MKT. 100-30.

²⁸³ BOA., MF. MKT. 100-51.

²⁸⁴ BOA., MF. MKT. 100-72.

²⁸⁵ BOA., MF. MKT. 133-37.

²⁸⁶ BOA., MF. MKT. 100-51.

²⁸⁷ BOA., ŞD. 903-5.

²⁸⁸ BOA., MF. MKT. 152-79.

²⁸⁹ BOA., MF. MKT. 196-53.

²⁹⁰ BOA., MF. MKT. 166-52.

²⁹¹ BOA., MF. MKT. 166-58.

²⁹² BOA., ŞD.213-8.

²⁹³ BOA., MF. MKT. 271-26.

masrafların cetvellere kaydedilerek diğer evrakla birlikte keşif defterinin ve cetvellerin nezarete gönderilmesi istenmiştir.²⁹⁴

Okullarda yaz tatili iznine çıkmadan önce tatilini geçireceği yerin bilgilerini içeren dilekçe okul müdüriyetine teslim edilirdi. 1894 yılı yaz tatilinde akraba ve yakınları ziyaret etmek üzere Gelibolu İdadisi Müdürü Yunus Efendi; Tekfurdağı'na, Ulum-ı Diniyye muallimi Halil Efendi Aydın'a, Fransızca muallimi Artin Tangiryan Efendi İstanbul'a gitmek için mektep müdürlüğünden izin talebinde bulunmuşlardır.²⁹⁵ Filibeli Ali Fehmi Efendi, okulda muallimlik vazifesiyle çalışırken terfi edip 1895 yılında Kırkkilise İdadisi'ne atanmıştır. Kendisi yeni atandığı okulunda okul müdürlüğü yanında Fransızca, Malumat-ı Fenniye ve Usul-ı Defterî derslerini de verecektir.²⁹⁶

1895-1896 yılında Gelibolu İdadisi'ndeki öğrencilerin başarı-başarısızlık durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁹⁷

Tablo. 4.6. 1895-1896 Eğitim Yılında Gelibolu İdadisi Öğrencilerinin Başarı Durumları

Tebaa	Okulun 1893 yılından kalan öğrenci sayısı	Ders yılı başından sonuna kadar yeni kabul edilen öğrenci sayısı	Ders yılı sonuna kadar bir nedenle okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma alan öğrenci	Sınav sonrası 1895-1896 öğretim yılına devren kalan öğrenci
Müslim	81	26	12	7	88
Gayrimüslim	9	4	1	-	12
Toplam	90	30	13	7	100

Tablo incelendiğinde 1895- 1896 eğitim öğretim yılında Gelibolu İdadisi'nin öğrenci sayısı 240 olarak görülmektedir. Sınıfını geçip 1895-1896 eğitim-öğretim yılında okula devam eden öğrenci oranı %41'dir. Okuldan farklı nedenlerle ayrılmak zorunda kalan

²⁹⁴ BOA., MF. MKT. 273-1.

²⁹⁵ BOA., MF. MKT. 216-24.

²⁹⁶ BOA., MF. MKT. 260-51.

²⁹⁷ Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, s.398; SNMU. 1316, s.1298.

öğrenci oranı ise %59'dur. Başarı oranlarına bakıldığında idadinin bu yıllarda başarı düzeyinin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Müslim öğrencilerde başarı oranı %40 iken, Gayrimüslim öğrencilerde başarı oranı %47'ye yakındır. Bu durum Müslim öğrencilerin başarısızlığını göstermesi açısından önemlidir.

Gelibolu İdadisi Hesab ve Türkçe muallimliklerine Ahmed Rasim Efendi'nin ta'yin olunup²⁹⁸ okulda boş geçen Arabî, Farisi ve Usûl-i Deferi dersleri de kendisine verilmiştir. Ancak kendisi haftada 11 saat Akaid dersi, 14 saat Arabî, 6 saat Farisi, 2 saat Usul Deferi olmak üzere haftada 33 saat derse girmesi gerekmektedir. Ancak 24 saatten ibaret olan bir haftada, bu derslere girmesi mümkün olmadığından Akaid muallimliğine İstanbul'dan bir muallim tayini gerekmektedir. Ancak İstanbul'dan yapılacak atamanın o an için mümkün olmadığı, okulda uygun bir öğretmen bulunmadığından idarece Fehmi Bey'in atamasının yapılması uygun görülmüştür.²⁹⁹ Okulun Arabî muallimi müteveffâ Mehmed Fehim Efendi'nin 13 Mart 1872- 13 Aralık 1898 tarihleri arasında 25 seneden ibaret hizmeti olup zevcesi Hatice Hanım'a 33 guruş mahdumu İhsan Efendi'ye 33 guruş vakfedene (hamil-i mevkûf) 34 guruş olmak üzere toplam 100 guruş maaş ödenecektir.³⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde merkez liva ve sancaklarda okula ait odaların halı vs. mefruşat döşemeleri Maarif Nezareti tarafından yapılmıştır. Gelibolu İdadisi mescidi ile muallim odalarının döşemesinin taşra idadisi olduğu için mahallinden yapılması gerektiği Biga Sancağı Maarif Müfettişi Ziya Bey'e bakanlıktan bildirilmiştir.³⁰¹ 1910-1911 eğitim-öğretim yılında Gelibolu İdadisi'nde 108 öğrenci bulunmaktadır. İdadinin rüşdiye kısmında birinci sınıfta 37, ikinci sınıfta 33 ve üçüncü sınıfta 19 öğrenci eğitim görürken, idadinin birinci sınıfında 7 ve ikinci sınıfında 12 adet öğrenci mevcuttur.³⁰²

4.3. Çanakkale Sultanisi

Sultaniler, II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı dönemi orta öğretim kurumlarının en üst basamağındaki 7 yıllık idadilerin programları genişletilmek suretiyle meydana getirilen

²⁹⁸ BOA., İ.TLY. 1925-148.

²⁹⁹ BOA., MF. MKT. 269-45.

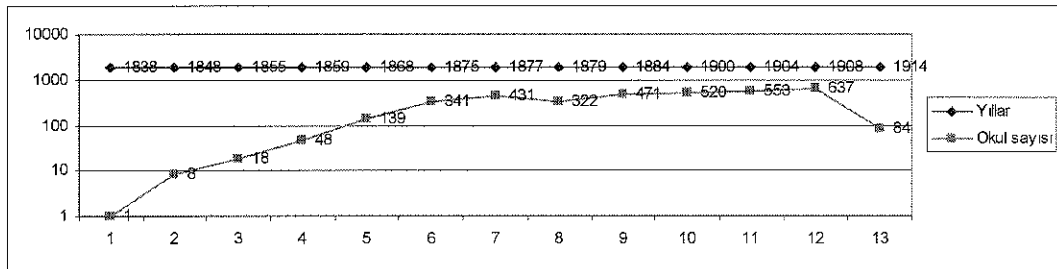
³⁰⁰ BOA., ŞD. 985-38.

³⁰¹ BOA., MF. MKT. 928-16.

³⁰² BOA., MF. İST. 11-86.

okullara verilen addır.(Pakalın 1995:276,277). Sultanilerin amacı, öğrencileri Osmanlı yurttaşı olarak yetiştirmek Osmanlılık ideolojisi etrafında “birlik ve bütünlük” teması içinde kaynaşmalarını sağlayacak ortamı yaratmaktır. Sultanilere her din ve mezhepten erkek çocuklar kayıt yaptırabilecekti.(Alkan 2000:7). Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlı yurttaşlarına ortaöğretim düzeyinde ortak bir kültür ve eğitim verme amaçlı, öğretim dili Fransızca olan Galatasaray Sultanisi, 1868 yılında açılmıştır. Okulun Fransızca eğitim vermesinde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri olan Fransa’dan yararlanma düşüncesi ağır basmıştır.(Kodaman 1991:134) 1868 yılında okula öğrenci alımında önceden belirlenen miktar, yarısı Müslim yarısı Gayrimüslim olmak üzere toplam 600 kişi olmuştur.³⁰³ Osmanlı vilayetlerinde rüşdiye, idadi ve sultanilerin ülke genelindeki dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.(Alkan 1996:45).

Grafik 4. 6. Rüşdiye, İdadi ve Sultanilerin Gelişimi

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde, orta öğretimin üst sınıflarını teşkil etmek üzere vilayet merkezlerinde kurulacak olan okullara sultani adı verileceği belirtilmiştir. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’ne göre sultaniler;

- Ortaöğretimin en üst düzeyi olarak gösterilmiştir.
- Okullarının yapım masrafı yüksek saltanat tarafından karşılanıp öğrencilerden elde edilecek ücret okulun devam eden idare masraflarını ödemediği halde yüksek hazine tarafından verilmek üzere her yıl eğitim bütçesine dahil olunacak ve harcama ile idare şekli Maârif Meclisi marifetiyle olacaktır.

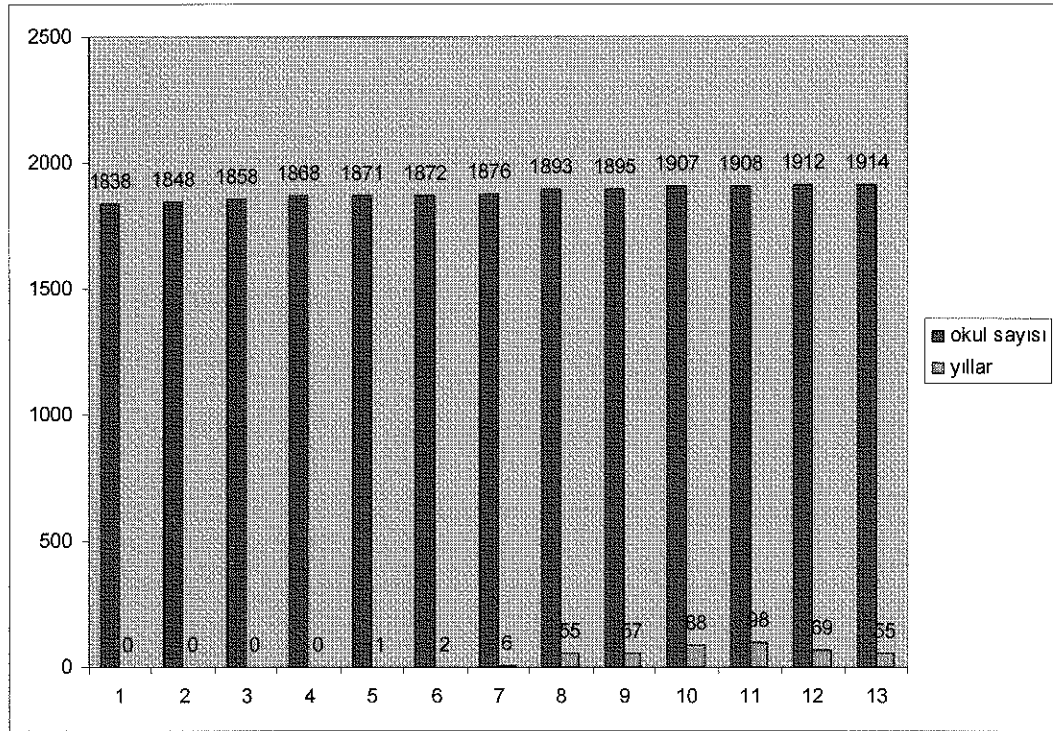
³⁰³ BOA., MKT.MHM. 413-3.

- Öğrencisi yatılı ve gündüzlü olarak iki kısım olup sadece derslerde hazır olmak için dışarıdan da öğrenci kabul edilecektir.
- Okulda; müdür, muhasebeci, aşçı, bevvab (kapıcı-hizmetli) ile mubassır (belletmen) gibi hizmetlisi lüzum ve ihtiyacına göre düzenlenecektir. Okulun idaresi Vilâyet Maârif İdaresi Müdürü'nün özel gözetimi altında olacaktır.
- Sultânî okullarının tatil zamanları ve sınav dönemleri aynı rüşdiye ve idâdî okullarındaki gibi olup sadece yatılı olan öğrencinin tatil geceleri okulda veya dışarıda kalması buldukları bölgedeki maarif idareleri kararına bağlıdır.

Emrullah Efendi, ikinci bakanlık döneminde sonradan yasalaşmayan bir tasarı hazırlamıştır. Tasarısında, ortaöğretimi idâdîye ve sultânîye diye ikiye ayırmış, sultânîlerin hepsinin 12 yıl olmasını öngörmüştür. 1913'te Mekâtib-i Sultânîye Talimât-nâmesi yayınlanarak eğitim ve öğretim yeniden örgütlendirilmiştir. İlköğretim yani ibtidaî kısım, beş yıldan oluşmuştur. Ortaöğretim, devre-i ula (birinci devre) ve devre-i sani (ikinci devre) diye ikiye ayrılmış, ikinci devre de fen şubesi ve edebiyat şubesi olarak iki şube halinde belirlenmiştir. Yedi yıllık idadilerle sultani diplomalarının öğrenciye aynı hakkı sağlaması üzerine Mekâtib-i Sultânîye Nizam-nâmesi yedi yıllık idâdîlerin hepsini sultânîye çevirmiştir.(Ergün 1996:228-235). Osmanlı vilayetlerinde idadilerin sultaniye çevrilmeleri sonucu ortaya çıkan sultanilerin ülke genelindeki dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.(Alkan 1996:183).

Grafik 4. 7. Genel Olarak Sultanilerin Gelişimi

Çanakkale İdadisi'nin sultaniye dönüştürüldüğü tarih 1911'dir. Ancak okul eski statüsünü koruduğundan idadi zihniyetinden kurtulamamıştır. Çanakkale Sultanisi'nin meccani (parasız) kısmı da açılmış olup bölüm 1912 yılında kapatılmıştır. Bu yüzden, Gümülcineli öğrencilerin 1912-1913 eğitim yılında okula yerleştirilmesi mümkün değildir.³⁰⁴ Ülke genelinde idadiler bu yıllarda sultaniye dönüştürülmüştür. Antalya İdadisi de 1915-1916 eğitim yılına kadar beş yıllık liva idadisi olarak eğitim faaliyetlerine devam etmiş ve 1916 yılında sultaniye çevrilmiştir.(Aydemir 2006:44).

1913-1914 eğitim yılında Çanakkale sultanisinde 26 öğretmen, 10 idareci, 16 hizmetli ve iki diğer çalışanlar olmak üzere toplam 54 kişi çalışıyordu. Öğretmenlerin yaş durumlarına bakıldığında idadide genç bir kadronun hizmet verdiği görülmektedir. Bunlardan, yedisi 20-25, altısı 25-30, dokuzu 30-40, biri 40-50 ve üçü 50-60 yaşları arasında idi. Öğretmenlerin çoğu Dârülfünûn ve Dârülmuaallimîn okullarından mezun idiler. Aynı yıl okulda; 396 öğrenci mevcuttur. 325'i ibtidaî sınıfta, 71'i ise tâli

³⁰⁴ BOA., MF. MKT. 1192-58.

sınıfındadır. Bunların 390'ı Müslüman, dördü Ermeni ve ikisi Musevî öğrencidir.³⁰⁵ 1911 yılında Galatasaray Sultanisi'nde 268 öğrenci olduğu düşünüldüğünde Çanakkale Sultanisi'nin öğrenci sayısının çok az olmadığı düşünülebilir.(Demirel 2007:34).

Çanakkale için Kasım 1914 itibariyle bombardıman tehlikesi olmadığından Çanakkale Sultanisi öğrencilerinin iâşe temini sağlanarak (günlük gıda maddesi ihtiyacı) diğer okullara gönderilmeleri engellenmiştir.³⁰⁶ I. Dünya Savaşı öncesinde Çanakkale Sultanîsi öğrencilerinin tamamına yakını Müslüman'dır. Hiç Rum öğrencinin olmaması ilginçtir. Bu durum Balkan Savaşları'nın da etkisiyle "Osmanlıcılık" siyasetinin artık geçerliliğini kaybettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Çanakkale'deki diğer okullar gibi Çanakkale Sultanîsi de, harp ve işgal nedeniyle 1914 yılında geçici olarak kapanmıştır.

İtilâf kuvvetlerinin işgalinden dolayı Çanakkale Sultanisi'ndeki sıralar, köylerdeki ibtidaî mekteplerine dağıtılarak İstanbul'a nakli mümkün olmayan Kimya dersi aletleri de okulun diğer eşyalarıyla birlikte Biga'ya gönderilmiştir.³⁰⁷ Çanakkale bombardımanında eşyaları zarar gören Kal'a-ı Sultaniye Mekteb-i Sultanisi Müdürü Mehmed Nizami Bey'in birikmiş maaşı kendisine ödenemediğinden mağduriyeti söz konusu olmuştur. Sultani müdürlüğünde emaneten bulunan maaş makbuzları, Maarif Nezareti'ne gönderilerek bir an önce maaşının ödenmesi istenmiştir.³⁰⁸ Savaş sırasında ilan edilen seferberlik gereği birçok öğretmen askere alınmış, özellikle ibtidaî mektepler öğretmensiz kalmıştır. Savaştan sonra Sultanî binası bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla mutasarrıf Rauf Bey tarafından gündüzlü Dârümuallimîn (Öğretmen Okulu) olarak açılmıştır.³⁰⁹

1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra okul kapatılmıştır. Çanakkale halkı 1920'li yıllarda Sultanî'yi açmak için yoğun çaba göstermiştir. 25 Ekim 1920'de Kal'a-ı Sultaniye sancağı mutasarrıflığından Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir yazıdan savaşın en büyük sonuçlarından birinin Çanakkale'nin

³⁰⁵ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.70.

³⁰⁶ BOA., MF. MKT. 1202-41.

³⁰⁷ BOA., MF. MKT. 1210-61.

³⁰⁸ BOA., MF. MKT. 1212-72.

³⁰⁹ BOA., DH. UMVM. 31-17; BOA., DH. UMVM. 66-58.

okulsuz kalması olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte Çanakkale merkezde Müslümanların devam ettiği hiçbir orta öğretim okulu bulunmuyordu. Bunun yanında ecnebi ve yerli gayri Müslimlerin hummalı ve süratli bir çalışma ile mevcut okullarını ıslah ve genişletmekle kalmayıp yeni okullar tesis etmeleri de Müslüman ahali ve aydınları endişeye düşürüyordu. Bu durumun devam etmesi halinde Müslüman halkın dağılması söz konusu olabilecekti. Maarif Nezareti'nden istenilen ise harap halde bulunan ve az bir masrafla eski haline dönüştürülmesi mümkün olan Çanakkale Sultanisi'nin tamir edilerek açılması idi. Bunun üzerine 1 Kasım 1920 tarihinde Dâhiliye Nezâreti durumu Maârif Nezâretine bildirilmiş ve sultani binasının tamir edilerek hemen açılmasını istemiştir.(Korkmaz 2004:175).

29 Kasım 1920'de, Maârif Nezâretinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen cevapta Çanakkale Sultanisinin tamir edilerek açılması için lazım olan tahsisatın nezaretin bu seneki bütçesinde karşılığı olmadığı belirtilmiştir. Çözüm olarak gösterilen yol ise binanın mahallince yani Çanakkale sancağının gelirlerinden karşılanması ve ahalinin imkânlarıyla tamir edilerek idadi şeklinde açılması şeklindedir.³¹⁰ Bütün bunların yanında sultaninin açılabilmesi için başta Çanakkale müftüsü olmak üzere, idare meclisi ve belediye azaları gibi idareciler ve şehrin ileri gelenleri de 27 Aralık 1920 tarihinde mutasarrıflık vasıtasıyla Sadarete bir dilekçe ile başvurmuşlardır. Çanakkale halkının en büyük korkusu eğitimden yoksun kalan evlatlarının cahil kalmaları tehlikesidir. Ayrıca Maârif Nezâretinin, sultaninin tamir masraflarının mahallince karşılanması gerektiğini söylemesi de halkı üzmüştü. Çünkü sancağın aşar varidatı yarım milyon civarındadır. Halkın kanun gereği ibtidaî okulları için verdikleri parayla, ancak liva dâhilinde 40 civarındaki ibtidaînin masrafları karşılanabiliyordu.³¹¹

6 Ocak 1921 tarihinde Kal'a-ı Sultaniye sancağı mutasarrıfı Sadarete gönderdiği yazıda durumu bir kez daha özetleyerek okulun bir an önce açılmasını istemiştir. Sadaret durumu Maârif Nezâretine sorduğunda, nezaret daha önceki gerekçelerini ileri sürerek, bütçelerinde para olmadığını ve okulun ancak mahallince tamirinin mümkün olabileceği görüşünü tekrarlamıştır. Bir sonuç alınamaması üzerine, 18 Mayıs 1921 tarihinde

³¹⁰ BOA., DH. UMVM. 69-60.

³¹¹ BOA., DH. UMVM. 69-60.

mutasarrıflıktan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, liva bütçesinden memur maaşlarını bile ödeyemedikleri bu yüzden sultani binasının liva bütçesiyle tamirinin mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Sultani olarak düşünülen binanın 6 ay önce İngilizler tarafından boşaltıldığı, bu yıl da onarılmazsa tamamen harap olacağı da bildirilmiştir. Bu yüzden hiç olmazsa okulun devre-i ula kısmının onarım masraflarının maarif bütçesinden karşılanarak açılması istenilmiştir.³¹²

Çanakkale halkının iki senelik bütün gayretlerine rağmen sultani tamir ettirilerek açılamamıştır. Fakat burada dikkate değer nokta, büyük bir savaştan şehirleri yanmış yıkılmış bir şekilde çıkan ve neredeyse yiyecek ekmek bulamadıkları bir dönemde Çanakkale halkının, çocuklarının eğitimine verdikleri önemdir. Sultanî ancak Cumhuriyet döneminde 1923-1924 eğitim - öğretim yılında bir devreli erkek lisesi olarak açılabilmiştir. Okulun ibtidaî sınıflarında gündüzlü 90 öğrenci vardır. Birinci devre sınıflarda gündüzlü parasız üç ve paralı 18 öğrenci mevcuttur. Eğitim faaliyetlerini ise 17 öğretmen ve üç memur toplam 20 kişi yürütmektedir.³¹³ Okul 1924'te Ortaokul adını almış ve Çanakkale Lisesi olarak ancak 1949'da açılabilmiştir.(Uygun 2009:48)

³¹² BOA., DH. UMVM. 69-60.

³¹³ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1339-1340 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.57.

BÖLÜM V

ÇANAKKALE SANCAĞINDAKİ GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ VE YABANCI OKULLARI

5.1. Çanakkale Sancağı'nda Gayrimüslim Okulları

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim (azınlık okulları), Rum okulları, Ermeni okulları ve Yahudi okulları olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Azınlık okulları olarak bilinen Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlarının eğitim öğretim kurumları Osmanlı toplumunun yapısını siyasî, sosyal ve kültürel yönden önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'ni oluşturan önemli etnik unsurlardan olan Ermeniler yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin himayesi altında rahat, huzur ve güven içinde yaşamışlardır. Daha çok şehirlerde yaşayan Ermeniler ticaret, kuyumculuk, bankerlik, sarraflık, mimarlık, müteahhitlik gibi ticarî ve mâlî işlerle uğraşmışlardır.(Ertuğrul 1998:79).

Bir diğer önemli etnik unsur ise Rumlardır. Rumlar Osmanlı Devleti'nde imtiyazlı bir azınlık olmuştur. Ancak Rumlar, “megali idea” düşüncesini uygulamaya geçirmek için Osmanlı Devleti aleyhine akla gelmeyecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim 1887 yılında bir Yunan vatandaşı tarafından İzmir'e çıkarılırken ele geçirilen şapkanın astarından Ayvalık'ın da aralarında bulunduğu son derece mühim noktaları işaret eden bir harita çıkarılmıştır.¹ Rum Ortodoks Kilisesi'ne tanınan dinî, siyasî, sosyal ve kültürel haklar sayesinde, dönemin diğer azınlıklarına oranla Rumlar daha fazla haklara sahip olmuşlardır. Böylece Rumlar, her türlü eğitim-öğretim kurumlarını ve dinî müesseselerini açma ve idare etmenin yanı sıra, bağımsız mahkemelerini, mahallî idarelerini ve vergi toplama düzenlerini kurmuşlardır.(Ertuğrul 1998:62).

¹ BOA., DH.MKT. 1375-55.

Bir diğerk etnik unsur olan Yahudiler ise, Ermeniler ve Rumlar da olduğu gibi, Osmanlı Devleti himayesinde yüzyıllarca huzur, güven ve barış içerisinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti döneminde azınlıklara tanınan haklar arasında özel okullar açma, bu okullardaki öğrencilere kendi anadillerinde eğitim verme, eğitim-öğretim programlarını kendi eğitim sistemlerine göre düzenleme yetkisi gibi yetkiler verilmişti. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin azınlık okulları üzerinde 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin yayınlanması ve uygulanmasına kadar olan süreç içerisinde hiçbir gözetim ve denetiminin olmayışı, bu okulların zamanla sayısını ve zararlı faaliyetlerini artırmıştır.(Akyüz 2010: 151). 1880 yılında vilayet karnamesi 237. maddesinin hükmüne göre, sıbyan ve rüşdiye okullarının yönetimlerinin, bağlı olduğu cemaatlerin idarelerine bırakıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu tür okullara ait gelir getiren bütün mallar da yine bu cemaatlerin idaresine bırakılmıştır.²

13 Aralık 1896 tarihli Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat'ın 38. maddesine göre en önce teftiş edilen okulun resmî bir ruhsat belgesi olup olmadığı kontrol edilecekti. Bundan sonra, fiilen verilen derslerin ve ders içeriklerinin nezarete resmen ibraz edilen ders programlarıyla uyumlu olup olmadığına dikkat edilecekti. Bu sırada ruhsat belgesinde saptanmış olan ders kitaplarının aylarının okutulup okutulmadıklarına bakılacaktı. İlâveten, okulda ders islenirken ders kitapları haricinde sözel olarak uygunsuz telkinlerde bulunulup bulunulmadığı denetlenecekti. Son olarak, resmen beyan edilen ders saat süreleriyle gerçekte kullanılan süreler arasında farklılık olup olmadığı incelenecekti. Bu hususlardan ayrı olarak özellikle Tarih ve Coğrafya ders kitaplarındaki haritalara ve buralarda gösterilen yer isimleri ve gerek fizikî-coğrafi, gerekse idari adlandırmalar ve bölümlemeler dikkatle kontrol edilecekti.³

1897 yılında Osmanlı ülkesinde gayrimüslimlere ait 70 tane idadi, 687 tane rüşdiye, 5982 tane ibtidai okulu mevcuttur. Rüşdiye ve idadi okullarında o zamanın nüfusuna oranla gayrimüslimlerin çok daha fazla okula sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.(Eryılmaz 1990:177,178). 1891-1902 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapan Zühtü Paşa 1893 yılında Osmanlı Devleti'ndeki okullar hakkında bilgi verirken, Osmanlı Devleti'ndeki azınlık

² BOA., İ.DH. 797-64621.

³ SNMU. 1316, s.148-149.

okullarının sayısını 4.547 adet olarak ve bunların 4.049 adedinin ruhsatsız ve yalnızca 498 tanesinin ruhsatlı olduğunu belirtmektedir.(Akyüz 2010:240). Nitekim Devlet tarafından kontrol edilmesi nerede ise imkânsız hale gelen bu okullar özellikle Ermeni ve Rum bağımsızlık hareketlerinin örgütlendiği en önemli merkezler haline gelmiştir.

Vilayete bağlı sancak, kaza ve nahiyelerdeki okulların yönetimi, mahalli idarelerin her birinin özel meclislerine verilmiştir ve iyi yönetilmişlerdir. Okullarda eğitim senenin belli mevsimlerinde yoğunluk kazanmıştır. Çünkü Müslümanlar gibi, Gayrimüslimler de tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu mevsimde çocuklarını okula göndermek istememişlerdir.(Cuinet 1894:623). Bu okulların teftiş ve denetimi II. Meşrutiyet'ten sonra da ele alınmışsa da, çeşitli sebeplerle uygulanamamıştır. Ancak, I.Dünya Savaşı'nın çıkması ve ülkede sıkıyönetim ilan edilmesi üzerine azınlık okullarının teftişi konusu yeniden ele alınmıştır. Bu amaçla 1915 yılında "Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi" çıkarılmıştır. Buna göre, azınlık ve yabancı okullarında: Türkçe, Türkiye Tarihi ve Coğrafyası derslerinin Türkçe olarak ve Türk muallimlerince okutulması mecburi tutulmuştur.(Koçer 1991:210). Böylece azınlık ve ecnebi okulları da bir dereceye kadar devletin denetim ve gözetimi altına alınmıştır.

5.1.1. Rum Okulları

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslim tebaadan eğitim konusunda en çok çaba gösteren Rumlardır. Fransız İhtilâli'nden sonra ulusal kimliklerini kaybetmemek ve misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmek için hızlı bir biçimde okullaşma sürecine girmişlerdir. Nitekim bu okullarda Türkleri ezeli düşman olarak tanıtmak, ekonomik açıdan çökartmek, Türkleri ulusal kimliğinden uzaklaştırarak hak ile devlet arasında kopukluk meydana getirip devlete karşı isyanlar çıkarmak gibi amaçlar eğitim programlarında yer almıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra okullar daha çok Patrikhane tekelinden çıkarılıp cemaatler, kurumlar ve şahıslar aracılığıyla yapılmış böylece laik bir nitelik kazanmasıdır. Bunda ticaret burjuvazisinin de etkisi olmuştur. Rumlar arasındaki bu değişime Kuruçeşme Okulu, Ayvalık Akademisi ve İzmir Jimnazyumu örnek olarak verilebilir.(Tekeli; İlkin 1993:102). İstanbul'da en eski Rum okulu, Patrikhane Mektebi adıyla da anılan Fener Rum Mektebi'dir. Bu okul, İstanbul'un

fethinden önce Patrikhanenin himayesinde ve masrafları da Patrikhane tarafından karşılanmak üzere kurulmuştur. Bu okulda Yunan Dili, Felsefe, Teoloji, Riyaziyat, Fiziki İlimler okutuluyordu. Buradan çıkan gençlerin bir kısmı Rum kilise ve okullarında, bir kısmı da Osmanlı Devleti hizmetinde görevlendirilmiştir.(Taşdemirci 2001:15).

Patrik ve despotlar, Bab-ı âli'nin büyük tercümanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları bu okuldan yetişmişlerdir. Rumların ikinci önemli okulu, Heybeliada Papaz Mektebi'dir. 1895 yılında Rumeli ve Anadolu'daki bazı Rum okullarında Türkçe dersini okutacak öğretmenlere vilâyetlerin maarif tahsisatından maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Gayri Müslimler Türkçe'yi okutmamak için direndikleri halde Osmanlı devlet adamları, Mülkiye Mektebi ve idadîlerin programlarına Rumca, Ermenice ve Bulgarca derslerini koymuşlardır. Rumlar, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi gereğince Rum okullarında Türk Dili, Tarih ve Coğrafyası derslerinin Türk öğretmenleri tarafından Türkçe olarak okutulmasına razı olmuşlardır.(Kırşehirlioğlu 1963:78-81).

Rum okulları, bağımsız bir Yunan Devleti'nin kuruluşunda çok aktif bir rol üstlenmiştir. Bu durum eğitim-politika ilişkisine çarpıcı bir örnek olmasının yanında, Rum okullarının ideolojik niteliğini gözler önüne sermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Bu ideolojik çalışmalar ve 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Edirne Antlaşması ile (1829) Yunan Devleti kurulmuştur.(Uçarol 1995:378). 1830'lardan sonra Yunanistan'ın da desteğiyle Rum okullarının sayısı hızla artmaya başlamış, bu okullar, eğitimle siyasetin iç içe olduğu kurumlar haline dönüşmüştür.(Haydaroğlu 1991: 175).

Rum okullarının finansmanı, okulların ve kiliselerin gelirlerinden, kilise ve cemaat mallarından, kilise vergilerinden, mum paralarından, gönüllü bağışlarından, okul yararına verilen piyeslerden, zenginlerin yardımları ve büyük papazların vakıf mallarından sağlanırdı. Özellikle metropolitler ve piskoposlar, okul açmakla gurur duyarlar ve öğrencilerden çok düşük ücret alırlardı.(Akyüz 2010:294).

Osmanlı Hükümeti, 1910 yılında Fener Rum Patrikhanesi'ne bir tezkere yollayarak Rum okullarındaki Yunanlı öğretmenlerin işlerine son verilmesini istemiştir. Rum basını bu duruma şiddetle karşı çıkarak, hükümetin Rum okullarına bu tür müdahalelerini reddetmiştir. Onlara göre bütün Rum okullarında okutulan kitaplar, Patrikhanenin belirlediği bir komisyon tarafından kontrol edilip seçiliyordu.(Ergün 1991:367).

Rum okullarının sayısı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde 3500'e kadar yükselmiştir. Nüfus mübadelesi ile Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'da Batı Trakya hariç, diğer bölgelerdeki Türkler değiştirildiklerinden; İstanbul, İmroz, Bozcaada ve İzmir dışında Rum okulu problemi kalmamıştır. Sayıları da bir hayli azalmıştır.(Sevinç 1975:191).

5.1.1. Çanakkale Merkezi

Çanakkale nüfusunun çoğunluğunu gayrimüslim tebaadan Rumlar oluşturmaktadır. Rumlar, 1839-1845 yılları arasında Çanakkale şehir merkezi nüfusunun %25'ini kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Rumların okullaşma süreci 1830 yılından sonra başlamıştır. Osmanlı Devleti Müslüman halkın eğitimi kadar azınlıkların eğitimi için yatırım yaptığı yine arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Çanakkale'de 1840 yılından sonra okulların hızla açıldığı ve sancak geneline yayıldığı görülmektedir. Çanakkale merkezinde Rum Ortodoks erkek okulları 1842'de, kız okulları ise 1870'de kurulmuştur. Erkek okullarında Rumca dışında Türkçe ve Fransızca öğretiliyordu. Kız okullarında ise Rumca, dikiş, nakış işleri ve halıcılık öğretiliyordu. Bu okulların yararına diğer gayr-ı Müslim okullarında olduğu gibi konsoloslar ya da mahalli yöneticilerin koruyuculuğunda her yıl piyango düzenleniyordu. Ayrıca bayramlarda ya da özel günlerde cemaat tarafından bu okullara sadaka ve iane yardımları da yapılıyordu.(Cuinet 1894:700).

1895-1901 tarihleri arasında Çanakkale sancağındaki Rum okullarının açılış tarihleri, dereceleri, ruhsat tarihleri ve ruhsatı veren kurum veya kişi aşağıdaki tabloda verilmiştir:⁴

⁴ SNMU. 1316, s. 1254-1255; SNMU. 1317, s.14921-1493; SNMU. 1318, s.1672-1675; SNMU. 1319, s.982-985; SNMU. 1321, s. 739.

Tablo-5. 1. 1895-1901 Tarihleri Arasında Rum Okulları

Kaza	Okulun İsmi	Ruhsat Verilen Müdür	Okulun Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsatname Aldığı Tarih
Kala-1 Sultaniye	Rum Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	1842	7 Şubat 1894
Kala-1 Sultaniye	Rum Kız Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	1870	7 Şubat 1894
Erenköy	Kuyumcu Delyos	İmrozlu Yorgaki	İbtidâî ve Rüşdiye	1885	10 Haziran 1892
Erenköy	Kuyumcu Delyos Kız Okulu	İmrozlu Yorgaki	İbtidâî ve Rüşdiye	1885	10 Haziran 1892
Biga	Rum Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	1844	23 Nisan 1894
Biga	Rum Kız Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	1872	23 Nisan 1894
Biga	Karadağ Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	23 Nisan 1894
Biga	Değirmencik Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	23 Nisan 1894
Biga	Aksaz Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	23 Nisan 1894
Biga	Hancı Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	23 Nisan 1894
Biga	Misakçe Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	23 Nisan 1894
Biga	Kalafatlı Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	23 Nisan 1894
Ezine	Rum Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	Bilinmiyor	22 Mayıs 1894
Ezine	Rum Kız Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	Bilinmiyor	22 Mayıs 1894
Ezine	Cedid Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	22 Mayıs 1894
Kumkale	Yenişehir Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	22 Mayıs 1894
Bayramiç	Rum Okulu	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	22 Mayıs 1894
Lapseki	Ayaterkone	Rum Patrikhanesi	İbtidâî	Bilinmiyor	25 Mayıs 1894
Ayvacık	Papaslık Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	Bilinmiyor	16 Kasım 1894
Ayvacık	Narlı Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	Bilinmiyor	16 Kasım 1894
Ayvacık	Adatepe Köyü	Rum Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	Bilinmiyor	16 Kasım 1894
Ayvacık	Çetha-i Kebir	Rum Patrikhanesi	İbtidai	Bilinmiyor	16 Kasım 1894
Ayvacık	Çetha-i Sağır	Rum Patrikhanesi	İbtidai	Bilinmiyor	16 Kasım 1894

Tabloda görüldüğü gibi Çanakkale ve kazalarında ibtidai ve rüşdiye olmak üzere 23 Rum mektebi mevcuttur. Sancak ve kazalarda erkek ve kız ibtidai ve rüşdiye okulları mevcutken karyelerde ise karma okullar bulunmaktadır. Köylerde öğrenci sayısının azlığından dolayı karma okul uygulamasına gidilmiştir. Küçük yerleşim birimi olan karyelerde ibtidai mektepleri bulunmaktadır. Müslüman tebaaya oranla Rum tebaa kızlarını okula gönderme konusunda daha bilinçli davranmaktadır. Erenköy Kuyumcu Delyos Kız ve Erkek İbtidai'leri, İmrozlu Yorgaki adında bir şahıs tarafından açılmışken diğer okullar, Rum Patrikhanesi aracılığıyla Maarif Nezareti'nden ruhsat almıştır. Okulların çoğunun açılış tarihlerinin bilinmemesi ya da kuruluş tarihi ile ruhsat alma tarihleri arasında 20-30 yıl kadar süre farkı olması bunların uzun yıllar devlet gözetiminden uzak ruhsatsız olarak

faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Devletin bu okulları, ruhsatlarını daha sonraki yıllarda vererek yasallaştırdığı görülmektedir. Bu durum, sadece Çanakkale'ye özgü bir uygulama değildir. Maarif salnamelerindeki bilgilere göre ülke genelinde yerli ve yabancı azınlık okullarının çoğu bu dönemde ruhsatsız açılmıştır. Bunda okulların devlet denetimi altına girmeme, özgür davranma isteği etkilidir.(Korkmaz 2004:178) Osmanlı topraklarında açılan yabancı okullar, 1850 yılından sonra hızla yayılmaya başlamış, yabancılara tanınan hakların suistimal edilmesi ve ruhsatsız okulların açılması ile birlikte Osmanlı maarif sistemi bozulmaya başlamıştır.(Haydaroğlu 1991:16)

Edirne Vilayeti Maarif salnamelerine göre (H.1300-R.1884) Gelibolu'da Rumlara ait 8 erkek 4 kız olmak üzere toplam 12 Rum mektebi kayıtlı olup bu okullarda 831 erkek, 447 kız öğrenci eğitim görmektedir.⁵ Bunlardan 11'i ibtidai-rüşdiye olarak birlikte eğitim yapıyordu. 1913- 1914 yılında ise Rum okulların sayısında bir azalma söz konusudur. Kal'a-ı Sultaniye'de 1913- 1914 eğitim yılında 3'ü erkek 3'ü kız ve 2'si karma olmak üzere Rumlar'a ait 8 ibtidai mektebi kalmıştır. Bu okullarda ise 190'ı erkek, 115'i kız olmak üzere 305 öğrenci eğitiliyordu. Okullarda 14'ü erkek ve 7'si kadın 21 öğretmen görev yapıyordu.⁶ Okullaşma oranının yaklaşık 1/3 oranında azalmasında; siyasi istikrarsızlıklar, Balkan Savaşları'nın etkisiyle yapılan göçler, I.Dünya Savaşı'nın etkisiyle Çanakkale bölgesinin boşaltılması ile Çanakkale Savaşları nedeniyle eğitime ara verilmesi etkili olmuştur.

Bu okullardan günümüze ulaşan 1904 (1320) yılında hizmete açılan Rum Zükûr ve İnâs İbtidai Mektepleridir. Bu Erkek ve Kız Mektepleri'nin ruhsat tarihi 26 Kanun-ı Sani 1309 (7 Şubat 1894)'dur. Balkan Savaşları'nın da etkisiyle Çanakkale'deki Rum nüfusu ve Rum okullarında azalma başlamış ve Çanakkale savaşları ile milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte bu iki bina onlardan tevarüs etmiştir⁷. Rumlardan kalan bu binalarda halen ilköğretim okulu olarak eğitim ve öğretime devam edilmektedir. Bunlar 1904 yılında hizmete giren ve İnönü Mahallesi Devlet Hastanesi civarındaki Cumhuriyet ve İstiklal İlköğretim okullarıdır. Günümüzde bu okullar, Aslanca Mahallesi'ndeki İstiklâl

⁵ SVE. 1300, s.184.

⁶ SNMU. 1321, s.739.

⁷ Bu iki binanın inşai görünümü "haç" şeklindedir.

ve Cumhuriyet İlköğretim Okulları'dır.(Esenkaya 2011:687) 1895-1901 yılları itibarıyla Gayrimüslim okullarının dereceleri ve öğrenci sayılarının sancak merkezindeki ve kazalardaki dağılımı şu şekildeydi.⁸

Tablo.5. 2. Rum Okullarındaki Öğrenci Sayıları (1895-1901)

Kaza	Okulun İsmi	Okulun Derecesi	1895-1896		1896-1897		1897-1898		1898-1899		1900-1901	
			Er	Kız	Er	Kız	Er	Kız	Er	Kız	Er	Kız
Kala-ı Sultaniye	Rum Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	-	-	84	-	174	-	174	-	170	-
Kala-ı Sultaniye	Rum Kız Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	-	-	-	60	-	114	-	114	-	110
Erenköy	Kuyumcu Delyos	İbtidâî ve Rüşdiye	60	-	60	-	90	-	90	-	90	-
Erenköy	Delyos Kız Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	-	50	-	50	-	70	-	70	-	70
Biga	Rum Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	120	-	150	-	120	-	120	-	120	-
Biga	Rum Kız Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	-	90	-	100	-	70	-	70	-	70
Biga	Karadağ Köyü	İbtidâî	-	-	-	--	40	35	40	16	40	16
Biga	Değirmencik Köyü	İbtidâî	-	-	-	-	38	23	38	35	38	35
Biga	Aksaz Köyü	İbtidâî	-	-	-	--	45	26	45	23	45	23
Biga	Hancı Köyü	İbtidâî	-	-	-	-	50	20	50	36	50	36
Biga	Misakçe Köyü	İbtidâî	-	-	-	--	20	18	20	20	20	20
Biga	Kalafatlı Köyü	İbtidâî	-	-	-	-	35	20	35	18	35	18
Ezine	Rum Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	55	-	-	-	45	-	45	-	45	-
Ezine	Rum Kız Okulu	İbtidâî ve Rüşdiye	-	45	-	-	-	37	-	37	-	37
Ezine	Cedid Köyü	İbtidâî	-	-	-	-	33	16	33	20	33	20
Kumkale	Yenişehir Okulu	İbtidâî	-	-	-	-	30	20	30	-	30	17
Bayramiç	Rum Okulu	İbtidâî	-	-	-	-	75	63	-	-	75	63
Lâpseki	Ayaterkone	İbtidâî	-	-	60	30	50	25	50	25	48	23
Ayvacık	Papaslık Köyü	İbtidâî ve Rüşdiye	-	-	-	-	30	13	-	-	30	13
Ayvacık	Narlı Köyü	İbtidâî ve Rüşdiye	-	-	-	-	27	21	-	-	27	21
Ayvacık	Adatepe Köyü	İbtidâî ve Rüşdiye	-	-	-	-	23	25	-	-	23	25
Ayvacık	Çetha-i Kebir	İbtidâî	-	-	-	-	35	19	25	13	25	10
Ayvacık	Çetha-i Sağır	İbtidâî	-	-	-	-	10	13	10	20	18	20
Toplam			235	185	354	240	970	648	805	517	962	647

Tabloya göre Kal'a-ı Sultaniye Rum İbtidâî ve Rüşdiye Mektebi'nde 1897 yılında 84 öğrenci mevcut iken 1898 yılında öğrenci sayısı 174'e yükselmiştir. Kal'a-ı Sultaniye Rum Kız İbtidâî ve Rüşdiye Mektebi'nde 1897'de 60 öğrenci var iken 1898 yılında öğrenci sayısı 114'e yükselmiştir. Erenköy Kuyumcu Delyos İbtidâî ve Rüşdiye Okulu'nda 1896 ve 1897 yıllarında 60 öğrenci mevcut iken 1898 yılında 90'a ulaşmıştır. Erenköy Kuyumcu

⁸ SNMU. 1310, s.225.; SNMU. 1315, s.234.; SNMU. 1316, s. 796, 797, 1254.; SNMU. 1319, s.138.; SNMU 1321, s.738,739.

Delyos Kız İbtidaî ve Rüşdi Okulu'nda 1896 ve 1897 yıllarında 50 öğrenci var iken 1898 yılında öğrenci sayısı 70'e ulaşmıştır. Biga Rum İbtidaî ve Rüşdiye Mektebi'nde 1896'da 120 öğrenci mevcut iken 1897 yılında öğrenci sayısı 150'ye yükselmiştir. Bu okulda 1898 yılında öğrenci sayısının tekrar 120'ye düşmesi dikkat çekicidir. Bu durum 1897 yılında ortaya çıkan Türk Yunan Savaşı (Girit Bunalımı) ile ilgili olabilir.

1895 yılından 1897 yılına kadar Çanakkale'deki ibtidaî Rum okullarından bazıları ile ilgili maarif salnamelerinde kayda rastlanılmamıştır. Bu okullar, Biga'ya bağlı Karadağ, Değirmencik, Aksaz, Hancı, Misakçe ve Kalafatlı, Ezine'ye bağlı Cedid ve Yenişehir, Ayvacık Çatha-i Kebir ve Çatha-i Sağır köyleri ibtidaî mektepleri ile rüşdiye düzeyinde Ayvacık Papaslık, Narlı, Adatepe köyleri Bayramiç Rum Okulu'dur. Okullarla ilgili 1897 yılına kadar kayda rastlanılmaması bu okullarda 1897-1898 eğitim-öğretim yılında öğretime başlandığını gösterir.

1897 yılı itibariyle Biga Vilayetinde 10 tane rüşdiye mektebinde 655 erkek ve 632 kız öğrenci olmak üzere toplam 1287 öğrenci mevcuttur. Okullarda 17 erkek, 11 bayan muallim görev yapmaktadır. (Güran 1997:136). Kal'a-ı Sultaniye Rum İnâs Mektebi harap ve köhneleşmiş olduğundan ve öğrenci mevcudunun yeterli olmamasından dolayı yıkılarak yeniden yapılması gereği doğmuştur. Okulun onarımı için izin isteği 1900 yılında Mutasarrıflıktan; Maarif, Adliye ve Mezâhib ile Maliye Nezaretlerine bildirilmiş,⁹ Nezaretçe okulun yapılması için 1901 yılında ruhsat verilmiştir.¹⁰

Kal'a-ı Sultaniye'de 1900 yılında 567 hanede 2.926 Rum yaşamaktadır. Rum Kilisesi mütevellisi Tahfici Andon veled Zarbiku'nun sebze bahçesinde eski okulun temelleri üzerine Rum cemaati kız çocuklarına özgü bir mektep yapılacaktır. Okul, 666 m. alana sahip kare şeklinde iki katlı, ön tarafı 20 m. uzunluğunda, dokuz m. eninde arka tarafı öğretmen lojmanı olarak yapılacaktır. Okulun yapım masrafı olan 115.349 guruşun 95.000 guruşu Kudüs-i Şerif Patrikhanesi'ne mensup Erzimandirin İftimyo Efendi

⁹ BOA., BEO. 1577-118255.

¹⁰ BOA., MF. MKT. 540-4; BOA., MF. MKT. 59-31.

tarafından geriye kalan meblağ, mahalli Rum Kilisesi sandığından karşılanacaktır. 1900 yılı Eylül ayı itibariyle okulun inşasında mahzur yoktur.¹¹

Kal'a-ı Sultaniye kasabasında 1907 yılında 1.025 hanede 3.895 Rum nüfusu bulunmaktadır. Kasabasının Rum mahallesinde, Sırabahçeler mevkiinde Rum Kilisesi'nin malı olan bir dönüm sebze bahçesi içinde Rum cemaati erkek çocuklarına mahsus bir mektep, 97073 guruş 10 para masrafla, kare şeklinde 40.1 m. uzunluğunda, 23.4 m. eninde, sekiz buçuk m. yüksekliğinde yapılacaktır. 97073 guruşun 80.000 guruşu Kal'a-ı Sultaniye ahâlisinden ve Rum cemaatinden Mösyö Paris'ten, 12.000 guruşu Pariparsulu taraflarından geriye kalan 5.073 guruş ise kilise gelirlerinden karşılanacaktır. 1904 yılında okulun inşasında mahzur olmadığı Maarif Nezareti'nden Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.¹²

Çanakkale'de 1913-1914 yıllarında Rumlara ait okullar azalmaya başlamıştır. Bunun nedeni, Balkan savaşlarının da etkisiyle bölgede I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası çıkan siyasî huzursuzluklardır. Göç üzerine Anadolu'dan giden Rumlara yapılan bir sözlü tarih çalışmasında Erenköy'den (İntepe'den) göç eden bir öğretmenin anıları şöyledir.

“Savaşın ikinci yılında, 1915'te Yunanistan'a gitmemiz emredildi. Patriğin temsilcisi Sofronios ve Çanakkale'deki Rus elçisi elimizi çabuk tutmamızı söylediler. (...) Gemi bizi Pire limanına çıkardı. Oradan da Kalamata'ya gittik. Beş yıl, hatta beş yıldan fazla orada kaldık. Ateşkesten iki yıl sonra vatanımıza geri dönebileceğimizi öğrendik. Gemilere binip tekrar Türkiye'ye döndük. Yunanistan'da iyi iş bulmuş olanlar Türkiye'ye geri dönmedi. Biz Çanakkale'ye, oradan da köyümüze gittik. Herkes tekrar işinin başına geçti. Türkler bizi memnuniyetle kabul ettiler. Ben Gelibolu'da öğretmelik yapmaya başladım. Fakat Yunan Ordusu'nun geri çekilmesiyle durum değişti. Her şey zorlaştı (A, IV.2.2 Numaralı Tanık).”(Uygun 2009:61).

¹¹ BOA., İ.MF. 1318 R-2. **mütevelli:** Vakfın idaresi hakkında söz sahibi kişi.

¹² BOA., İ.AZN.. 69-1324 Z-14; BOA., DH. MKT. 1150-9.

5.1.2. Biga Kazası

Biga sancağının Ezine kazasına bağlı Kumkale nahiyesinin Yenişehir köyünde olup yeniden inşası gündeme gelen ibtidaî mektebiyle ilgili yapılan incelemede 1905 yılında orada okul olmadığı, eğitimin kilise odalarında yapıldığı ve odanın harap olması üzerine çocukların eğitim için Aynaroz Manastırı'na gittikleri, manastır kapatılacağından dolayı okulun yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.¹³ Rum mektebinin Hatice Valide Sultan vakfiyesinden bir arsa üzerine iki katlı, dört oda ve diğer müştemilat olmak üzere 148 m. ve beş cm. ebatlarında kârgir olarak yeniden inşası için gerekli olan 15.765 guruş, Rum Cemaati Sandığı'ndan karşılanacaktır. Yenişehir karyesinde Rum cemaatine mensup 400 hanede 2.500 kişi olup, mektebin inşasında mahzur yoktur. Öğrencilerin eğitim gördükleri Aya Tanas Manastırı ise mektep inşasından sonra ihtiyaç olmamasından dolayı kapatılacaktır. 1905 yılında mektebin yeniden inşasına ruhsat verilmesi, Sadrazam Ferit Bey tarafından Biga Sancağı Mutasarrıflığı'na bildirilmiş ve ruhsat onaylanmıştır.¹⁴

Biga sancağına bağlı Bayramiç kasabasında bulunan ve yıkılmaya yüz tutmuş olan Rum İbtidaî Mektebi'nin yeniden inşasına ruhsat verilmesi mutasarrıflıktan Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁵ Ezine kasabasında 1913 yılında Rum cemaatine mensup 140 hanede 1.143 kişi yaşamaktadır. Kasabada Rum Kilisesi civarında bir çan kulesiyle bir ibtidaî mektep; Dr. Dimitroki ve Hristosmu'ya ait Aziyonus Vakfı'ndan 5 dönüm sebze bahçesi üzerinde 18 m. uzunluğunda, 34 m. eninde, dokuz m. yüksekliğinde kârgir olarak 25.000 guruş masrafla yapılacaktır. Bu meblağın 15.000 guruşu kilise ahâlisinden ve 10.000 guruşu cemaatten karşılanacaktır. İnşaatın hemen başlatılmasında mahzur olmadığı Sadrazam Fuad tarafından Bab-ı Ali'ye yazılan yazıda belirtilmiştir.¹⁶

Ezine kazasına bağlı Kumkale nahiyesinin Yenişehir köyünde olup yeniden inşası gündeme gelen ibtidaî mektebiyle ilgili yapılan incelemede, 1905 yılında orada okul olmadığı, eğitimin kilise odalarında yapıldığı ve odanın harap olması üzerine çocukların eğitim için Aynaroz Manastırı'na gittikleri, manastır kapatılacağından dolayı okulun

¹³ BOA., İ.MF. 1323 S- 17.

¹⁴ BOA., MF. MKT. 855-18.

¹⁵ BOA., MF. MKT. 885-66.

¹⁶ BOA., İ.MF. 1323 Ra- 9.

yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.¹⁷ Biga sancağında Bayramiç kasabasında 1905 yılı Temmuz ayı itibariyle Rum cemaatinden 130 hanede 767 kız ve erkek yaşamaktadır. Bu nüfusa sahip kasabada Rum İbtidaî Mektebi yıkılmaya yüz tutmuş durumdadır ve genişletilerek yeniden inşası gerekmektedir. Kasabanın Rum mahallesinde ve kilisenin doğu yönünde bir dersane ve bir muallim odası ve bir misafir odası ve bir koridordan ibaret olmak üzere kilisenin mevcut hazinesinden 13.984 gurus masrafla, 20 m. uzunluğunda, 14 m. eninde ve bodrum katıyla beraber sekiz buçuk m. yüksekliğinde kârgir mektep inşasına ihtiyaç bulunmaktadır.¹⁸

5.1.3. Gelibolu Kazası

Gelibolu sancağının Yeniköy karyesindeki Rum çocukları için mektebin kendine ait olan bahçesinden bir miktar yerin ilavesiyle 24.75 m. uzunluğunda ve 18 m. eninde ve altı m. yüksekliğinde genişletilmiş kârgir bir mektebi yenide inşasına 1911 yılında Şura-yı Devlet kararıyla ruhsat verilmiştir.¹⁹ Gelibolu'da 1903 yılında Aya Nikola, Aya Yorgi ve Aya Dimitri mahallelerinde halkı sadece Rum Ortadoks tebaadan 593 hanede 2.532 kız ve erkek yaşamaktadır. Bu nüfusa sahip Gelibolu'da Aya Nikola Rum İnâs Mektebi'nin harap olmasından dolayı yeniden inşasında mahzur yoktur. Bu yüzden mektebin bulunduğu arsa üzerine 25 m. uzunluğunda, 23 m. eninde, sekiz m. yüksekliğinde üç dış ve yedi tane iç kapıya sahip 34 pencereci kârgir olarak okulun yeniden inşasına ruhsat verilmesi gerekmektedir.²⁰

Maydos Zükûr ve İnâs Mektepleri, 1864 yılında kârgir olarak yapılmış ancak bunların resmî ruhsatlarına dair kayda rastlanmadığından adı geçen kasabada sadece Rum tebaadan 1.033 hanede 6.603 kişi mevcut olduğundan zükûr ve inâs mekteplerinin yapılması gerekmektedir.²¹ Gelibolu sancağının Yeniköy karyesinde 1911 yılı Haziran ayı itibariyle Rum cemaatinden 2.604 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusa sahip kasabada Rum İbtidaî Mektebi'nin genişletilerek yeniden inşası gerekmektedir. Okul, eski arsası üzerinde bahçesinden yeterli miktarda yer ilavesiyle kilisenin mevcut hazinesinden 300 altın

¹⁷ BOA., İ.MF. 1323 S- 17.

¹⁸ BOA., İ.AZN. 62-1323 B-05.

¹⁹ BOA., İ.AZN. 94-1329 B-03.

²⁰ BOA., İ.AZN. 50-1321 Ra-10; BOA., ŞD. 193-33.

²¹ BOA., İ.AZN. 79 1326 Ca- 23.

masrafla, 24 m. 70 cm. uzunluğunda, 18 m. eninde ve altı m. yüksekliğinde kârgir olarak inşa edilecektir.²²

1914 yılında Gelibolu kasabasının Balıkpazarı mahallesinde bulunan Rum erkek çocuklarına mahsus mektep harap olduğundan dolayı arsası üzerine yeniden inşası lüzumu doğmuş ve mektebin inşaatının son bulduğu ve resminin Edirne Vilayeti'nden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderildiği yazıyla belirtilmiştir.²³ Maliye Nezareti, Edirne İnâs Rüşdiyesi muallime ve bevvab maaşlarının, 1891 yılında kapatılan Gelibolu Rum Rüşdiye Mektebi Türkçe muallimi maaşından tedarik edilmesi düşüncesine varmıştır.²⁴ 1908 yılında Gelibolu Rum Mektebi Lisan-ı Osmanî muallimi İbrahim Hakkı Efendi'nin okula devamsızlığından dolayı²⁵ yerine 100 guruş maaşla Osman Asım Efendinin tayini yapılmıştır.²⁶ 1898 yılında sancağa bağlı Eceabad kazasının Maydos kasabasında bulunan Rum Mektebi muallimliğine Gelibolu Episkoposluğu ve mektep idaresi tarafından tayin olunan Atnas Papa Dimitri'nin Yunan tebaasından olması nedeniyle muallimlik yapamayacağı Biga Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Maarif Nezaretine bildirilmiştir.²⁷

1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 129.maddesine göre; yabancı okullara ve cemaat okullarına ruhsat verme yetkisi; Vilayet Maarif idaresi, Vilayet Valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezaretine verilmiştir. Tüm bu şartlar yerine getirilmediği takdirde özel okullar açılmayacak, ruhsat verilmeyecek ve okulların kapatılacağı kayıt edilmiştir. Gelibolu'da 1906 yılında bazı gayrimüslim okullarının resmi ruhsat almadığı, bu şekilde yıllardır çalıştırıldığı ve bu okullardaki uygunsuz durumların teftiş ihtiyacı olduğu nezaretten mutasarrıflığa bildirilmiştir.²⁸

²² BOA., ŞD. ML. 1949-38; BOA., MF. MKT. 1173-87.

²³ BOA., İAZN.. 109- 1332 C- 21.

²⁴ BOA., MF. MKT. 133-11.

²⁵ BOA., MF. MKT. 1042-27.

²⁶ BOA., MF. MKT. 1027-27.

²⁷ BOA., MF. MKT. 439-38; BOA., MF. MKT. 439-37.

²⁸ BOA., MF. MKT. 926-15.

5.1.4. Bozcaada Kazası

Bozcaada, Cezair Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı bir kazadır. 1321 Cezair Bahr-i Sefid Vilayet Salnamesi'ne göre Bozcaada'da birkaç tane ibtidaî ve rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Ancak salnameye göre bu okulların ibtidaî mi, rüşdiye mi olduğuna dair bilgi verilmemektedir.²⁹

1889 yılında Bozcaada Kaymakamı tarafından, Bozcaada Hıristiyan İbtidai Zükûr Mektebi'nin öğretmenlerinden temettu' vergisi adı altında 22 mecdiye talep edilmiş, okul müdürü tarafından mektep muallimlerinin öyle bir vergi ile mükellef olmadıklarının tespit edilmesiyle sorun çözümlenmiştir.³⁰

1909 yılında Bozcaada'da bulunan ibtidaî ve rüşdiye mekteplerindeki öğrenci mevcudu fazla olduğundan binalar yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden eski Hükümet Konağı binasının maarife terk edilmesi lüzumu doğmuştur. Bina 13.550 guruş masrafla onarılarak Maarif Nezareti'ne bırakılacaktır.³¹

5.2. Ermeni Okulları

Ermeni cemaatinin eğitim alınanda teşkilatlanması, 18. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. 18. yüzyıl öncesinde, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Ermeni okulları varsa da bu okullar sayıca yetersizdi. İstanbul'un fethinden sonra Kumkapı ve civarında yerleşen Ermenilerin Mangantz Varnjadun (Çocuk Terbiye Evi) adında bir okul yaptıkları, Kumkapı'daki Ermeni Kilisesi'nde çocuklara dersler verdiği bilinmektedir.(Sevinç 1975:209).

1710'da Bitlis Mektebi bilim ve fen öğretimine başlamış ve Darülfünun adıyla anılmaya başlamıştır.1641 yılında Kiegemes Kalanos adlı Latin rahibi İstanbul-Galata civarındaki Ermeni çocuklarını eğitim ve öğretime tabi tutmuştur.(Taşdemirci 2001:16).

²⁹ SCBS 1321, s.272.

³⁰ BOA., MF. MKT. 111-87. **Temettü vergisi**, tüccar ve esnaftan yıllık geliri üzerinden yüzde 3 oranında alınan bir vergi çeşitlerinden biridir.

³¹ BOA., DH.İD. 60-5.

1706 yılında papaz Abraham, Üsküdar'daki evini okul haline getirmiştir. 1710'da İstanbul/Beyoğlu'nda, 1715 yılında Üsküdar'da, 1741-1745 yıllarında Kumkapı'da, 1752 yılında Balat'ta açılan Ermeni Kız Mekteplerinde dini öğretim esastır.(Sevinç 1975:209). 1790 yılından sonra İstanbul'da ilk Ermeni Okulu açılmış ve bu tarihten sonra İstanbul'da Ermeni okulları hızla artmıştır. 1834 yılında yapılan bir istatistiğe göre Anadolu'nun muhtelif yerlerinde 120 Ermeni Okulu bulunmaktadır.(Kırşehirlioğlu 1963:111).

Ermeni okullarının sayısının hızla artmasında zengin Ermeni tüccarların yardım ve desteği ile Batılı Devletlerin ve Amerika'nın emperyalist emellerinin ve politikalarının çok büyük rolü olmuştur.(Kılıç 2007: 81; Ertuğrul 1998:122). 1871 yılında sadece İstanbul'da 48 tane Ermeni Okulu vardır.1874 yılında Anadolu'da 469 ana ve ilkokul vardır. 1880 yıllarına doğru maddî yetersizlikten dolayı cemaat okullarının sayılarının azalmasına karşılık, özel Ermeni okullarının sayısının arttığı görülmektedir.(Taşdemirci 2001:22).

1889 yılından sonra Ermeni cemaat mekteplerinde Ermeni tarihine ilişkin derslerin, ders kitaplarının, haritaların eğitim amacı kullanımına ağır kısıtlamalar getirmiş ve çoğunlukla da bu tür ders araçlarını yasaklama yoluna gitmiştir. Ders kitapları, haritalar, tarih eğitimi gibi hususlar Abdülhamid idaresi ile Ermeni cemaatinin milliyetçi kesimi arasında giderek yoğunlaşan bir mücadele sahasına dönüşmüştür.(Somel 2007:15).

Bilhassa 19.yüzyıl sonlarında Ermeni okullarında siyasî ve bölücü bir eğitim anlayışıyla Türk düşmanlığı aşılınmış, okulların duvarlarına hayali Ermenistan haritası asılarak Büyük Ermenistan hayaline yönelik şarkılar söylenmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit devrinde kapatılan Ermeni okulları, İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra tekrar hem devlet, hem patrikhane, hem de cemiyetler ve şahıslarca açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sadece İstanbul'daki Ermeni okulları kalmıştır.(Sevinç 1975:121,122).

5.2.1. Çanakkale Merkezi

Çanakkale'de azınlıklar arasında en az nüfusa sahip olan Ermeniler idi. Ermeniler nüfusun % 15'ini oluşturuyordu. 1896 yılında Çanakkale şehrinde 956 Ermeni nüfus

yaşıyordu.(Sami V 1314:3685). Gregoryan mezhebine mensup olan Ermenilerin Çanakkale merkezinde ibtidaî ve rüşdiye seviyesinde erkek ve kızlara mahsus iki okulları bulunuyordu. Bunlardan erkek okulu 105 öğrenci ile 1836 yılında, kız okulu ise, 72 öğrenci ile 1875 yılında kuruldu. Türk dili dersi erkekler için mecburi idi. Fakat öğretim Ermenice yapılmakta idi. Öğrencilerin bazıları Fransızca temel kavramları alıyordu. Kızlar ise Ermenice iğne işleri ve elbise kesimi dersleri görmekteydiler. Protestan Ermeni okuluna gelince burada bulunan 50 öğrenci İstanbul'daki Amerikan Misyoner kurumunun gönderdiği bir öğretmenden İncil eğitimi yanında, Ermeni ve İngiliz dili eğitimi de almaktaydı. Bu öğretmen aynı zamanda sözü geçen misyonun resmi görevlisi idi.(Cuinet 1894:700). Bu Protestan Ermeni okuluyla ilgili salnamelerde bilgi yoktur. 1894-1895 eğitim yılında Ermenilerin Çanakkale ve kazalarında 2 rüşdiye ve 4 ibtidaîyesi bulunuyordu.³²

1895-1901 yılları itibarıyla Kala-i Sultaniye sancak merkezindeki ve kazalardaki Ermeni okulların derecesi, ruhsat tarihleri, ruhsat veren kurum ya da kişiler kız ve erkek öğrenci sayıları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.³³

Tablo.5. 3. Ermeni Okulları

Okulun Yeri ve İsmi	Ruhsat verilen müdür	Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat verilme tarihi	1895-1896		1896-1897		1897-1898		1898-1899		1900-1901	
					E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
K.Sultaniye Ermeni Okulu	Ermeni Patrik	İbtidai-Rüşdiye	Eski	19 Ekim 1893	40	-	68	-	97	-	97	-	93	-
K.SultaniyeErmeni Kız Okulu	" "	" "	"	19 Ekim 1893		14	-	110	-	103	-	103	-	97
Biga Narsiyani Okulu	" "	" "	"	23 Nisan 1894	30	20	18	17	20	17	20	17	37	23
Ezine Aramiyan Okulu	" "	" "	"	28 Eylül 1892	45	-	-	-	25		25	-	-	-
Ezine Aramiyan Kız Okulu	" "	" "	"	28 Eylül 1892	-	17	-	-	-	20	-	20	-	-
Toplam					115	51	86	127	142	140	142	140	130	120

³² SNMU. 1316, s. 1254-1255.

³³ SNMU. 1316, s. 1254-1255; SNMU. 1317, s.1492-1493; SNMU. 1318, s.1672-1675; SNMU. 1319, s.982-985; SNMU. 1321, s. 739.

Tabloda görüldüğü üzere, Ermenilerin 1895- 1901 yılları arasında Çanakkale, Biga ve Ezine merkezlerinde ibtidaî ve rüşdiye olarak eğitim veren 5 okul mevcut olup, okullar 1890'lı yıllarda ruhsat alarak resmîyet kazanmıştır. Bunlara Ermeni cemaati aracılığıyla Ermeni Patrikhanesi adına ruhsat verilmiştir. Ermeni cemaati de okullarını kız ve erkek ibtidaî ve rüşdiye okulları olarak ayrı şekilde örgütlemiştir. Bu durum ülke genelinde o yıllardaki genel uygulamadır.(Kurnaz 1997: 24). 1892- 1893 yıllarında eğitime başlayan Çanakkale ve Ezine'deki erkek ve kız okullarında ayrı eğitim yapılırken sadece Biga'da bulunan Narsiyani Ermeni okulunda karma eğitim yapılıyordu. 1913- 1914 yılında ise 1 kız, 1 erkek ve 2 karma olmak üzere 4 Ermeni ibtidaîsi bulunuyordu. Bu okullarda 122 erkek ve 39'u kız toplam 161 öğrenci mevcuttu. Okulda görev yapan muallimlerden 5'i erkek ve 2'si bayandı.³⁴

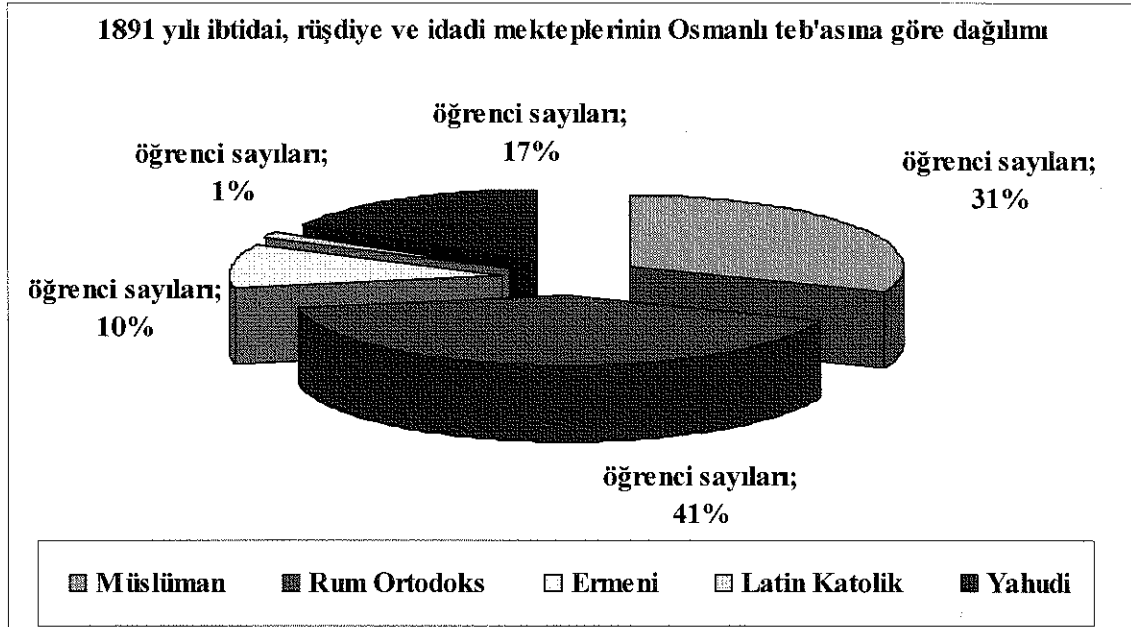
Ermenilerin okulları, Osmanlı son döneminde I. Dünya Savaşı ve 1915 Ermeni olayları sırasındaki göçler nedeniyle kapanmıştır. 1923- 1924 eğitim istatistiğinde bütün gayrimüslim okulları dokuz okul olarak verildiğinden Ermenilere ait ne kadar okulun açık olduğu anlaşılmamaktadır. Bu okullarda 512 kız, 528 erkek olmak üzere 1040 yatılı ilkokul öğrencisi bulunuyordu.³⁵ Çanakkale'de 1893 yılında eğitime başlayan Ermeni İbtidaî ve Rüşdi Mektebi günümüzde Fevzipaşa Mahallesi'ndeki Tıflı Sokak'taki 16 no'lu binadır. Binanın arka sokağındaki M.Osman Korfmann Kütüphanesi binası ibtidai mektebi olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.(Uygun 2009:64) 1891 yılında Çanakkale'deki Müslim ve gayrimüslim okul ve öğrenci dağılımları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.³⁶

³⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s. 72.

³⁵ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1923-1924, (1925), s.74

³⁶ SNMU. 1306, s.215.; SNMU. 1307, s.215.; SNMU. 1316, s.215.; SNMU. 1321, 295, 737, 739.

Grafik.5. 1. 1891 yılı Çanakkale İbtidaî, Rüşdiye ve İdadi Mekteplerinin Osmanlı tebaasına göre dağılımı

Grafikte de görüldüğü gibi 19.yüzyılın sonlarında Kal'a-ı Sultaniye Sancağı dâhilinde Müslim ve gayrimüslim olmak üzere 31 okul bulunmaktadır. Bu okulların 24'ü rüşdiye, 6'sı ibtidaî ve 1 tane ibtidaî ve rüşdiye karışımı okul mevcuttur. Gayrimüslim okullarının çokluğu dikkat çekicidir. Bu durum, 19.yüzyıl sonlarında Osmanlı memleketlerinde yapılan misyonerlik faaliyetlerini göstermesi açısından önemlidir.

5.2.2. Gelibolu Kazası

R.1316(1900) yılı Maarif Salnamesi kayıtlarına göre o dönemde Edirne Vilayetine bağlı Gelibolu kazasında ibtidaî ve rüşdiye düzeyinde, Surp Orhanyan adlı bir Ermeni okulu mevcuttur. Okul, R. 1284 (1868) yılında açılmış olup, 20 Mart 1312 (01. 04. 1896) tarihinde okula ruhsat verilmiştir. Okuldaki erkek öğrenci sayısı 39'dur.³⁷ Gelibolu'da Rumî 1300 (1884) tarihli Edirne Vilayeti Salnamesinde Ermenilere ait 1 erkek 1 kız olmak üzere toplam 2 Gayrimüslim mektebi kayıtlıdır. Bu mekteplerde 45 erkek, 23 kız olmak

³⁷ SNMU 1321, s.295.

üzere toplam 68 öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. 1903 yılında Gelibolu sancağında Ermeni cemaatine mensup 70'i erkek 40'ı kız olmak üzere toplam 110 adet rüşdiye öğrencisi bulunmaktadır.³⁸

5.2.3. Biga Kazası

Biga Narsiyan İbtidaî ve Rüşdiye Mekteplerinin ne zaman açıldığı belli olmayıp 1894 yılında okula Ermeni Patrikhanesi aracılığıyla ruhsat verilmiştir. 1892 yılında Biga Ermeni Kız ve Erkek İbtidaî Mekteplerinin köhneleşmiş olmasından dolayı yıkılarak yeniden yapılması için izin isteği, Biga Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Maarif Nezareti'ne bildirilmiş³⁹ ve 1892 yılında nezaretten ruhsat için izin istenmiştir.⁴⁰

Biga'da 1893 yılında Zükûr ve İnâs İbtidai Mekteplerinin harap olmasından dolayı arsası üzerinde yazlık bölümünden de 30 m eklenerek 10 m. uzunluğunda 10 m. 80 cm. eninde ve dört m. yüksekliğinde alt ve üst katında birer salonu olan iki derslikli ve bir balkondan(çıkmadan) ibaret okul inşa edilecektir. İnşaat masrafları için gerekli olan 23.000 kuruşdan 7.000 guruşu kilise sandığından ve 16.000 kuruşu patrikhaneden karşılanacaktır. Ancak Biga kasabasında Ermeni nüfusunun azlığından dolayı okul inşasına gerek olup olmadığı hakkındaki tahkikatın yapılması sadrazam tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda sorulmaktadır.⁴¹ Dâhiliye Dairesi Reisi Hacı Akif Efendi tarafından Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ne gönderilen cevapta; "1892 yılı itibariyle Biga kasabasında Ermeni cemaatinden 80 hanede 130 kişi yaşadığı ve inşaatın hemen başlatılmasında mahzur olmadığı" belirtilmiştir.⁴²

Biga Sancağı'nda 20.yüzyılın başında ortaya çıkan yangınlarda okul binaları da zarar görmüş ve eğitim yapılamaz duruma gelmiştir. 1902 yılında ortaya çıkan yangından sonra Ermeni Zükûr ve İnâs İbtidaî Mektepleri harap olmuştur. Okul binalarının yıkılarak yeniden yapılması ve genişletilmesi için 1903 yılında Bab-ı Âli'den izin isteğinde

³⁸ SNMU. 1321, s. 295.

³⁹ BOA., DH. MKT. 2006-3.

⁴⁰ BOA., İ.AZN. 4-1310 L-02.

⁴¹ BOA., DH.MKT. 43-10.

⁴² BOA., İ.MF. 1310 L- 21.

bulunulmuştur.⁴³ Surp Ermeni Kilisesi bahçesinde eski okul binası yerine yapılacak okul; 10,5 m. uzunluğunda, sekiz m. eninde, iki katlı, bevvab ve bevvabiyeye özel birer odası olan ve üst katı bir derslik olarak 11.000 guruşluk tamirat masrafı ile yapılacaktır. 1904 yılında bu meblağın 8.320 guruşu Ermeni cemaatinden, geriye kalan 2.680 guruşu ise kilise sandığından karşılanması uygun görülmüştür.⁴⁴

Sancakta 1909 yılı Temmuz ayı itibariyle Ermeni cemaatinden 92 hanede 398 kız ve erkek öğrenci yaşamaktadır. Biga kazasında 1908 yılında çıkan yangında Surp Ermeni Kilisesi'yle Zükûr ve İnâs İbtidâî Mektepleri, 1902 yangınında olduğu gibi kullanılamaz hale gelmiştir. Bu yüzden eski arsası ile kilise vakfından olan arsası üzerine 23,5 m. uzunluğunda 10,5 m eninde ve dokuz buçuk m. büyüklüğünde kârgir bir mekteple adı geçen kilisenin inşası için 30.605 guruş masraf kilise sandığından karşılanacaktır.⁴⁵

5.1.3. Çanakkale Şehri Yahudi Okulu

Yahudilerin Türkiye'ye gelişleri 1492 yılında İspanya'dan Arapların çıkartılmasından sonra Portekiz ve İspanya'dan çıkarılması ve İspanyolca'yı ana dili olarak öğrenmeye mecbur tutulmalarından dolayı olmuştur. Yahudilerin okullaşma sürecinde Alyans İsrailit Birliği'nin 1860'dan itibaren açtığı "Alyans İsrailit Okulları" önemli rol oynamıştır. Alyans İsrailit Birliğinin amaçları: Yahudi çıkarlarını korumak, Yahudi kültür birliğini oluşturmak ve devam ettirmek, Yahudileri bulunduğu toplumda en ileri mevkiye gelmelerini sağlamak, Yahudilerin bilimde, sanatta, politikada, sanayi ve ticarete güçlü olmalarını sağlamaktır. Yahudiler bu amaçlarına, açmış oldukları Alyans İsrailit Okullarında yaptıkları misyonerlik faaliyetleriyle ulaşmışlardır.(İhsanoğlu 1990:356; Ertuğrul 1998:126).

Alyans İsrailit Okullarının çoğunluğu ilköğretim, bir kısmı da ortaöğretim düzeyindedir ve Jezvitlerin kurduğu Saint Benuva ve Kapüsenlerin kurduğu Saint Luis Mektebi en bilinen Yahudi okullarıdır.(Taşdemirci 2001:18). Eğitim dili Fransızca'dır.

⁴³ BOA., Y..A...RES., 69-9.

⁴⁴ BOA., Y..A...RES., 125-119.

⁴⁵ BOA., İ.AZN., 86 1327 C-22.

Öğretmenler, Paris'te eğitimlerini tamamladıklarından okullarda Fransız düşüncesi ve kültürü hâkimdir.(Haydaroğlu 1991:186-187). Bu okulların Fransızca'yı öğrenim dili olarak kabul etmesi sonucu Türkiye Yahudilerinin Türkçe'yi zamanında öğrenmeleri gecikmiş, ayrıca Yahudilerin 1492'de İspanya göçünden beri korudukları Yahudi İspanyolcası unutulmuş ya da değişime uğramıştır.(Haydaroğlu 1991:186). Bu okullarda İbrani Dili ve Grameri, Dini Bilgiler, Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya gibi dersler okutulmuştur. 17.yüzyılda bu okullarda İbrani dili ve müspet bilimlerin öğretimi zayıflamaya başlayınca Yahudilerde de mutaassıp bir zihniyet hakîm olmuştur.(Sevinç 1975:167).

Amerikan misyonerleri 19. yüzyılda Yahudi toplumunun eğitim kurumlarında etkin güç olma doğrultusunda Yahudiler arasında Protestanlığı yaymaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır.(Kılıç 1999:154). Yahudiler 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra yabancı bir dil öğrenmeyi din değiştirme olarak düşünmüşlerdir. Alyans İsrailit Cemiyeti, 1875 yılından itibaren açtığı Bağdat, Şam, İzmir, Edirne, Selanik ve İstanbul'da Hasköy, Balat, Galata olmak üzere 60 civarında açılan okulda, Şule-i Maarif'e haham yetiştirecek ayrı sınıflar kurulmuştur.(Sevinç 1975:169). 1.Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar İstanbul'daki Yahudi cemaati, çocuklarını ilkökul düzeyindeki Alyans İsrailit Okullarına, daha sonra da Fransızca eğitim veren misyoner okullarına göndermiştir.1. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer almasıyla İstanbul'da misyoner okulları kapatılmıştır.(Ovadya 1996:403).

Çanakkale'de 19.yüzyılın ikinci yarısında Gayrimüslim tebaadan Yahudiler en az nüfus yoğunluğuna sahip tebaaydı. Yahudiler, şehir nüfusunun % 10'unu oluşturuyordu. Maarif Salnamelerinde Musevi okulları "Mekâtib-i Ecnebiye" olarak geçmektedir. Çanakkale'de Yahudiler'e ait okullar Evrensel İsrail Birliği (Alliance Israélite Universelle) merkez komitesi tarafından açılmıştır. Alyans İsrailit Erkek İbtidaî Mektebi 112 öğrenci ile Ocak 1878'de, Alyans İsrailit Kız İbtidaî Mektebi ise 1888'de 85 öğrenci ile açılmıştır. Bu okulların ders programları Paris'teki laik ilkökulların ders programlarına benzer olup Fransızca eğitim yapılıyordu. Erkek okulunda Fransızcadan başka, İbranice ve Türkçe dersler de verilmekte idi. Okulların öğretmenleri Paris'te üstün hizmet beratı almış nitelikli kişilerdi. Kız rüşdiyesinde öğrencilere nakış ve halıcılık da öğretiliyordu.(Cuinet

1894:701). Okul, 1888 yılında faaliyete geçmesine karşın devlet tarafından 21 Şubat 1900 tarihinde ruhsat verilmiştir. Ruhsat verilen sorumlu müdür ise Fransız Mösyö Musa Kozi idi. Daha sonraki yıllarda okullar ibtidaî ve rüşdiye olarak birlikte eğitim yapmaya başlamıştır.⁴⁶ Alyans İsrailit Kız ve Erkek Mekteplerinin ortalama yıllık giderleri 43.744 guruş civarındadır.

1895-1901 yılları itibarıyla Kal'a-ı Sultaniye sancak merkezindeki Musevi Mektebi'nin derecesi, ruhsat tarihi, ruhsat veren kurum ya da kişiler kız ve erkek öğrenci sayıları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.⁴⁷

Tablo.5. 4. Kal'a-ı Sultaniye Sancağındaki Musevi Mektebi

Kaza	Mektebin Adı	Ruhsat verilen kişi	Mektebin derecesi	Kız Öğrenci sayısı	Erkek Öğrenci sayısı	Kuruluş Tarihi	Ruhsat Tarihi
Kal'a-ı Sultaniye	Alliance İsrailite	Mösyö Musa Kozi	İbtidai	120	130	1879	21 Şubat 1900

Günümüzde okullara yakın mesafelerde eğlence mekânlarının açılması yasaklanmışken Osmanlı Devleti'nde azınlıkların bulunduğu mahallerdeki okulların yakın çevresine meyhane tarzı eğlence mekânları açılabilirdi. 1910 yılında Kal'a-ı Sultaniye'de Alyans İsrailit Mektebi civarında olup Museviler tarafından idare edilen dört meyhaneden birinin hane, birinin bakkal olarak kullanıldığı, ikisinin de müskirât furuhtuna elverişli hale gelmesiyle satış tezkeresi verilmesinin kararlaştırılmış ve Biga Düyun-ı Umûmiye Müdüriyeti'ne malûmat verilmiştir.⁴⁸

⁴⁶ SNMU. 1321, s. 740.

⁴⁷ SNMU. 1321, s. 740.

⁴⁸ BOA., DH.MKT. 1231-83. *Müskirât fûruhtu* :sarhoşluk ve ferahlık veren içkiler .

1896-1911 yılları arasında Çanakkale Alliance İsrailite Okulu öğrenci sayıları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:⁴⁹

Tablo. 5. 5. Çanakkale Alliance İsrailite Okulu

Öğrenciler	Eğitim- Öğretim Dönemleri ve Öğrenci Sayıları				
	1896-1897	1897-1898	1898-1899	1900-1901	1911(Rodrigue 1997: 145)
Erkek	130	120	120	110	-
Kız	110	130	130	120	-
Toplam	240	250	250	240	343

Tabloda da görüldüğü üzere gayrimüslim tebaadan Yahudi cemaatinden kız öğrencilerin okula gönderilme oranı yüksektir. Bu durum Çanakkale vilayeti dâhilinde çok sayıda Yahudinin yaşadığını göstermektedir. Herhalde ticari amaca yönelik bu yerleşim, Çanakkale'nin de ticari faaliyetini artırdığını ortaya koymaktadır.

Fransızların kurduğu bu okullardan başka, Çanakkale Yahudilerinin açtıkları ve 5-10 yaşlarında erkek çocuklarının devam ettiği 3 ibtidaî daha vardı. Bu okullarda üç haham yönetiminde yaklaşık 170 öğrenci eğitim görüyordu. Buralarda Judo Espanoel lisaniyla genel Yahudi kuralları öğretilmekte idi.(Cuinet 1894:701) Cuinet'in verdiği bu bilgilere karşın salnamelerde Alliance İsrailite okulu dışında, diğer Yahudi okulları hakkında bilgi yoktur. Yine 1913- 1914 eğitim yılında Çanakkale'de 1 erkek, 1 kız ve 2 karma olmak üzere 4 ibtidaî vardı. Bu okulların nitelik açısından rüşdiye düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu okullarda; 264 erkek, 207 kız öğrenci, 6 erkek ve 3 kız öğretmen gözetiminde eğitim hizmetlerini yürütüyordu.⁵⁰

Gayrimüslim okulları ve yabancı okulların ruhsatsız çalıştırıldıklarına dair ihbarlar, Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği'ne yapılırdı. Biga sancağı dâhilinde

⁴⁹ SNMU. 1317, s. 1492-1493; SNMU. 1318, s. 1674-1675; SNMU. 1319, s. 984-985; SNMU. 1321, s. 740.

⁵⁰ Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası, s.72.

tüm gayrimüslim okulları resmi ruhsatla çalıştırılmaktadır. Ancak 1899 yılı itibariyle yarısı Kal'a-ı Sultaniye'de yaşayan Fransa idare ve himayesindeki Alyans İsrailit Mektebi ruhsatsız çalıştırıldığından, diğer vilayetlerdeki Musevi mekteplerinin ve Kal'a-ı Sultaniye Alyans İsrailit Mektebinin ruhsat alması gereği okul müdürlüğünden Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliğine bildirilmiştir.⁵¹

5.1.4. Çanakkale Şehri Latin Katolik Okulu

Tanzimat dönemi, bütün Osmanlı tebaasının eşitliği ilkesini benimseyen 1839 Hatt-ı Hümayunu ile başladı. 1856 Islahat Fermanı da eşitlik prensibini teyit etmekte idi, fakat Gayrimüslim azınlıkların çocukları Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri sahadaki bir kaç okul müstesna, diğer umumi okullara henüz kabul edilmiyordu. Osmanlı toplumunda Müslüman halk ile Gayrimüslimleri bütünleştirmek için yönetimin Tanzimat döneminden itibaren ciddi girişimlerde bulunmuş olduğu söylenebilir. Bu dönemde, Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında entegrasyonu sağlayacak en önemli araçlardan birinin eğitim olduğu kabul edilmişti. 1869 Maarif Nizamnamesi, rüşdiye ve idadilerde öğrencilerin karışık halde okuması yanında Gayrimüslimlerin ayrı okul açmasına da imkân tanımıştır.

1860'larda İstanbul'da bulunan toplam 454 sıbyan mektebinin %38'i, 33.000 öğrencinin ise %49'u Gayrimüslimlere mensuptur. Bunlar arasında en yüksek oran %40'luk rakamla Rumlara aittir. 1878'de İstanbul'da sadece Rumlara ait 105 okulda 15.000 öğrenci mevcuttur. Gayrimüslim okulları arasında ikinci sırada Ermeniler gelmektedir. 1896'da Osmanlı İmparatorluğundaki Gayrimüslimlere ait 5.982 ibtidaî mektepte 8.025 öğretmen 313.089 öğrenciye eğitim veriyordu. Aynı dönemde 76.359 öğrenci ve 2.274 öğretmeni ile 687 rüşdiye olduğu gibi, 70 idadide 584 öğretmen ve 10.720 öğrenci bulunuyordu. Bu okulların tamamı imparatorluğun muhtelif vilayetlerine dağılmış durumdaydı. Osmanlı imparatorluğundaki temel eğitim okullarının %17'sini, rüşdiyelerin %58'ini, idadilerin ise %37'sini gayrimüslim okulları oluşturuyordu.(Cihan 2007: 95-96).

⁵¹ BOA., MF. MKT. 393-51.

Diğer taraftan misyonerler tarafından finanse edilen yabancı okullar, Tanzimat döneminde ve özellikle 1. Meşrutiyetten itibaren büyük ölçüde gelişmiştir. 246'sı temel eğitim, rüşdiye seviyesinde 74 okul, idadi derecesinde 63 okul faaliyet göstermiştir. Amerikalı misyonerlerin desteklediği okullar ilk sırayı alırken, 127 okulla Fransızlar, 60 okulla İngilizler, 22 okulla Almanlar ve yine 22 okulla İtalyanlar, 11 okulla Avusturyalılar, 7 okulla Rusyalı misyonerler onu izlemiştir. 1900'lü yılların başlarında Osmanlı İmparatorluğundaki 383 misyoner okulunda toplam 31.541 öğrenci eğitim görürken 1869'da Osmanlı İmparatorluğu'nda 36.278 okulda 1.348.520 öğrenci bulunuyordu. Devlet okulları imparatorlukta okulların %80'ni oluştururken, bu okullarda öğrenim gören öğrencinin toplam sayı içindeki oranı %68'dir. Gayrimüslimlere ve misyonerlere ait kurumların toplam okul sayısı içindeki oranı %20 iken, bu okullar toplam öğrenci sayısının %2'sine eğitim vermektedirler.(Cihan 2007:96,97).

Yabancı okullar, başlangıçta Fransa daha sonra İngiltere, Hollanda, Belçika gibi devletlere verilen kapitülasyonlardan sonra Fransa ve İtalya, Katolik Hıristiyanları; Almanya hem Katolik hem de Protestanları; Rusya Ortodoksları; İngiltere ve Amerika Protestanları himâye haklarını elde etmişlerdir. İlk zamanlarda fazla bir varlık gösteremeyen gayrimüslim okulları, asıl zararlı faaliyetlerini bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra göstermişlerdir.(Kırşehirlioğlu 1963:167). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle yasal temel kazanan bu okullarla ilgili son araştırmalar, ilk defa 1824 yılında açılmaya başlayan Amerikan okullarının en kalabalık olduğunu göstermektedir. Örneğin; 1886 yılında Osmanlı ülkesinde 400'e yakın Amerikan Okulu vardır. Oysa 1912- 1913 Türk-Fransız Antlaşması ile tanınan Fransız okulunun sayısı yaklaşık olarak 100 civarındadır. Yabancı okullara devam eden öğrenciler arasında Müslüman çocuklarının oranları; 1890'da %15, 1911'de %56, 1926'da %51, 1931'de %64, 1939'da %76'dır.

Çanakkale'de az sayıdaki Katolik Latin nüfusuna rağmen bir Katolik Okulu mevcuttu. Okul, İstanbul'da Papalık delegesi olan müteveffa Kardinal Rotelli tarafından 1883 yılında kuruldu. Bu okulu Gregoryan din adamları yönetiyordu. Bu tarihte okulda 30 erkek ve kız öğrenci vardı. İlköğretimde onlara din görevlileri öğretmenlik yapıyor ve

Fransızca eğitim veriliyordu. Kızlar ayrıca dikiş nakış ve halıcılık da öğreniyorlardı. Bu kurumun İstanbul bağlantısını bir Rum kadın öğretmen yapıyordu. Fransız konsolosu ve İstanbul Papalık delegeleri tarafından senelik düzenlenen bir piyango yardımıyla bu kurum, başka hiçbir yerden yardım almadan varlığını sürdürüyordu.(Cuinet 1894:701).

Kal'a-ı Sultaniye'de Çanakçılar caddesinde bulunan Katolik Kilisesiyle bitişiğindeki bu okul ve papaz odalarının tamir edilmesi için gerekli olan inşaat masrafı 1891 yılı itibariyle 150 lira olup bu miktar, Katolik kilisesi gelirleriyle, kiliseye yapılan yardımlardan karşılanacaktır. Mektebin yeniden inşasına ruhsat verilmesi mutasarrıflıktan Sadaret'e bildirilmiştir.⁵² 25 Kasım 1914 tarihinde I.Dünya Savaşı başlamış olduğundan Katolik Mektebi tahliye edilmiş ve okuldaki beş rahibenin başka bir okul veya manastıra nakledilmesi mutasarrıf Fuad Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazıyla bildirilmiştir.⁵³ Gayrimüslimlere ait okullar 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ile devlet denetimi altına alındı. Öğretim dili olarak ilgili cemaatin ana dilinin kullanılmasına izin verildi. Ayrıca Türk Dili, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenleri tarafından okutulması hükme bağlandı.(Taşdemirci 2001:19).

---

⁵² BOA., İ.ŞD.. 106 – 6329.

⁵³ BOA., DH. EUM.5.Şb. 4-37 A.

BÖLÜM VI

ÇANAKKALE SANCAĞINDAKİ KÜTÜPHANELER

Halk eğitimi açısından önemli kurumlar olan kütüphanelerin İslam dünyasında kurulması ve yaygınlaştırılması anlamında çok çaba sarf edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren padişahlar, vezir-i azamlar, padişah hanımları, şehzadeler, dârüssaâde ağaları, defterdarlar, şeyhülislam ve diğer devlet görevlileri eğitim kurumları, ibadethaneler, külliye ve bu kurumların içerisinde ya da bağımsız binalara sahip kütüphaneler kurmuşlardır. Kurulan kütüphanelerin hemen hepsi vakıf kurumları olarak kurulmuş, amaçları, yönetimi, gelir giderleri, personeli, personel özellikleri, sayıları ile ilgili bilgiler de vakfiyelerinde yer almıştır. Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda yazılı kültüre olan ilgi dikkat çekicidir.(Soysal 1998:5).

II. Mahmut döneminde Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonra kütüphaneler, Haremeyn Muhasebesine bağlanmıştır. Kütüphanelerin idareleri önceki gibi vakıf mütevellileri yoluyla sürdürülmüşse de Nezaret kanalıyla kütüphanelerdeki kitapların sayım ve kontrolleri yapılmış, vakıf mütevellilerinin kurallara uyup uymadıkları kontrol edilmiştir.(Çavdar 1995:1). Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönem içerisinde bina ve yerleşim özelliklerine göre farklı özelliklerde kurulan kütüphaneler şu 5 ana tür altında toplanabilir:

- Padişahların şehzadelik ve hükümdarlık dönemlerinde, buldukları saraylarda kurulmuş özel (kişisel) kütüphaneler,
- Cami, medrese, mektep ve dersane gibi çeşitli eğitim-öğretim kurumları içerisinde ya da bu kurumların yakın çevrelerinde inşa edilen umûmi kütüphaneler,
- Bedesten, hastane gibi yapıların özel ihtiyaçlarına uygun yapılan kütüphaneler,

- Belli bir inanç ve dünya görüşüne hizmet eden Tekke, zaviye, türbe, hankah, ribat, mescit, dergâh ve Mevlevîhanedeki kütüphaneler,
- Üst düzey devlet ricali tarafından kişisel amaçla saray ve konaklarda yaptırılan kütüphaneler.(Çavdar 1995:2).

Kütüphaneler XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı eğitim-öğretim ve bilimsel yaşamına önemli katkılar yapmış kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılar döneminde ilk kütüphane Osman Bey zamanında İznik'te, ikincisi ise Edirne'de Lala Şahin Paşa tarafından kurulmuştur. 17. yüzyıldan önce, Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla cami, medrese ve tekkelerde kitap dolaplarında korunan kitaplar, 17. yüzyıldan sonra bir külliye içinde ya da vakıf eliyle yönetilen bağımsız kütüphane yapılarında toplanmaya başlamıştır. İstanbul'da ilk kurulan kütüphane 1661 yılında inşa edilmiş Divanyolu'nda Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi'ndeki kütüphanedir. Vakıf kütüphane yapımı konusunda 18. yüzyıl boyunca devam eden gelişme, 19. yüzyılda da sürmüştür (Ödekan, 1995:400)Bu dönemde İstanbul, Amasya, Edirne, Bursa, Manisa, Trabzon ve başka vilayet ve sancaklarda da büyük kütüphaneler açılmıştır. Topkapı Sarayı bünyesinde kurulan Saray Kütüphanesi, Ayasofya, Süleymaniye, Şehzadebaşı ve Bayezid kütüphaneleri sürekli zenginleştirilerek zamanımıza kadar gelmişlerdir.1882'de "Kütüphane-i Umûmî-i Osmanî" adıyla bir nizamname çıkarılarak herkesin faydalanabileceği umumi kütüphaneler oluşturulmuştur. (Akar 2001:331).

Tanzimat'tan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar vakıf kütüphaneleri gelişmelerini sürdürmüş ancak bu devirde Batının tesiriyle yüksek öğrenim kurumlarının birçoğunda Türkçe ve yabancı dilde özellikle Fransızca olarak yayımlanmış kitaplardan oluşan kütüphaneler kurulmuştur.

Özetle kütüphanelerin genel özellikleri şunlardır:

1. Osmanlılarda kütüphane kültürü, tarihsel gelişim süreci içinde çeşitli fiziksel, hukuksal, siyasi ve ekonomik değişimler göstermiştir.

2. İlk dönemlerinde (1331-1453) saray ve medreselerde yoğun olarak kurulmaya başlayan kütüphaneler, 1453'ten sonra önemli bir sıçrama yaparak eğitim-öğretim kurumlarının vazgeçilmez parçaları olmuşlardır.
3. Fiziksel özellikleri, dermeleri, personeli ve hizmetleri ile aynı zamanda vakıf kurumları olan kütüphaneler, Osmanlılarda kültürün de önemli bir parçasını meydana getirmişlerdir.
4. Kütüphaneler Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde içinde bulunulan ekonomik, kültürel ve siyasi olaylardan ve politikalarından etkilenmişler, kendilerini bu unsurlara göre yeniden kurgulamışlardır.
5. Osmanlılarda, kütüphaneler hem kültürün bir parçası hem de oluşan kültürü aktaran ve gelişmesini sağlayan kurumlar olarak varlıklarını sürdürmüşler, kuruldukları tarihten itibaren de bilimsel yaşamın en büyük destekçileri olmuşlardır.(Soysal 1998:29).

Osmanlı Maarif Nezareti Salnamelerinde de kütüphanelerle ilgili bilgiler vardır. Bunlarda kütüphanenin nerede bulunduğu, kütüphanenin adı, banisi, kitap sayısı gibi bilgiler bulunmaktadır. 1897 yılında Kal'a-ı Sultaniye Sancağı dâhilinde iki kütüphane bulunmaktadır. 626 el yazması ve 56 adet matbu olmak üzere toplam 682 kitap mevcuttur.¹ 1901-1902(Hicri 1319) tarihli maarif salnamesine göre Çanakkale merkezinde faaliyette bulunan kütüphane bulunmuyordu. Ancak kazalarda 3 adet kütüphane mevcuttu. Bunlar Biga kazasında Takiyyeci Mahallesi'ndeki Hacı Emin Ağa Kütüphanesi, Ezine kazasına bağlı Kumkale nahiyesinde Hadice Valide Sultan Kütüphanesi ve Lâpseki Kasabası Camisi içindeki Câmî Kütüphanesi'dir. 1798'de Biga'da kurulan ve 450 kitaba sahip Hacı Emin Ağa Kütüphanesi en çok kitaba sahip kütüphanedir. Bu üç kütüphanede toplam 680 adet kitap bulunuyordu. Yine salnamelerden öğrendiğimize göre sancak dâhilinde herhangi bir matbaa ve gazete bulunmuyordu.(Korkmaz 2004:181) Çanakkale vilayeti genelindeki kütüphanelerin adları ve diğer bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²

¹ Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Üç yüz On Üç senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, s.398; SNMU. 1316, s.1293.

² SNMU, 1319, s. 984-985.

Tablo. 6. 1. Kütüphaneler

Kaza	Kütüphane Adı	Bulunduğu Mevki	Kurucusu	Kitap Sayısı	Açılış Tarihi
Biga	Hacı Emin Ağa	Takiyyeci Mahallesi	Hacı Emin Ağa	450	1798
Ezine	Hadice Valide Sultan	Kumkale Nahiyesi	Hadice Valide Sultan	150	Bilinmiyor
Lâpseki	Câmi Kütüphanesi	Lâpseki Kasabası Camisi İçinde	Yesari Ali Efendi	80	1846
Toplam Kitap				680	

Tabloda görüldüğü gibi, Kal'a-ı Sultaniye vilayeti genelinde 3 kütüphane vardır. Bunlardan 1'i Biga kazasında, 1'i Ezine kazasında, 1'i de Lâpseki kazasındadır. Vilayet dâhilindeki kütüphanelerin hepsi de özel kütüphanelerdir. Bu kütüphaneleri varlıklı kişiler veya büyük devlet adamları, büyük olasılıkla vakıf şeklinde yaptırmışlardır.

İttihat ve Terakki Partisi, parti programlarında ve iç tüzüklerinde Osmanlı ülkesinde milli kütüphane kurulması için girişimlerde bulunacaklarını belirtmiştir. 1908-1918 yılları arası Osmanlı siyasi hayatında önemli yere sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1911 yılında düzenlediği IV. Kongresi'nde kütüphane kurma, yönetme, geliştirme ve yaygınlaştırma çalışmalarını toplumsal ve kültürel alanlarda siyasi programına alarak, hükümete önermiş ve bu işlemlerin devlet eliyle yapılmasını resmileştirmiştir.(Soysal 1998:26). Nitekim Kal'a-ı Sultaniye livası merkezindeki kütüphane Çanakkale Savaşları'ndan sonra 1916 yılında inşa edilerek 3 Temmuz 1916 günü resmi törenle açılışı yapılmıştır.³

Bu genel kütüphanelerden başka evlerde bulunan kitapların varlığı bir şehrin kültür seviyesini gösteren en önemli işaretlerden biridir. Tereke* kayıtlarından Çanakkale'de yaşayanların evlerinde kitap bulunup bulunmadığını tespit etmek mümkündür. Tereke ölünün bıraktığı mal yerine kullanılır bir tabirdir.(Pakalın 1993:460). 1835-1852 yılları arasını ihtiva eden 3 adet Çanakkale Şer'iyye Sicilinde bulunan, 113'ü Çanakkale

³ BOA, MF. MKT, 1217-10 (16 Ekim 1915), BOA, DH. UMVM, 96-47

mahallelerinde ve 83'ü köylerde yaşayan toplam 197 Müslüman terekesi üzerinde yaptığımız araştırmaya göre, sadece 21 terekede herhangi bir kitaba rastlanılmıştır. Bu kitaplardan çoğu da Mushaf-i Şerif veya Kalam-i Kadim diye kaydedilen Kuran-ı Kerim'lerdi. Baktığımız 28 gayr-i Müslim terekesinden sadece Yahudi mahallesinden Acı Kasfiye veled-i Salamon adlı Yahudi'nin terekesinde 60 kuruş değerinde isimleri belirtilmeyen kitaplar bulunuyordu. (Korkmaz 2004:182).

Tablo. 6. 2. Çanakkale Evlerinde Bulunan Kitaplar

Mesleği	Kitap isimleri
Asâkir-i Nizâmiyede Hekimbaşı Elhâc Ahmet Şâkir Efendi	Mushaf-i Şerif, Kâfiye Cümlesi, Sarf, Nahv Cümlesi, Molla Câmî, Menâsikü'l- Hâc, Evâmil Şerhi, Fetavayi Adliye, Ahterî Kebîr, Câberî Tarihi, Fransızca Kitap,
Bahr-i Sefid Boğazında Asâkir-i Nizâmiyede Mülâzım Mehmed Ağa Bin Ahmed	Risâle, Üstüvani Kitap
“ “ Mülâzım Mehmed Ağa Bin Ali	Kitapları (İsimleri Belirtilmemiş)
“ “ 1. Alay Kaimmakamı Mehmed Bey b. Abdullah	Mushaf-ı Şerif
Biga Mutasarrıfı Hasan Haydar Paşa	Kara Davut Bey Mecmuası, Tabihin ?
Okçular Köyünden Mustafa b. Osman	En'âm-i Şerif
Yalı Mahallesinden Şeyh Elhâc Mehmed Davut Efendi b Ahmed	Kitaplarının bahası (Adları Belirtilmemiş)
Türkeş köyünden Hâfız İbrahim bin Hüseyin Efendi	Mushaf-i Şerif
Câmi-i Kebîr Mah Elhâc Emin b. Osman	Ahmedîyye
Aslanca mahallesinden Karabıçak İbrahim b. Ali	Mushaf-ı Şerif
Hâfız İsmail Efendi b Ali Efendi	Mushaf-ı Şerif, Kitap (Adı Belirtilmemiş)
Sarıcaili Köyü İmâmı Musa Efendi b. Ali	Kelâm-ı Kadîm, Delâil-i Şerif, 30 Adet Kitap (İsimleri Belirtilmemiş)
Aslanca Mah. Es-Seyyid Elhâc Ali Efendi b. Hasan (Korkmaz 2004: 182).	Kitap (Adları Yazılmamış)
Nüfus Defteri Nâzırı, Es-seyyid İsa Efendi b Abdullah	Delâil-i Şerif, Muhammediye, Kitâb-ı Kelâm
Câmi-i Kebîr Mahallesinden Hâcî Veli b. Ahmet	2 Adet Ahmedîye
Câmi-i.Kebîr Mah. Debbağ Elhâc Halil b. İsmail	En'âm-ı Şerif
Topçu Tekâtüderinden Hasan Ağa b. Ali	Delâil-i Şerif, En'âm-ı Şerif, Türkî Tercüme Kitap
Çınarlık Mahallesinden Ümmühân b. İsmail (Korkmaz 2004: 182).	En'âm-ı Şerif, Kelâm-ı Kadîm
Câmi-i Kebîr Mah İbrahim Ağa b. Ahmed	Kelâm-ı Kadîm,
Câmi-i Kebîr Mah Hâcî Mehmed b. Mehmed	Kelâm-ı Kadîm, Köhne Kitap
Bigalı tabyasında Binbaşı Mehmed Ağa b. Abdullah (Korkmaz 2004: 182).	Mushaf-i Şerif, En'âm-i Şerif

Tabloda görüldüğü gibi, terekelerinde kitap bulunan kişilerin mesleklerine bakıldığında çoğunun subay ve idareci olduğu görülmektedir. Bunlardan yedisi

Çanakkale’de görev yapan binbaşı, mülazım gibi subaylar, biri askerlikten tekâüd olmuş ve bir diğeri ise orduda hekimbaşılık yapan biriydi. Ayrıca bunların arasında Çanakkale mutasarrıfı ve Çanakkale nüfus nazırı gibi idareciler de vardı. Bunlardan başka kitap bırakanların çoğu, hacı ve hafız olan kişilerdir. Bu durum, matbaanın ülkemize girişinden yüzyıl başlarına kadar 200 yıllık bir sürede halkın kitaplara ve okumaya rağbet etmediğini göstermektedir. Bunun da çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Fakat en önemlisi Osmanlı toplumunda okuma-yazma bilen kişilerin azlığıdır. Osmanlı toplumunda, ancak devlet ve din görevlileri okuma ve yazmayı bilmekte idi. Bu kitaplardan Sarf ve Nahv kitapları, medreselerde Arapça’nın öğretilmesi için okutulan dilbilgisi kitaplarıdır. Molla Câmi adlı kitap ise İranlı meşhur âlim ve şair (1414-1492) Molla Câmi’ye ait nahiv kitabıdır. En’âm-ı Şerif, En’âm Suresi ile bazı meşhur sureleri içine alan iyi hat ile yazılmış ve tezhip edilmiş küçük kitapçıktır.(Abdülaziz Bey 1995:492,529,533). Delail-i şerif, bir salevat, yani dua kitabıdır. Terekesinde Kuran-ı Kerim bulunmayan kişilerin câmi, mescit, tekke ve medreselerde Kur’an okuyarak veya dinleyerek bu ihtiyaçlarını karşıladıkları söylenebilir. (Korkmaz 2004:183).

Bu kütüphanelerdeki kitaplar; yangınlar, doğal afetler ve yabancıların yurt dışına kaçırılmalarıyla azalmıştır. Zamanımıza çok azı intikal etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Çanakkale’de Eğitim ve Eğitim Kurumları” konulu çalışma İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi ağırlıklı malzemeden oluşmuştur. Bu çalışmada 1839-1915 yılları arasında Kal’a-ı Sultaniye Sancağı’nda eğitime ilişkin çeşitli kaynaklardan veriler ortaya konmuştur. Çanakkale’de Tanzimatla başlayan eğitimde modernizasyon süreci Çanakkale Savaşları nedeniyle sekteye uğramıştır. I. Dünya Savaşı’nda Çanakkale, jeostratejik konumu itibariyle önemli bir bölgedir. Savaş, sancaktaki sosyal yaşamın yanında eğitim kurumlarını da olumsuz etkilemiştir. Birçok okulda eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmiş, seferberlik gereği öğretmenler gönüllü olarak askere yazılmıştır. Bu nedenle okullar kapanmış ve okul binaları hastane, savaş karargâhı vb. amaçlar için kullanılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti, 1839-1915 yılları arasında sınırları içerisinde kalan bütün coğrafyada eğitimi modernleştirmek ve çağın gereklerine cevap vermek için bütün zor şartlara rağmen, aşırı gayret göstermiştir. Eğitimin kaliteleşmesi, çağdaşlaşması ve verimliliğinin artması için bizzat padişahlar eğitim reformlarıyla ilgilenmişlerdir. Bir diğer önemli husus da eğitimde eski ve modernleşme sorunudur. Bir yanda sıbyan okulları faaliyetine devam ederken diğer tarafta halk ürkütülmeden o devre göre modern iptidai mektepleri ve rüşdiyeler açılmıştır. Böylece yeniliğe karşı olanların tepkisi önlenmiştir. Çanakkale halkı zamanla modern okulları benimsemiş, çocuklarını o çağın şartlarına uygun olarak okutmuştur.

Tanzimat dönemindeki modernizasyon sürecinde açılan okullardaki öğretmen ihtiyacı geleneksel sistemden yetişen ulema tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Bu durum kısa süreli de olsa eğitim sisteminde sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı tarzı okullar açılıp kapatılırken, müfredatları değiştirilirken, ülkenin ihtiyaçları göz önüne alınmadığından ve geçmişteki hatalardan ders alınmadığından bu okullar beklentilere tam anlamıyla cevap verememiştir. Tanzimat dönemi okullarından mezun olan

öğrenciler az olduğundan ve Osmanlı ekonomisinin etkilerinden dolayı iş bulamayan öğrenciler mevcut insan gücü fazlalığını beraberinde getirmiştir.

1462 yılında küçük bir kaza görünümdeki Çanakkale, 19.yüzyılın sonlarından itibaren hızla gelişen bir liman kenti olmuştur. Kentin idari gelişimi, nüfusuyla doğru orantılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu iki faktör ise Çanakkale’de eğitimin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Çanakkale, modernleşme sürecinde, şehirdeki etnik ve dinsel çeşitliliğin okullara da yansıdığı bir yerleşim birimi görünümündedir. Çalışmada Çanakkale’nin kaza oluşundan 1915 yıllarında sahne olduğu Çanakkale Deniz ve Kara Harekâtı’na değin okul, öğrenci sayısı, öğretmenler, kısacası kentin eğitim hayatına ilişkin gelişmeleri izlemek mümkündür. Çanakkale’de hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin okulları, Osmanlı’daki eğitim sisteminin ikili yapısına da örnek oluşturmaktadır.

Sancak genelinde sıbyan mektepleri hemen hemen her kaza ve köyde mevcut iken geleneksel eğitim kurumu olan medreselerin azlığı ise dikkat çekicidir. Köylerde usul-i atika’ya (geleneksel yöntemlere) göre eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren okul sayısının çokluğu, eğitimde modernizasyon hareketlerinin vilayetler, vilayet merkezleri ve sancak merkezlerindeki kadar hızlı bir değişime açık olmadığını göstermektedir.

Çalışmada erişilebilen arşiv belgeleri ışığında Çanakkale ve kazalarındaki mevcut sıbyan ve ibtidaî mektepleri ile rüşdiye ve idadi mektepleri, okulların öğrenci sayıları, görevli öğretmen ve hizmetli kadrosu da isimleriyle açıklanmıştır. Buna göre, Kal’a-ı Sultaniye Sancağı’nda ilköğretim kurumlarından sıbyan mektepleri ile rüşdiyelerin en fazla yoğunlaştığı yer olarak Biga Kazası karşımıza çıkmaktadır. 1890’lı yıllarda sıbyan mekteplerinin yenileştirilmesi ile oluşturulan ibtidaî mekteplerinin ise Merkez Kaza’dan sonra en fazla Biga Kazası’nda açıldığı görülmektedir. Maarif salnamelerine göre Çanakkale’de ilk ibtidaî mektebi 1884 yılında Çan’da, 1885 yılında Ezine’de açılmıştır.

Zorunlu eğitim çağında olan Müslüman çocuklarının büyük kısmı okula gitmemektedir. Okula gönderilmeyen kız çocukları ise erkeklere göre daha fazladır.

Gayrimüslimlerin okullarında ise kız-erkek öğrencilerin sayıları birbirine yakındır. Hatta Yahudilere ait okulda bazı yıllarda kız öğrenci sayısı daha fazladır. Sancak dâhilinde sıbyan ve ibtidaî mekteplere devam eden kız çocuklarının sayısının erkek çocuklarının sayısına çok yakın olduğu anlaşılmıştır. Ancak ilköğretimde yeni okullara yönelik 1847 yılı “usul-i cedide” hareketinin salname ve arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında Kal’a-ı Sultaniye Sancağı’nda gerçekleşmediği söylenebilir. Bunda da hiç kuşkusuz Çanakkale’nin merkeze uzak özel yönetimli sancak payesinde olmasının payı büyüktür.

Ortaöğretim kurumlarından rüşdiye mektepleri merkez vilayet olan İstanbul’da 1839’da açılmıştır. Çanakkale’de ilk rüşdiye mektebinin 20 yıl gecikmeli olarak açıldığı arşiv belgelerinden tespit edilmiştir. Kal’a-ı Sultaniye Sancağı’nda ilk karma rüşdiye 1859 yılında, ilk kız rüşdiyesi ise 1897 yılında açılmıştır. Çanakkale ve kazalarında Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait birer erkek rüşdiyesi mevcutken kız rüşdiyelerinin dağılımı gayrimüslim tebaada daha yoğundur. 1840’lı yıllarda kız çocukların sıbyan mektebi üzerinde eğitim görmesi imkânsızken 1858’den itibaren ülke genelinde inâs rüşdiyelerinin açılması ile kızlar için öğretim engeli ortadan kalkmıştır.

Biga ve Çanakkale’de 1897 yılından sonra birer kız rüşdiyesi açılmıştır. Kızlara özgü mekteplerin sayısı genel mektep sayısına oranla düşük olsa da, sancak dâhilinde eğitim, kız ve erkek öğrencilere yönelik karma olarak verilmektedir. Fakat Osmanlı Devleti’nde genel itibariyle eğitilmiş bayan öğretmen sıkıntısı olduğu için İstanbul’da olduğu gibi Çanakkale’de de kız rüşdiyelerinin erkek rüşdiyelerine göre az olduğu görülür. Çünkü sadece İstanbul’da açılan ve kız ibtidaî ve rüşdiyelerine bayan öğretmen yetiştirmek üzere açılan Dârümuallimât, taşra rüşdiyelerine öğretmen yetiştirme hususunda yetersiz kalmıştır.

1869’da çıkarılan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile çeşitli modern eğitim kurumlarının açılması, esasları, amaçları, süreleri, ders programları tespit edilmiştir. Ancak bu nizamnamede belirtilen yenilikler Kal’a-ı Sultaniye Sancağı’nda istenilen şekilde gerçekleştirilememiştir. 1869 yılı Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde tüm Osmanlı vilayetlerinde idadilerin açılması zarûri görülmüştür. Çanakkale’de idadinin açılması

bundan yaklaşık 16 yıl sonra gerçekleşmiştir. Lise seviyesinde eğitim veren Çanakkale İdadisi, 1885 yılında açılmıştır. Ortaöğretim kurumu olan idadilerden en çok itibar göreni hiç kuşkusuz Kal'a-ı Sultaniye İdadisi olmuştur. Salnamelerdeki bilgilere göre, idâdilerde okutulan dersler küçük farklılıklarla birbirine benzemektedir. İdâdilerdeki muallimlerden bazıları sadece bir derse girerken bazıları birkaç derse birden girmektedir. Yine aynı ders birkaç muallim tarafından verilebilmektedir. Vilayet salnamelerinde, idâdî eğitim programlarında yer alan derslerin haftada kaç saat okutulduğuna dair bilgi bulunmadığından bu konuda bilgi verilememiştir. Salnamelerde Çanakkale ve Gelibolu'da bulunan idâdî mekteplerinin fizikî durumları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. İdâdî mekteplerinde gayrimüslim öğrencilerin az sayıda oluşu ise dikkat çekicidir.

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle genel seferberlik gereği öğrencilerin cepheye gönderilmesi ya da okulların hastane olarak kullanılmasından dolayı idadi düzeyindeki öğrenci sayılarında azalma görülmüştür. İdadiler, Müslüman ve gayrimüslim çocukların birlikte eğitim alabildikleri okullardır. Çanakkale'de idadiye devam eden gayrimüslim öğrencilerin bu okulu pek tercih etmemesi "Osmanlılık" siyasetinin azınlıklarda oluşmadığının göstergesidir. Devletin "Osmanlılık" politikası çatısı altında ortak vatan fikriyle Osmanlı vatandaşı olma şuurunu vermenin yollarından biri olarak gördüğü bu okulların hedefine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Araştırmada elde edilen ilginç sonuçlardan birisi de rüşdiye ve idadilerde Hüsn-ü Hat dersinin muallim atamalarının süreklilik göstermesidir. Çünkü bu okullar devletin sivil bürokrasi anlayışına hizmet edecek kâtipleri yetiştirmek üzere açılmıştır. Çanakkale'de de devlet dairelerine kâtip ihtiyacı bu okullardan sağlanmıştır.

17.yüzyılın başlarından itibaren yükseköğretim kurumu olan medreselere müderris atamalarında "beşik ulemalığı" ortaya çıkmış, ilmiye sınıfında yozlaşma başlamıştır. Müderrisler, "dânişmendsüzlük ayubtur" diye pek çok cahil kişiyi öğrenci olarak etrafına toplamıştır. Medreselerin öğretim programlarının ve öğretim sürelerinin değişmesi nedeniyle ders programı giderek küçültülmüş hatta kuşa çevrilmiştir. Modernleşmenin ön plana çıktığı ve eğitim kurumlarına yansıtıldığı bu dönemde Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda klasik eğitim kurumları olan medreselerle ilgili araştırma alanımız çerçevesinde belgeye rastlanılamamıştır. Çanakkale'deki medreseler Osmanlı klasik dönemi ile sınırlı kalmış

olup daha çok Gelibolu'da açılmıştır. Halk eğitimi açısından önemli kurumlar olan ve külliye tarzı mimari yapılar içinde yer alan kütüphaneler, Çanakkale'de Biga, Ezine ve Lâpseki ile sınırlı kalmıştır. Kütüphanelerde toplam 680 kitap mevcut olup kitapların da büyük çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'dir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra cemaat okulları tüm Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Çanakkale'de de hızla açılmıştır. Gayrimüslimler içinde, eğitime en fazla değer veren, adalar da dâhil olmak üzere kendi eğitim kurumlarını çoğaltmak için en çok çabayı sarf eden Rumlar olmuştur. Ancak okul yapımı konusunda Ermeniler daha önce hareket etmiştir. Çanakkale'de ilk Ermeni Okulu 1836 yılında, ilk Rum okulu 1842 yılında yine Çanakkale'de açılmıştır. 1844 yılında Biga'da ibtidaî-rüşdiye derecesinde Rum okulu yaptırılmıştır. Yahudilere ait Alyans İsrailit Okulu ise 1878 yılında açılmıştır. Yahudiler okullaşma çabalarında diğer azınlıklara göre arka planda kalmışlardır. Ermeni okullarının gelişimi ise Rum toplumuna göre daha geç olmuştur. Yahudi eğitim kurumları ise, diğer azınlık eğitim kurumlarına göre gelişimini daha geç tamamlamıştır. İlköğretim okullarının açılmasında başlangıçta dini amaçlar ön planda tutulmuştur. İbtidaî ve rüşdiye okullarının yönetimleri, bağlı oldukları cemaatlerin yönetimlerine bırakılmıştır. Bu tür okullara ait gelir getiren malların kullanma yetkisi cemaat yönetimlerine aittir.

Çanakkale'de en çok nüfusa sahip gayrimüslim tebaa olan Rumların ibtidaî-rüşdiye seviyesinde 23, Ermenilerin 5, Fransız Yahudilerinin 1 ibtidaî okulu bulunmak-tadır. Çanakkale'de az sayıda nüfusa sahip olan Katolik Latin nüfusun da bir okulu mevcuttur. Bu azınlık okulları Maarif Nezareti'nden izin almaksızın açılmış ve hızla misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Sancak dâhilindeki gayrimüslimlerin okullarını açtıktan çok uzun süre sonra ruhsatlarını aldıkları tespit edilmiştir. Bu durum azınlıkların Islahat Fermanı'ndan sonra istedikleri gibi hareket ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak devlet bu okullara daha sonraki yıllarda ruhsat vererek yasallaştırmıştır. Araştırmada elde edilen ilginç sonuçlardan bir diğeri de, Kal'a-ı Sultaniye Sancağı'nda Müslüman ve gayrimüslim tebaada okuma yazma oranları arasındaki farktır. Buna göre Çanakkale'de yaşayan gayrimüslim vatandaşların eğitim seviyesi genel nüfusa oranla Müslümanlardan fazladır. Bu durum Çanakkale'de yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfusun eğitim ve kültür boyutlarını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde 19 ve 20.yüzyıllarda ekonomik alanda yaşanan sorunlar eğitimin istenilen şekilde gelişmesini önlemiştir. Devlet okulların yapımı için halktan yardım beklemiş ve iane yolu ile okullar yapılmıştır. Çanakkale ve kazalarındaki okulların birçoğu da halktan alınan iane vergisi ile yapılmış ya da tamir edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyılın ikinci yarısından 20.yüzyıl başlarına kadar eğitim kurumlarında görülen çeşitlilik Çanakkale'ye de yansımıştır. Fakat Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle yeni bir ivme kazanan Osmanlı eğitim modernizasyonu vilayetlerde istenilen hedefe ulaşamamıştır. Salnamelere ve arşiv belgelerine dayanılarak merkezden uzak olan Kal'a-ı Sultaniye Sancağı, usul-i cedide hareketinin eğitim hayatında uygulamaya geçirilemediği vilayetlerden biridir.

1901 yılında salnamelerde elviye-yi gayrimülhaka olarak geçen Kal'a-yı Sultaniye Sancağı, okullaşma oranı sıralamasında % 11,8 ile 35 vilayet içersinde beşinci sıradadır. 1903 yılında ise Kal'a-ı Sultaniye Sancağı okullaşma oranında 35 vilayet arasında % 11,8 pay ile dördüncü sıradadır.

Öneriler

Eğitim olgusu, insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar gelen süreçte, eğitime yönelik olumlu ve olumsuz tecrübelerden faydalandığı takdirde, çağın eğitim sorunları ve geleceğin eğitim politika ve uygulamalarını daha iyi planlama şansı olacaktır. Eğitimde eskiyi tam anlamıyla yıkmadan yerine yeniyi koymanın mümkün olamayacaktır. Reformlar devlet politikası haline getirilerek kişilere bağlı kalmaktan kurtarılmalıdır. Böylece yapılan ıslahatların kalıcılığı sağlanmaktadır. Bu gibi nedenlerle eğitim tarihinin daha iyi bilinmesine ihtiyaç vardır. Böylece geçmişteki hatalardan ders alınarak gelecekteki yanlış uygulamaların önüne geçilecektir. Eğitime yönelik yeni düşün ve uygulamaların geliştirilebilmesi için eğitimin tarihsel gelişimi, ilgi ve sorun alanlarına göre derinlemesine incelenmelidir. Eğitim tarihi, eğitim bilimleri alanında önemli bir disiplin olarak görülmekle birlikte hak ettiği yeri tam bulamamıştır.

Türk eğitim tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümü genel konulardan oluşmakta, yerel eğitim çalışmalarına pek önem verilmemektedir. Müslim ve gayrimüslim okulları ile ilgili olarak Türkiye’de yapılan yayınlar fazla gibi görünse de yabancı ülkelerde yerel eğitim tarihi araştırmaları ile kıyaslandığında yetersiz sayıda olduğu görülür. Siyasi, ekonomik ve kültürel tarihimiz bakımından büyük önem taşıyan ‘yerel eğitim tarihi’ konusunda daha fazla araştırma yapılmalıdır. Bunun için gerekli Türkçe arşiv malzemesi çok fazladır. Ayrıca yabancı okulları ile ilgili yabancı ülke arşivlerinde de konuyla ilgili çok sayıda belge bulmak mümkündür.

Çalışmamızda sınırları belli bir dönemde Kal’a-ı Sultaniye Sancağı’nın ilköğretimden yüksek öğretime Müslüman ve gayrimüslim okulları ölçütü çerçevesinde eğitim yönü incelenmeye çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz çalışmanın araştırmacıları teşvik etmesini ve dönemselsel olarak öncesinin çalışılmasını önermekteyiz. Bu durum konunun bütünlüğünü ve daha iyi anlaşılmasını sağlaması bakımından önemli olacaktır. Ancak bu dönemleri açıklığa kavuşturmak için mutlaka arşivde derinlemesine çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

A. MKT.MHM., 171-55

A. MKT, UM., 258-70

BEO., 982 / 31292 , 1331-99752, 1577-118255,

BEO. A.MKT. MVL., 41/69.1267-7-16,

DH. EUM., 5.Şb. 4-37 A

DH.EUM.AYŞ., 50-61

DH.İD., 26-2/10, 60-5.

DH. MKT. 22-7, 43-10, 1150-9, 1231-83, 2006-3, 480-7.

DH. MUI, 41. 1-20.

DH. UMVM, 31-17, 47-23, 66-58, 69-14, 69-60, 96-47, 141-72,

İAZN., 4-1310 L-02, 50 1321 Ra-10, 62 1323 B-05, 69- 1324 Z-14, 79 1326 Ca- 23, 86
1327 C-22, 94- 1329 B- 1, 109- 1332 C- 21,

İ. DH., 23/23335, 797/64621

İ. MF., 3-1313 S-7, 47- 66, 22-71, 157 , 1318 R-2, 1323 S- 17, 1323 Ra- 9, 1323 S- 17,
1310 L- 21, 2175-3.

İ. MV., 21788

İ.ŞD., 25-1114, 106 - 6329

İ.TLY., 1925-148

MF. ALY., 122-3

MF. HTF., 2-42

MF. İMF., 150-5, 35-116

MF. İST.,11-86

MF. MKB., 20-63, 24-140, 28-89, 210-124,

MF. MKT., 1-57, 1-138, 1-156, 2-144, 5-4, 8-80, 15-34, 20-33, 25-189, 28-64, 30-46, 28-173, 30-121, 31-190, 32-116, 32-134, 33-68, 33-3, 38-92, 37-98, 38-80, 38- 92, 42-48, 54-126, 50-177, 49-66, 50-167, 59-31, 67-115, 68-19, 70-113, 79-13, 79-31, 83-9, 90-13, 90-137, 96-96, 98-126, 98-140, 100-30, 100-51, 100-72, 103-41, 103-56, 106-14, 111-87, 126-119, 129-10, 130-85, 131-103, 133-37, 133-11, 133-37, 134-95, 135-36, 144-95, 152-79, 154-63, 155-23, 155-35, 158-105, 160-46, 166-52, 166-58, 170-41, 177-53, 178-151, 183-153, 184-115, 187-90, 186-59, 194-66, 196-53, 198-4, 209-4, 216-14, 216-24, 224-14, 241-11, 260-51, 269-45, 271-26, 272-15, 273-1, 274-42, 276-20, 285-72, 285-72, 290-37, 302-24, 311-6, 321-20, 324-62, 326-7, 328-24, 333-26, 337-27, 340-36, 346-6, 358-14, 376-46, 379-23, 393-51, 413-12, 425-19, 427-51, 428-45, 432-25, 434-8, 439-37, 439-38, 448-22, 449-55, 451-4, 451-40, 459-1, 460-13, 464-2, 466-10, 467-45, 472-60, 474-15, 474-61, 475-35, 476-6, 478-29, 480-42, 482-3, 482-29, 482-45, 494-31, 509-43, 511-53, 532-37, 540-4, 546-36, 569-10, 580-2, 582-10, 583-59, 584-40, 584-41, 592-48, 601-26, 603-2, 610-50, 613-36, 622-2, 624-5, 628-27, 638-20, 633-20, 640-40, 645-15, 646-13, 646-41, 654-60, 661-6, 692-48, 698-21, 698-47, 713-40, 713-74, 732-30, 733-32, 739-62, 747-10, 749-1, 760-29, 771-67, 773-50, 776-21, 777-16, 779-63, 782-73, 782-74, 787-36, 790-10, 804-19, 810-79, 813-27, 814-23, 815-47, 855-18, 866-47, 868-42, 885-66, 889-40, 894-2, 896-41, 897-60, 901-42, 906-14, 906-47, 913-51, 914-58, 918-78, 922-39, 925-49, 926-15, 928-16, 931-13, 933-50, 948-68, 960-56, 952-24, 953-49, 961-34, 969-8, 969-64, 979-33, 981-39, 993-72, 994-70, 997-32, 1008-30, 1009-47, 1010-2, 1011-34, 1013-36, 1017-38, 1017-53, 1022-50, 1027-27, 1034-58, 1039-23, 1042-27, 1052-37, 1063-40, 1067-60, 1071-25, 1090-64, 1094-65, 1112-54, 1119-28, 1121-60, 1123-23, 1130-2, 1157-128, 1161-72, 1173-87, 1184-75, 1185-47, 1186-18, 1186-45, 1186-67, 1186-81, 1192-58, 1202-41, 1210-61, 1212-72, 1217-10, 1229-76.

MF. TLY, 9-28

MF. VRK., 21-37

MKT. MHM., 200-97, 413-3.

ML. VRD. TMT., 5140, s. 87, 123, 184.

ŞD., 193-33, 213-8, 223-22, 876-16, 880-22, 903-5, 922-57, 985-38, 2340-7, 205-23

ŞD. ML., 224-14, 1949-38.

TT.d..., 59-922, 535-982.

Y..A...RES., 69-9, 125-119

Y..EE.. 33-35, 112-6.

SALNAMELER

KVMS, 1305

SDAO, 1265, 1266, 1270, 1272, 1273, 1274, 1276, 1277, 1278, 1279, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1328

SNMU, 1310, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321

SVCBS, 1287, 1289, 1293

SVE., 1295, 1300.

1323-1324 Maarif Nezareti İstatistiği; Devlet Salnâmesi – 1328

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi 1339-1340 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuası

ŞER'İYE SİCİLLERİ

ÇSŞ. 152, 155, 1128.

Elviye-i Gayr-i Mülhaka Biga Mutasarrıflığı Mekâtip Dosyası, 1331, G/16 Ek:45

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri II. Kitap* (Haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan), İstanbul 1995.

Adıvar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.

Akkutay, Ülker. *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1984.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Donemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yay., İstanbul 1993.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi(M.Ö.1000-M.S.2009)*, Pegem A Yay., Ankara 2010.

Akyüz, Yahya. “17.yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler ve Doğrultular).” *Milli Eğitim Dergisi*. S.144, MEB Yay., Ankara 1999, s.14-24.

Alar, Halis. “Kütüphaneciliğin Tarihçesi ve İlk Kütüphaneler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2001, s. 295-308.

Alkan, Mehmet Ö. Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Doktora Tezi, 1996.

Alkan, Mehmet Ö. İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Uluslaşma Sürecinde Eğitim (Derleyen Kemal Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim,” *TALİD*, C.VI., S.12, 2008, s.9-84

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839-1924”, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, DİE Yay., 2000, s.93-114

Alkan, Mehmet Ö. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, (Yay. Haz: Mehmet Ö. Alkan), *Tarihi İstatistikler Dizisi*, C.VI., DİE Yay., Ankara, 2000.

Anameriç Hakan. Türkiye’de Çağdaşlaşma Sürecinde Bilginin Toplumsallaşması ve Bilgi Merkezleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2008.

Arıcı, Hayrettin. *XIX. yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilâyet Salnâmelerine göre), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2006.

Atabay, Mithat. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Çanakkale'nin Nüfus Yapısı (1831-1935)," *Çanakkale Değerleri Sempozyumu*, 2008, s.815-836.

Aydemir, S. Salih. *Antalya Lisesi ve Tarihi Gelişimi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Selçuk Üniversitesi, Konya 2006.

Aytekin, Halil. *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1991.

Bademli, Raci ve Diğerleri. *Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Tespit ve Değerlendirme Çalışmaları Raporu*, Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000.

Baltacı, Cahit. "Mektep", *DİA*, C.XXIX, 2000, s.6- 7.

Baltacı, Cahit. "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, C.XI, 2002, s.443- 457.

Baltacı, Cahit. "Osmanlılar'da Mektep", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 7-8.

Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)*, İstanbul 2005.

Batır, Betül. *İkinci Meşrutiyetten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2007.

Behar, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, DİE Yay., Ankara 1996.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay., İstanbul 1978.

Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984.

Bilim, C. Yalçın. *Tanzimat Devrinde Eğitimde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1984.

Bölükbaşı, Ö. Faruk. *II. Abdülhamid Dönemi'nde Mali İdare*, İstanbul 2005.

Can, Sadık. *Cumhuriyet Döneminde Adana'da Eğitim, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Mersin Üniversitesi, Mersin 2006.

- Mahmud Cevad. "Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı" -XIX. *Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*. T. Kayaoğlu (Editör), Ankara 2002.
- Cihan, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.
- Cuinet, Vital. *La Turquie D'Asie Geographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonne de Chaque Province de L'Asie- Mineur, Cilt,III.*, Paris 1894.
- Çabuk, Vahit. "Sultan II. Mahmud'un Islahat Çalışmaları" *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.63, 1991.s.40-54,
- Çadırcı, Musa. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, 1991, s.210-230.
- Çakar, Enver. "Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'ne Göre 1522 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XII., S.1, 2002, s. 261-282.
- "Çanakkale", Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, C. III, 1983, s.1809-1840.
- Çavdar, R.Tüba. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1995.
- Darkot, Besim. "Çanakkale" *İA*, C.VIII., MEB Yay., İstanbul 1997, s.331-340.
- Demirel, Derya. *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2007.
- Demirel, Muammer. "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri," *Türkler*, C.XV., 2002, s.44-60.
- Demirtaş, Zülfü. "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.XVII., S.1, 2007, s.173-183.
- Deringil, Selim. İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II.Abdülhamid Dönemi(1876-1909) /Selim Deringil; çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yay., İstanbul 2002.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara, 2006.
- Dulum, Sibel. *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839- 1918), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 2006.

Doğan, Osman. *Sultan İkinci Abdülhamîd Han Devri Osmanlı Mektepleri "Fotoğraf ve Planlar"* Çamlıca Yay., İstanbul 2007.

Emecen, Feridun. "Gelibolu", *DİA*, İstanbul C.XIV, 1993, s.1-6.

Emecen, Feridun. "Hüdavendigâr" *DİA*, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 285-287.

Engin, Vahdettin. "Böyle Buyurdu Hakan - Eğitime Verilen Önem", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S.62, 1999, s.50-52.

Er, Hamit. *Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.

Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği-Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti (1856-1908)*, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

Erdoğan, İrfan. *Türk Eğitim Sistemi Yeni Bin Yıla Doğru, Sorunlar ve Çözümler*, Sistem Yay., İstanbul 2002.

Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.

Ergün, Mustafa. *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, 1908-1914*, Ocak, Yay., Ankara 1991.

Ertuğrul, Halit. *Azınlık ve Yabancı Okullar*, Nesil Yay., İstanbul 1998.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1990.

Esenkaya, Ahmet. "85 Yıllık Kayıt/Kütük Defteri (Çanakkale Cumhuriyet İlköğretim Okulu 'İlk Erkek Mektebi Sicil-i Umumi Defteri 1925-1930')", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2011.

Fortna, Benjamin C. *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim (Çev.Pelin Sıral)*, İletişim Yay., İstanbul 2005.

Gelişli, Yücel. "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, C.XV., 2002, s.35-43

Gökmen, Ertan. "Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri", *OTAM*, S.23, 2008, s.101-128.

Gülsoy, Ufuk. *II. Abdülhamit Memleketi Şantiyeye Döndürmüştü*, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S.27, Mayıs 1996, s.25.

Güran, Tevfik. *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı-1897*, DİE Yay.,Ankara 1997.

Gündüz, Mustafa. "II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar" *TALİD*, C.VI., S.12, 2008, s.243-286.

Günyol, Vedat. "Mektep", *İA*, C.VII, 1983, s.655-659.

Halaçoğlu, Yusuf. XIV - XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yay., Ankara 1991.

Hatemi, Hüseyin. "Medreseler" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.II., 1985, s.502.

Haydaroğlu Polat İlknur. *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yay., Ankara 1991.

Hayta, Necdet; Ünal Uğur. *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara 2003.

Hızlı, Mefail. "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II., S.2, 1987, s.273-281.

Hızlı, Mefail. "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi," *TALİD*, C.VI., S.12, 2008, s.85-105.

İşık, Mustafa. *1255-1256 (1839-1840) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2001.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Eğitim ve Bilim", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C.I., 1999, s.305-323.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", (Haz: H. Dursun Yıldız) *150. Yılında Tanzimat*, 1992, s. 339-359.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*.YKY Yay., İstanbul 2003.

İnci, Şule. *Manisa'da Osmanlı Dönemi Sıbyan Mektepleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2007.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

İpşirli, Mehmet. Klâsik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı Osmanlı Devleti Tarihi I, (Editör: E. İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıl Armağanı*, İstanbul 1999, s. 139- 279.

Kafadar, Osman. *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE Yayınları, Ankara 1997.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi V*, TTK Yay., Ankara 1983.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi VI*, TTK Yay., Ankara 1995.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul 2010.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yay., İstanbul 2004.

Kılıç, Remzi. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Yönetiminde Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", *Uluslararası Türk-Ermeni Toplumunu Birlikte Yaşama Sanatı Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi, (20- 22 Nisan 2006)*, Kayseri, C. IV, 2007, s. 77-88.

Kılıç, Remzi. Osmanlı Türkiyesi'nde Azınlık Okulları (XIX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü*, S. 431, Ankara, Mart 1999, s. 151-159.

Kılıç, Selda. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri", *Tarih Araştırmaları*, S.31, 2002, s. 194-195

Kırşehirlioğlu, Erol. *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1963.

Koçer, H. Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1991.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991.

Korkmaz, Şerif. *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2003.

Korkmaz, Şerif. "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı" , *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, S.3, 2005, s. 108-136.

Korkmaz, Şerif. "Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Eğitim Kurumları (1839-1924)", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, S.2, 2004, 163-181.

Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839- 1923)*, İstanbul 1997.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 1998.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Nalcı, Ahmet. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçerken Mersin'de Eğitim, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Selçuk Üniversitesi, Konya 2007.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yay., İstanbul 2006.

Ovadya, Silivya. "Yahudi Okulları", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.VII., s.403.

Ödekan, Ayla. "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908)." Akşin, Sina (Editör). *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti (1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.375-430.

Özalp, Reşat.; Ataüinal A. *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı*, İstanbul 1977.

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Türkler*, C.X, 2002, s. 872-877

Öztürk, Şehnaz. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim*, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*) Harran Üniversitesi, Şanlıurfa 2006.

Özyılmaz, Ömer. *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 2002.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1995.

Pay, Salih. "Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi", *Türkler*, C.X, 2002, s.491-509.

Sağlam, Tevfik. "Mahalle Mektebinde", *Mahalle Mektebi Hatıraları*, derleyen: Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul 1997.

- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003.
- Sarıkaya, Yaşar. *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul 1997.
- Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, İstanbul 1975.
- Shaw Stanford; Shaw Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yay., İstanbul 1994.
- Somel, Selçuk Akşin. "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi" *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S.5, 2007, s.71-92.
- Soysal, Özer. *Türk Kütüphaneciliği - I: Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa*, Ankara 1998.
- Subaşı, Turgut. "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler*, C.XII, 2002, Ankara, s.753-781.
- Şahin, A.Yavuz. *Sultan II. Mahmud ve Dönemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009.
- Şakiroğlu, H. Mahmut. "Cezair-i Bahr-i Sefid" *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 500-501.
- Şemseddin Sami. *Kâmûsu'l A'lâm*, C.V., Kaşgar Yay., İstanbul 1314.
- Taşdemirci, Ersoy. "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, 2001, s.13-30.
- Taymaz, Hasan. *Teftiş*, Ankara 1993.
- Tekeli, İlhan. "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemimizdeki Değişmeler," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, 1985.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yay., Ankara 1999.
- Tuncel, Metin."Çanakkale", *DİA*, C.VIII, 1993, s.197-199.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 2003.
- Tutsak, Sadiye. *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Türkol, Ramazan. *Eyüp Askeri Rüştüyesi'nin Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 2007.

Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Ulusoy, Kadir; Bahattin Demirtaş. "Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Mersin'de Eğitim", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.I., S.1, 2008, s.107-137.

Unan, Fahri. "Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.9, 2004, s.1-7.

Unat, Faik Reşit. *Türk Eğitim Sistemine Kısa Bir Bakış*, Ankara 1964.

Uygun, Kamil. *Karesi İdadisi ve Sultanisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon 2006.

Uygun, Selçuk. *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839-2009)*, Kriter Yay., İstanbul 2009.

Uygun, Selçuk. "Çanakkale'de Azınlık Okullarının Tarihsel Gelişimi", *PROF. DR. YAHYA AKYÜZ'E ARMAĞAN (Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları)*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2011.

Ülken, H. Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1994.

Ülkütaşır, M. Şakir. "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü Dergisi* S.33, 1965, 595-597.

Ünal, Uğur. *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

Vahapoğlu, M.Hidayet. *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990.

Yaltkaya, Ş. "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat 1*, MEB Yay., İstanbul 1999, 463-467.

Yıldırım, R. Nida. *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2006.

Yılmaz, M.Serhat. "Tanzimat Sonrası Eğitimde Modernleşme Sürecinde Kastamonu Rüşdiyeleri (1869-1903)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.IXXX., S.4, 2009, s.835-859.

Yılmaz, Şadiye. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2009.

Zengin, Z. Salih. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839- 1876)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1993.

Cezayir Bahr-i Sefid Vilayet Maarif Müdürlüğüne

Bozcaada Rüşdiyesi muallimi İsmail Efendi'nin esna-yı ta'tilde memleketi canibine azimet için ruhsat istid'asında bulunmasına dair vekilliklerin 18 Haziran sene 1311 tarih ve 59 numrolu şukkası Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'ne lede'l-havale muma ileyhin tarih-i ta'yininden beri bir kaydına rastlanmadığından me'zuniyeti yalnız zaman-ı tatiliyeye münhasır kalmak üzere terhisi bi't- tensib muhasebece muamele-i mukteziye ifa edilmiş olduğu cihetle keyfiyetin cevaben izbarı ifade olunmakla şukka-i muhibbi terkim kılındı.

fi 13 Safer sene 1313 ve fi 23 Temmuz sene 1311

BOA, MF. MKT., 276- 20

Kal'a-ı Sultaniye Mekteb-i İdadisinin Yedi sınıfa iblağı zımmına Tahsisi İcap Eden Meblağının miktarını mübeyyin cetveldir.

Yekün	Haftada Ders	Esami-i Vezaif
1000	0	Müdüriyet
300	0	Muavin-i evvel
250	0	Muavin-i sani
200	0	Muavin-i salis
600	0	Mubassır
400	0	Hademe
280	14	Ulum-ı Dinniye Muallimliğı
100	5	Ahlak
480	20	Türkçe
240	8	Kitabet
30	1	Edebiyat
240	12	Arabi
160	8	Farisi
310	9	Fransızca(1323 yılı)
150	5	Fransızca (1325 yılı)
370	16	Hesab ve Cebir ve Müsellesat (Trigonometri)
180	8	Hendese
240	12	Coğrafya
200	10	Tarih
170	4	Ziraat
80	2	Kavanin
60	2	Usûl-i Defteri
120	3	Hikmet
120	3	Kimya
30	1	-----
160	4	Mevlid ve Hıfz-ı Sıhha
30	1	Makine
80	2	Servet (Ekonomi)
140	7	Hüsn-ü Hat
130	6	Resim
Yekün:7050		

BOA, MF. MKT., 992- 2

Kal'a-ı Sultaniye Kasabası İbtidai Mektepleri Maaş ve Masraflarına Karşılık Evkaf-ı MüNDARİSE Gelirleri 1906 Yılı Ocak Ayı Masrafları Hesap Pusulasıdır.

Maaşat	
250	Zükur iptidai mektebi mualim-i evveli
200	Zükur iptidai mektebi muallim-i sanisi
200	Zükur iptidai mektebi muallim-i salisi
80	Zükur iptidai şube muallimi
76	Zükur iptidai bevvab
806	İnas mektebi muallime-i saniyesi
350	İnas mektebi muallime-i ulationa verilen (250 gurus maarif sandığından verilmektedir)
150	İnas mektebi
80	İnas mektebi muavinesi
76	İnas mektebi bevvabesi
1462	Yekün
50	Maarif Komisyonu tahsildar ve katibi
1512	Bu kere Hamidiye Mekteb-i İbtidaisi'ne
200	Tahsis kılınan şehri açığı
1712	Yekün
1642	Ta'mirat vesair haricidir.
69	Bakiye

BOA, MF. MKT., 906- 14

Kal'a-ı Sultaniye Kasabası İbtidai Mektepleri Maaş ve Masraflarına Karşılık Evkaf-ı Mündarise Gelirleri 1906 Yılı Aralık Ayı Masrafları Hesap Pusulasıdır.

PARA	GURUŞ	
	250	Mekteb-i İbtidai Muallim-i evveli Mustafa Efendi
	200	Mekteb-i İbtidai Muallim-i savi Yunus Efendi
	200	Mekteb-i İbtidai Muallim-i salis Hafız Ahmed Efendi
	80	Mekteb-i İbtidai Şube muallimi Seyfettin Efendi
	76	Mekteb-i İbtidai Bevvabı OsmanAğa
	200	Hamidiye İbtidai muallim-i evveli Osman Efendi
	150	İnas Rüşdiye kısmı muallime-i ulası Macide Hanım
	350	İnas İbtidaiye kısmı muallime-i ulası Hatice Hanım
	350	İnas İbtidaiye kısmı muavinesi Fatma Hatice Hanım
	76	İnas Mektebi kısmı bevvabesi i Sıdika Hanım
	200	Komisyon-ı Mekatib Tahsildarı Fevzi Efendi
	2132	Mikdar-ı maaş-ı şehriye
	42	Şehriye akarat vergisi
20	47	Şehriye vakıf vergisi
20	2221	Şehriye mesarifat yekünü
10	1591	Şehriye varidat yekünü
10	630	Beher mah fazla-i masarif-----

BOA, MF. MKT., 979- 33

Cezayir Bahr-i Sefid Vilayeti

Maarif Müdüriyeti

Aded

304

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi Canib-i Samisine

Ma'ruz-ı çakerleridir

Bedel keşfi olan 1102,5 guruşun sarfiyla Bozcaada Rüşdiyesine sūratle icrası iktiza eden tamirata müsaade buyurulması ol babdaki mazbata ve keşif mūnakasa varakalarının leffiyle 11 Teşrin-i sani sene 1318 tarihli ve 242 numrolu arize-i kemteride arz ve istirham edilmiş ise de henüz bir emr-i devletleri şerefvarid olmamış ve mektep haliyle kaldığı surette ileride daha ziyade masraf-i ihtiyatine mecburiyet hasıl olacağı gibi adem-i tamiriyle talebe-i müdaviminin sıhhatleri mūnhal olmakta bulunduğu bu kere dahi Bozcaada Maarif Komisyonundan ale't-te'kid iş'ar edilmiş olduğundan arz ve istirham sabık vecihle bedel-i keşfi olan 1102,5 guruşla ta'mirat-ı mukteziyenin sūratle icrasına müsaade-i celile-i fehimaneleri şayan buyurulması babında emr ü ferman hazreti menlehül emrindir.

Fi 4 Zilhicce sene 1320 ve fi 18 Şubat sene 1318

Maarif Müdürü
Ahmed Sami

BOA, MF. MKT., 692- 48

Kal'a-ı Sultaniye İdadi Mektebi mubasırı müteveffa Ahmed Sıdkı Efendi'nin kerimesi Hürmüz ve zevcesi Emine Hanımlar tarafından maaş tahsisi müsted'isi verilip livayı mezkur mutasarrıflığından isra olunan arzuhal ile müddeti hizmet cedveli ve buna müteferria evrak üzerine muhasebeden tanzim olunan derkenarlı hesap pusulası hey'et-i umumiyece tetkik olundu.

Mezkur pusulada müteveka-yı muma ileyhın hizmet-i mesbûkesiyle aldığı maaşın miktarı ve memuriyet-i mülkiye tekaüd kararnameşi mucibince 65 gurus maaş-ı ihtiyat eylediği gösterilmiş müsteveka-yı muma ileyhın müddet-i hizmeti ailesini mülhak maaş edecek derecede olduğu ve bunlardan başka kimsesi olmadığı ve tahsisi gösterilmiş maaşın mezkur kararname ihkâmına muvaffak düğü anlaşılmış olmasıyla ol bada emr ü ferman hazreti menlehül emrindir.

Fi 21 Temmuz sene 1325

BOA, ŞD., 1099-66

Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıflığı
Tahrirat Müdüriyeti
356

Dâhiliye Nezareti Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Kal'a merkezine mülhak Karacaviran karyesinde ol babda müttehiz ve makbul planına tevfikân 3 dersaneli bir mekteb-i ibtidainin bimeane teali şehri halin 29.günü merasim-i mahsusa ile vaz' esasının icra ettirildiği ve inşaatın tecil ve tesiriyle inşaatın az zaman zarfında ikmaline bezel-i gayret olunacağı bera-yı ma'lumat arz olunur. Ol babda emr ü ferman hazreti menlehül emrindir.

Fi 30 Eylül sene 1332

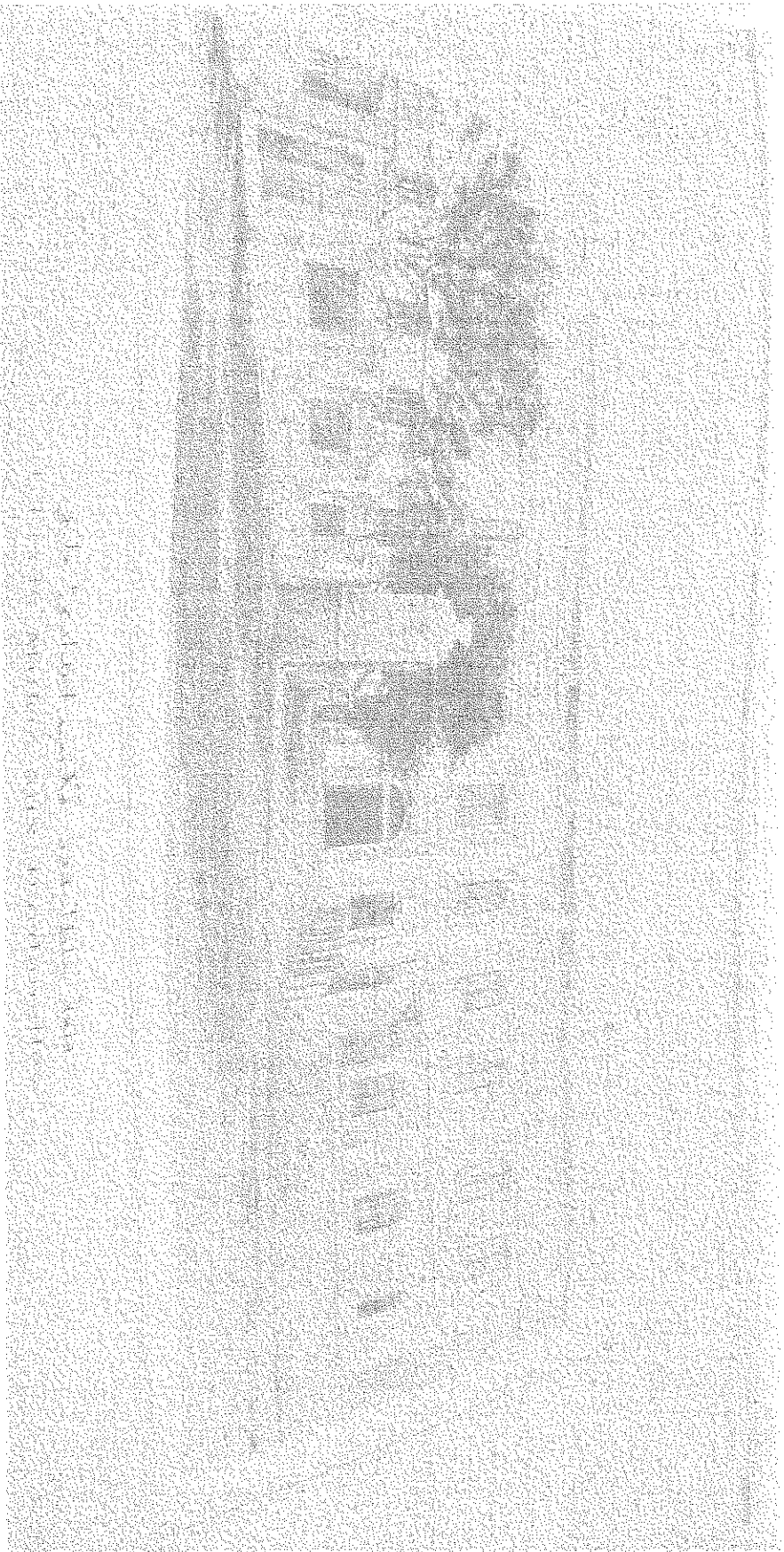
Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıfı

BOA, UMVM., 141-73

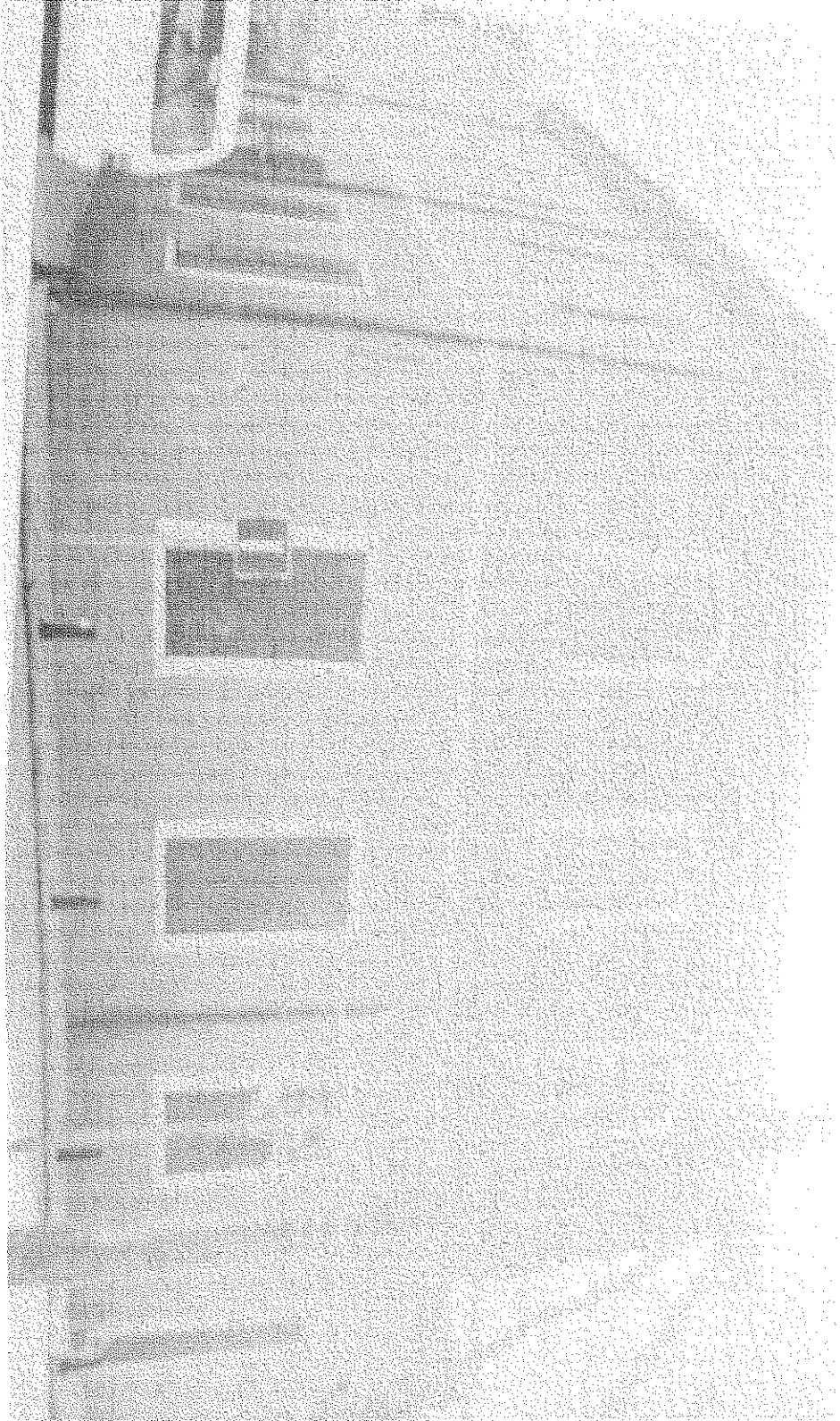
Mekteb-i Hamidi-i İbtidaiye'nin Resmi Küşâdı
(Doğan 2007:92).

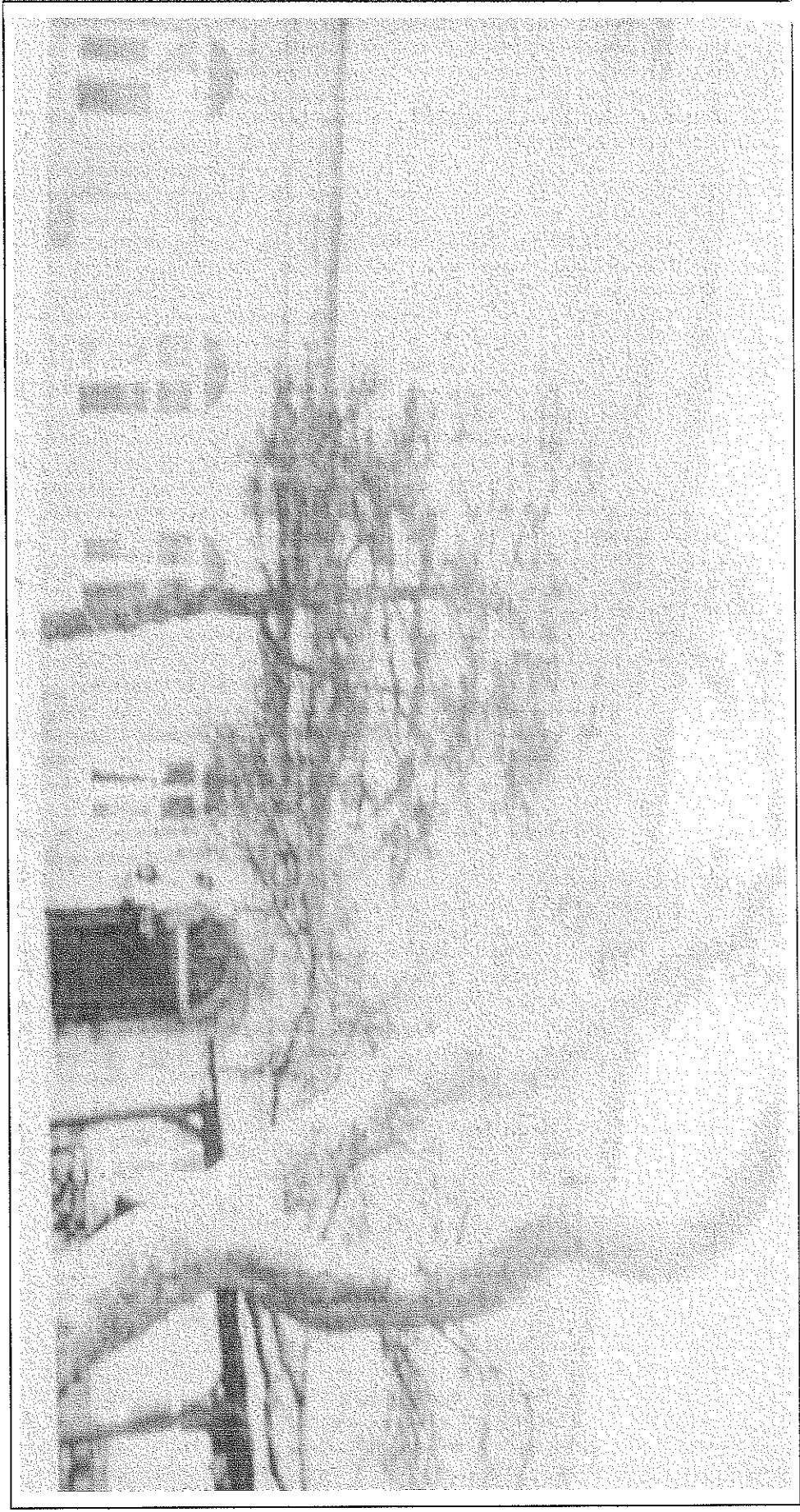
Kal'a-ı Sultaniye'de Mekteb-i İdadi-i Mülki
(Doğan 2007:102).

Kal'a-ı Sultaniye İdadisi'nin Planı
(Doğan 2007:154)

Kal'a-1 Sultaniye Ermeni Mektebi'nin Günümüzdeki Görünümü

Kal'a-1 Sultaniyeye İdadi'sinin Günümüzdeki Görünümü